

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

Τακτικού καθηγητού της 'Αρχαίας 'Ελληνικής Φιλολογίας

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ «ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ»

'Ανθρωπιστική έρμηνεία της τραγωδίας.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης παραδίδω εἰς τὴν δημοσιότητα μίαν ἐρμηνευτικὴν μου προσπάθειαν, ἀναφερομένην εἰς τὴν θαυμασίαν τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους «Φιλοκτῆτην», τὴν διδαχθεῖσαν τὸ ἔτος 409 π.Χ. Ὁ «Φιλοκτῆτης», δρᾶμα, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς, ἡλικίας τότε 85 ἐτῶν, ἐκέρδισε μίαν εἰσέτι πρώτην νίκην του, εἶναι ἀπὸ τὰ ὀλιγώτερον γνωστὰ εἰς τὸ εὐρύτερον Κοινὸν ἔργα τοῦ ἀρχαίου ἀττικοῦ θεάτρου. Δὲν διδάσκεται συχνὰ οὔτε εἰς τὰ σχολεῖα οὔτε ἀπὸ σκηνῆς· ἴσως τὸ δεύτερον δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν γυναικείου προσώπου εἰς τὸ ἔργον.

Ἡ μεταπολεμικὴ ἀναβίωσις¹ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, εἰς τὴν ὁποίαν τὴν πρωτοπορίαν σήμερον ἔχει ἀναμφισβητήτως ἡ 'Ελλάς², περιέλαβεν εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐκδηλώσεών της καὶ τὴν

1. Τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῆς ἐποχῆς μας διὰ τὸ ἀρχαῖον δρᾶμα ἐξάγει ὁ W. Schadewaldt, *Das drama der Antike in heutiger Sicht* (ἐν τῷ τόμῳ «Hellas und Hesperien», 1960, σ. 19 κ.ε.), ὅστις καὶ ἐξετάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἀρχαίου δράματος σήμερον καὶ τὰς διαφορὰς μεταξὺ συγχρόνου ἀντιλήψεως περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καὶ τῶν συναφῶν ἐννοιῶν καὶ ἀπόψεων τοῦ κλασσικισμοῦ καὶ τῶν ρωμαντικῶν. Περὶ τοῦ ἀνωτέρω τόμου «Hellas und Hesperien» τοῦ Schadewaldt βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη 3 ἐπιφυλλίδας ἐν ἐφημερ. «Καθημερινή» τῆς 1, 2 καὶ 3 Μαρτίου 1962 καὶ «Δελτίον» ΟΛΜΕ, ἔτους 1962 (ἀρ. φύλ. 197, 199 καὶ 200). Περὶ τοῦ συγχρόνου ἐλληνικοῦ καὶ λατινικοῦ θεάτρου ἐν Ἱταλίᾳ βλ. τὸ περιοδικὸν «Il Dramma Antico» τοῦ «Istituto Nazionale del Dramma Antico» ἐν Ρώμῃ. Βλ. ὡσαύτως τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἔργον Kurt v. Fritz, *Antike und moderne Tragödie*, Berlin, 1962.

2. Σχετικῶς πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν συναφὴ κίνησιν μνημονευτέα εἰδικιώτερον αἱ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τραγωδίαν ἀναφερόμεναι μελέται τοῦ ἀειμνήστου Φ. Πολίτου, τοῦ ἀκαδημαῖκου Σπύρου Μελά, τοῦ Αἰμ. Χουρμουζίου, τοῦ Ἀγγ. Τερζάκη κ.ἄ. Μὲ τὸ ἀξιόλογον σκηνοθετικὸν ἔργον τῆς παρ' ἡμῖν ἀναβιώσεως τοῦ ἀρχαίου δράματος καὶ τὰ προβλήματα του δὲν ἀσχολεῖται ἡ παρούσα μελέτη.

ἐρμηνείαν τοῦ « Φιλοκτήτου », ἀπηχῆσεις δὲ τῆς διδασκαλίας του, καὶ μάλιστα ὡς ἐναρκτηρίου ἔργου εἰς τὸ ρωμαϊκὸν θέατρον τῆς Λυον, ὁργανωθείσης ἀπὸ τὸ Δημοτικὸν θέατρον τῆς πόλεως κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ 1961, ἔφθασαν καὶ εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν τύπον¹.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ τραγικοῦ λόγου τοῦ « Φιλοκτήτου », τὴν ὁποίαν φιλοδοξεῖ νὰ δώσῃ ἡ προκειμένη μελέτη μου, αὐτοχαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ὑποτίτλου της ὡς « ἀνθρωπιστικῇ » ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας. Ὁ μὴ εἰδικὸς ἀναγνώστης ἢ ὁ συνηθισμένος εἰς τὰς ἐκ τῆς παραδόσεως καθιερωμένας μορφὰς ἐρμηνείας, λ.χ. τὴν γραμματικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐρμηνείαν, τὴν πραγματολογικὴν, τὴν ἠθικοπολιτικὴν, τὴν αἰσθητικὴν ἢ, γενικώτερα, τὴν φιλολογικὴν-ἀρχαιογνωστικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, εἶναι φυσικὸν νὰ διερωτᾶται, τί τὸ νέον, παρὰ τὰς ἀνωτέρω ἐρμηνευτικὰς μορφὰς, ὑπόσχεται νὰ προσφέρῃ ἢ τί ἰδιαιτέρον νόημα περιέχει μία « ἀνθρωπιστικῇ » ἐρμηνεία ἐνὸς κλασσικοῦ ἔργου; Κεῖται ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία ἔξω ἢ πέραν ἢ ὑπεράνω τῆς φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας;

Α' – Τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας.

Ἔθηκα ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω συγκεκριμένην μορφήν τὸ ἐρώτημά μου, διότι ἐπιθυμῶ νὰ καθορισθοῦν, ὅσον τὸ δυνατόν σαφέστερα, τόσον τὰ ὅρια τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐρμηνευτικῆς προσπάθειάς μου, ὅσον καὶ αἱ ἀρχαὶ (principia) τῆς πορείας της καὶ τὸ τέλος, ὁ σκοπὸς της καὶ ἡ κατάληξις, νὰ δηλωθῇ, ποῦ ἀρχίζει, πῶς πορεύεται καὶ τί τελικῶς ἐπιδιώκει ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία.

Ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον λαμβάνει τὴν δικαίωσίν της ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία τῶν Κλασσικῶν, δὲν εἶναι ἐπιστήμη αὐτοτελῆς, δὲν εἶναι τρίτῃ ἐπιστήμῃ, κειμένη παρὰ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιογνωσίαν ἀφ' ἐνὸς καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀφ' ἑτέρου. Εἶναι μία πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ ἐν αἴτημα ζωῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιταγὴν τῶν ὁποίων ἀνοίγονται ὀρίζοντες καὶ ἀπόψεις καὶ κατευθύνονται προοπτικαὶ καὶ τάσεις, φέρονσαι ἐγγύτερον τὴν κλασσικὴν κυρίως, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν φιλολογίαν², πρὸς τὴν ζῶην καὶ τὸν Ἄνθρωπον. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀρχὴ καὶ δραστηριότης λαμβάνει τὰ

1. Ἐφημερ. « Τὸ Βῆμα » 23 - 6 - 1961 (Ἄ γ γ . Τ ε ρ ξ ά κ η ς), « Ἐλευθερία » 25 - 6 - 1961 (Μ . Π λ ω ρ ί τ η ς).

2. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀκόμῃ ἐκλείψει παρ' ἡμῖν ἡ σύγχυσις περὶ τοὺς ὅρους « φιλολογία » καὶ « λογοτεχνία », δὲν εἶναι ἴσως περιττὴ ἡ διασάφησις: ἡ φιλολογία εἶναι ἐπιστήμη καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ ἰδίως τοῦ ἐντέχνου λόγου, ἤτοι τὰ λογοτεχνικά. Ἡ λογοτεχνία εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου ἡ δημιουργικὴ ἔργων τοῦ ἐντέχνου λόγου· εἶναι ὑποκείμενον τῆς φιλολογίας. Ἄλλο φιλολογία καὶ ἄλλο λογοτεχνία. Ἡ φιλολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ λογοτεχνία εἶναι ζωή.

στοιχεῖά της τόσον ἀπὸ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ὄλην ἀρχαιογνωσίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀπὸ τὴν πρώτην, διὰ τὰ ἀποκτήσῃ ἡγγυημένην, ὑπεύθυνον καὶ σταθερὰν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν, ἀπὸ τὴν δευτέραν διὰ τὰ ἀναχθῇ εἰς βιοθεωρίαν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιογνωσίας καὶ εἰς ἀνθρωπίνην αὐτοσπερέωσιν καὶ πίστιν τῶν ἔργων τῆς.

Κατὰ ταῦτα εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ¹ ἐμφανῆ τὰ ὅρια τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἢ οὐμανιστικῆς δραστηριότητος εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιογνωσίαν ἐν γένει. Ἀρχίζει αὕτη κατ' οὐσίαν ¹ ἐκεῖ, ὅπου τελειώνει ἡ ἐπιστημονικὴ φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα.

Ἡ ἔρευνα εἶναι σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος ζήτησις καί, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, εὑρεσις τῆς ἀληθείας· εἶναι ἀπόκτησις ἀληθοῦς γνώσεως χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως. Ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁρέξεως τοῦ εἰδέναι καὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ἐπιστημονικῶς ἡγγυημένων μεθόδων ἀκριβολογικῆς ζητήσεως τῶν ἐπὶ μέρους καὶ γενικῆς θεωρήσεως τῶν συνόλων, ἡ κλασσικὴ ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα εἰσδύει εἰς τὸν κόσμον τῆς κλασσικῆς Ἀρχαιότητος καὶ μᾶς τὸν ἀποκαλύπτει ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, παρέχουσα λεπτομερικᾶς ἢ γενικᾶς θεωρητικᾶς ἀπεικονίσεις του, ἐκφοροζομένας διὰ τῶν πάσης φύσεως φιλοσοφικῶν, φιλολογικῶν, ιστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν, ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν, συγγραμμάτων τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιομαθείας. Ὅλη αὕτη ἡ ἐπίμονος, ἀκριβὴς καὶ ἐπίμοχθος ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα κειμένων, προσώπων, ἰδεῶν, καλλιτεχνημάτων καὶ πραγμάτων ἐν γένει τῆς Ἀρχαιότητος, ἡ ζητοῦσα τὴν ἀλήθειαν χάριν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν γνῶσιν τῶν Ἀρχαίων χάριν τῶν Ἀρχαίων, εἶναι ἡ προϋπόθεσις καὶ τὸ θεμέλιον παντὸς ἀνθρωπισμοῦ ², ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου εἰς τοὺς Ρωμαίους, τοὺς πρώτους ἀνθρωπιστὰς (οὐμανιστάς), μέχρι σήμερον. Ἀνθρωπισμός, ἄνευ κλασσικῆς φιλολογίας καὶ γενικῶς ἀρχαιογνωσίας, εἶναί τι τὸ ἀδιανόητον καὶ ἀσύστατον.

1. Λέγομεν «ἐκ πρώτης ὄψεως» καὶ «κατ' οὐσίαν», διότι ὑπάρχει, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ δευτέρα ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπιστικῆς δραστηριότητος, ἀρχίζουσα συγχρόνως μὲ τὴν ἔρευναν, συνημμένη μετ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ προχωροῦσα πέραν αὐτῆς.

2. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν δύναται καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ κἂν ὡς ἐπιστήμων ἓνας ἀνθρωπιστὴς (οὐμανιστὴς) κλασσικὸς φιλόλογος ἢ ἀρχαιολόγος ἢ ιστορικὸς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἂν δὲν ἔχη νὰ παρουσιάσῃ, παρὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν του διδακτικὴν ἢ συγγραφικὴν δραστηριότητα, καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ζητητικὰ τῆς ἀρχαιογνωστικῆς ἀληθείας ἀναλυτικὰ ἢ συνθετικὰ ἔργα. Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ δὲ νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὄχι μόνον τοῦ ἀνθρωπιστοῦ ἀρχαιογνώστου, ἀλλὰ καὶ τοῦ φιλοσόφου ἡ οὐσία καὶ ἡ ποιότης βεβαιοῦται πειστικώτερον διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ζητήσεων καὶ εὐρημάτων τῆς ἀληθείας καὶ τῆς οὐσίας ἐν τινι εἰδικῇ ἐπιστήμῃ (φιλολογικῇ, ιστορικῇ, μαθηματικῇ, φυσικῇ κ.λπ.), ἐφόσον τοῦ φιλοσόφου κύριον ἔργον εἶναι ἡ ζήτησις τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.

Καταντῷ κενὸν κήρυγμα, ἐνῶ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ λόγου τὸ ἀσφαλὲς βεβαίον καὶ τὴν ζωὴν του τρέφει μόνον ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ μὲ τὴν καθαρὰν πηγὴν τοῦ κλασσικοῦ λόγου καὶ ἰδίως τὴν αἰετοῦ Κασταλίου πνεύματος.

Ἐνῶ ὅμως ὁ ἀνθρωπισμός, συμφώνως πρὸς τὰ λεχθέντα, ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν θεμελιώδη προϋπόθεσίν του, δηλαδή τὴν ἀρχαιογνωστικὴν ἔρευναν, τὸ ἡγγυημένον ὑλικὸν τῶν ἐρμηνευτικῶν του συνθέσεων, διεμορφώθη ἀφ' ἐτέρου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας εἰς βιοθεωρητικὴν ἀρχὴν καὶ πίστιν, ὅχι μόνον φρονηματίζουσαν μὲ γενναῖον καὶ ὑψηλὸν φρόνημα ὅλους τοὺς ἐργάτας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιογνωσίας, κατ' ἐξοχὴν δὲ τοὺς φιλολόγους, ἀλλὰ καὶ ἀξιούσαν παρ' αὐτῶν γνήσιον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀνθρώπινον ἦθος¹, ἀντάξιον τῆς ἀνθρωπιστικῆς τῶν πίστεως. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα, ὑψωθείσα, τῇ ἐπικουρίᾳ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, εἰς φιλολογικὴν βιοθεωρίαν, δὲν παρέμεινεν οὐραγὸς τῆς φιλολογικῆς καὶ ἀρχαιογνωστικῆς ἐρεῦνης, παραλαμβάνουσα ἀπλῶς τὰ εὐρήματα καὶ ἐπιτεύγματα αὐτῶν, διὰ νὰ τὰ καρπωθῇ χάριν τῶν παιδαγωγικῶν, παιδευτικῶν καὶ ἀνθρωποπλαστικῶν σκοπῶν της, ἀλλ' εἰσέδυσεν ὡς ἰδιαίτερα μεθοδολογικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν προβληματικότητά καὶ τὸ πεδὶον ἐρεῦνης τῆς κλασσικῆς ἀρχαιογνωσίας.

Αἱ μεθοδολογικαὶ διαφοροποιήσεις εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, τὰς ὁποίας προσέκλεσε ἡ εἰς αὐτὴν εἰσδύσει τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἰδέας ὡς μεθοδολογικῆς ἀρχῆς, εἶναι αἱ ἑξῆς:

Πρῶτον ἡ ἰδέα αὕτη ἐπεξέτεινε τὴν φιλολογικὴν προβληματικότητά καὶ τὸ πεδὶον ἐρεῦνης της ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορικότητος εἰς τὸν ὥρον τῆς ὑπεριστορικότητος². Εἰς τὸ στατικὸν αἴτημα τῆς συνήθους ἐρεῦνης πρὸς ἐξακρίβωσιν καὶ κατανόησιν τοῦ συγκεκριμένου ἀνεπαναλήπτου περιεχομένου τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιότητος, ἦτοι τοῦ ἱστοικοῦ (γλωσσικοῦ, πραγματολογικοῦ καὶ ἰδεολογικοῦ) περιεχομένου της, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀρχὴ προσέθηκε τὸ δυναμικὸν-ἐντελεχειακὸν αἴτημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἀξιολογικοῦ περιεχομένου τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τὸ αἴτημα τῆς διαπιστώσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῆς ὑπεριστορικῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ βίου.

1. Τὸ φιλολογικὸν ἦθος εἶναι ἡ λυδία λίθος καὶ μία ἀπὸ τὰς πειστικωτέρας ἀποδείξεις τῆς μορφωτικῆς δυνάμεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, τὴν ὁποίαν συνεχῶς ἐπικαλοῦνται ἀνέκαθεν οἱ φιλόλογοι, διὰ νὰ συντηρήσουν εἰς τὴν ζωὴν τὰς σπουδὰς ταύτας, ὅχι μόνον ὡς πηγὴν μαρτυρικῶν ἀγαθῶν τῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιστημονικὴν λειτουργίαν. Ἡ ἐπιβίωσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, καὶ ὡς κοινωνικῆς ἐνεργείας καὶ ὡς ἐπιστήμης, ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τὸν λόγον καὶ τὸν βίον τῶν ἐργατῶν της.

2. Ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς ἱστορικότητος καὶ τῆς ὑπεριστορικότητος βλ. Κωνστ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ, ἄρθρον « Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός », ἐν τῷ τόμῳ « Ἑλλάς », τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας τοῦ « Ἠλίου ». Τοῦ αὐτοῦ, « Ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός κατὰ τὸν Werner Jaeger » (Δημοσ. τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, σειρὰ πρώτη, ἀρ. 10), Ἀθῆναι, 1961.

Δεύτερον ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα εἰσήγαγε καὶ ἐτόνισε τὰς ἐννοίας « ἀνθρωπος », « ζωή », « παιδεία », « πολιτική », « πνευματικὴ παράδοσις », « ἐθνικὴ ἐνότης », « πρόοδος », « ἀνθρωποκεντρικότης », « θεοκεντρικότης » κ.τ.τ. ὡς μεθοδολογικὰς κατηγορίας εἰς τὴν ἔρευναν τόσον τῆς ἱστορικότητος, ὅσον καὶ τῆς ἐπιβιώσεως καὶ οἰκουμενικότητος τῆς κληρονομίας τοῦ νεωτέρου κόσμου ἀπὸ τὸ κλασσικὸν παρελθόν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα συνέδεσε τὸ πνευματικὸν παρελθόν μὲ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ βίου καὶ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν μὲ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Ἀνθρώπου¹.

*
* *

Αἱ ἀνωτέρω διαφοροποιήσεις, τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν εἰς τὴν προβληματικότητα καὶ τὴν ἔρευναν τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιότητος ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀρχὴ καὶ ἰδέα, ἐπιβάλλονται βαθμηδὸν εἰς τὴν φιλολογικὴν ζωὴν, ἰδίως μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον τοῦ αἰῶνός μας καὶ ὑπὸ τὴν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι παρατηρουμένην διαμόρφωσιν ἐνὸς νέου εὐρυτάτου μεταπολεμικοῦ « κοινωικοῦ » ἀνθρωπισμοῦ². Ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τούτου τείνει νὰ ἐνταχθῇ καὶ ὁ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστός « φιλολογικός » ἢ « ἐκπαιδευτικός » οὐμανισμός· ἀνθρωπισμός, τοῦ ὁποίου τελευταία προπολεμικὴ μορφή ἦτο ὁ τρίτος ἀνθρωπισμός (dritter Humanismus) τοῦ Werner Jaeger³.

Τὸ γενικώτερον τοῦτο ἀνθρωπιστικὸν ρεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, προῆλθεν ἀπὸ αὐτόματον καὶ φυσιολογικὴν τρόπον τινὰ ἀνασυγκρότησιν τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυντηρησίας μετὰ τὴν

1. Τοιοῦτοτρόπως ἀνακύπτει σαφέστερον τὸ νόημα ἐνὸς ἀπὸ τὰ παλαιὰ ρητὰ τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ: « Non scholae sed vitae discimus », ὅπερ ἀποτελεῖ διαλεκτικὴν ἀντιστροφὴν τοῦ λόγου τοῦ Σενέκα: « Non vitae sed scholae discimus » (Epist. 106).

2. Τοῦ κοινωικοῦ τούτου ἀνθρωπισμοῦ τὸ μήνυμα ἐκφράζει παρ' ἡμῖν ἡ Ἐνωσις « Ἑλληνικὸς Πολιτισμός » διὰ τοῦ περιοδικοῦ « Σ υ ζ ῆ τ ι σ ι ς ». Ὡς πρὸς τὴν ὀρολογίαν: ἀνθρωπισμός· οὐμανισμός, ὡς αὕτη χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο, ὥς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ μὴ συμφωνήσωμεν, διότι δὲν θέλομεν διὰ μίαν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴν λειτουργίαν καὶ τάσιν, τὴν ἀνθρωποπλαστικὴν, νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸν ξένον ὄρον « οὐμανισμός ». Προτιμῶμεν ἓνα καὶ μόνον γενικὸν ὄρον, τὸν ἑλληνικὸν ὄρον « ἀνθρωπισμός » (ὅθεν καὶ ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαί, ἐταιρεῖαι, γυμνάσια καὶ γράμματα ἀνθρωπιστικά κ.λπ.) μὲ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν δηλουμένην διὰ τῶν ἐπιθέτων: κοινωικός, φιλολογικός· ἐκπαιδευτικός, ἑλληνικός, ρωμαϊκός, χριστιανικός κ.λπ.

3. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός κατὰ τὸν Werner Jaeger (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, σειρὰ πρώτη, ἀρ. 10), Ἀθήναι, 1961 καὶ Ἰ. Καλιτσονάκη, Εἰς μνημόσυνον Werner Jaeger (Ἀντί. ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 36ος, 1961), Ἀθήναι.

φοβερὰν ἀνθρωποκτονίαν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων τοῦ αἰῶνός μας. Περισσότερον ὅμως τῆς ἐκ τοῦ τελευταίου ἰδίως παγκοσμίου πολέμου τραγικῆς ἐμπειρίας βασανίζει τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ φάσματος ἐνὸς νέου πολέμου, ἀπειλοῦντος νὰ ἀφανίσῃ τελείως τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ τὸν πολιτισμὸν του, ἐφόσον ἤθελον χρησιμοποιηθῇ τὰ ἐξοντωτικὰ τῆς ζωῆς μέσα, ποὺ παρέχουν αἱ καταπληκτικαὶ ἐφευρέσεις τῆς νέας φυσικῆς καὶ τεχνικῆς. Δι' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐποχὴ μας αἰσθάνεται, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν, ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην μιᾶς κυριαρχικῆς παρουσίας τῆς ἰδέας τοῦ Ἀνθρώπου εἰς τὴν ζωὴν μας καὶ ἔντονον τὸ αἶτημα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν διερεῦνῃσιν καὶ μελέτην¹ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδανικῶν, ὅπως ταῦτα ἐξεφράσθησαν τὸ πρῶτον διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ τὸ αἶτημα μιᾶς γενικωτέρας προσπαθείας πρὸς ἀξιοποίησιν τῶν ἰδανικῶν αὐτῶν ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς συγχρόνου ζωῆς.

Ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος γενικωτέρου ἀνθρωπιστικοῦ ρεύματος, ἡ ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς ἐνταῦθα ἀνθρωπιστικὴ κίνησις, ὑπὸ τὴν εἰδικωτέραν μορφήν της, τὴν συνδεομένην μὲ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιογνωσίαν, ἐμφανίζει τὰ ἐξῆς ἰδιαίτερα γνωρίσματα:

Πρῶτον ἐκινήθη πρὸς στενωτέραν συνεργασίαν μὲ τὸν ζωντανὸν καὶ στρατευόμενον Χριστιανισμὸν καὶ ἐπραγματοποίησεν εἰς ὅλον τὸν «ἑλληνοκεντρικόν»² κόσμον τὴν πνευματικὴν συνάντησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ³, οὕτω δὲ ὑψώθη μὲ νέαν πνοὴν καὶ θέρμην εἰς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πίστεως ὡς ἰδανικὸν ζωῆς ὄντως ἀνταξίας τοῦ Ἀνθρώπου.

1. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἱδρυσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπηχεῖ τὴν παρ' ἡμῖν σύλληψιν καὶ κατανόησιν τοῦ προβλήματος τοῦτου εἰς ὅλην του τὴν ἑκτασιν. Βλ. τὸ ὑπ' ἀρ. 5 δημοσίευμα τῆς πρώτης σειρᾶς τῆς ἀνωτέρω Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἑταιρεία καὶ τὸ Κέντρον ἀνθρωπιστικῶν μελετῶν καὶ ἔρευνῶν», ἐκδ. δευτέρα, Ἀθῆναι, 1961.

2. Εἶναι ὁ εὐρωπαϊκὸς κατ' ἐξοχὴν (καὶ ὁ ἄλλος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν του διαμορφωθείς πολιτιστικὸς κόσμος), τοῦ ὁποῦ πνευματικὸν κέντρον εἶναι ἡ Ἀρχαία Ἑλλάς.

3. Ἡ συνάντησις καὶ ἡ κοινὴ πορεία τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐνῶ εἶναι σήμερον γενικὸν φαινόμενον τῆς ἑλληνοκεντρικῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ μακροαῖωνα παράδοσιν, θεμελιωθεῖσαν ἤδη ὑπὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συνεχισθεῖσαν κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον βίον μας καὶ καθαραιωθεῖσαν διὰ τοῦ τιμίου αἵματος τῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων τῶν κοινῶν ἀγώνων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς Χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας. Βλ. καὶ τὰ ἐξῆς τελευταῖα δημοσιεύματα: Π. Μπρατσιώτου, Οὐμανισμός καὶ Χριστιανισμός, Ἀθῆναι, 1955. Δ. Μωραΐτου, Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμός καὶ τεχνικὴ (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλλ. Ἀνθρ. Ἑταιρείας, σειρὰ Α', ὑπ' ἀρ. 9), Ἀθῆναι, 1961. Μ. Σιώτου, Χριστιανισμός καὶ Ἀνθρωπισμός (ἐν τῇ ἀνωτέρω σειρᾷ, ὑπ' ἀρ. 13), Ἀθῆναι 1962. Π. Μελίτη, Διὰ νὰ γίνῃ ἡ τοποθέτησις (περιοδ. «Συζητήσεις», 1962, σ. 142 κ.ε.).

Δεύτερον ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις προέβαλε τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδαϊκόν, ὡς παιδευτικὸν αἷτημα, μὲ νέας ἀξιώσεις ποιότητος καὶ βάθους, ὅχι δὲ μόνον ἐντὸς τῆς στενῆς σχολικῆς-ἐκπαιδευτικῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν κοινότητα. Μὲ ἄλλας λέξεις, ζητεῖται ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ σχολικὸς ἀνθρωπισμὸς, καὶ δὴ καὶ ἡ διδασκαλία τῶν Κλασσικῶν, νὰ ἀναμορφωθῇ κατὰ τρόπον, καθιστῶντα τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν δύναμιν ὄντως ἐξανθρωπιστικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἐνεργόν¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἔως τώρα γνωστὸς ἀριστοκρατικὸς φιλολογικὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν λογίων καὶ τῶν βιβλίων νὰ γίνῃ ἀνθρωπισμὸς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ζωῆς. Τὸ δεύτερον τοῦτο αἷτημα, ἐκτενόμενον εἰς τὴν εὐρύτεραν περιοχὴν τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ζητεῖ νὰ συνδυάσῃ τὸν ἀνθρωπισμὸν μὲ τὴν τεχνικὴν πρόοδον, ἐκφράζεται δὲ μὲ τὸ παγκόσμιον σύνθημα: « ὅχι ἐκτεχνίκευσις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλ' ἐξανθρωπισμὸς τῆς τεχνικῆς! »².

*
* *

Αἱ ἀνωτέρω γενικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἀπόψεις μᾶς βοηθοῦν νὰ συνεχίσωμεν, καλύτερον παρεσκευασμένοι ὑπὸ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, τὴν ἔρευναν.

1. Ἡ διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων Κλασσικῶν εἰς τὰ σχολεῖα ἀποτελεῖ σήμερον πρόβλημα παγκόσμιον, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας, ὅσον καὶ εἰς λόγον διδακτικῆς μεθόδου. Ἐνῶ δέ, πλὴν ὀλίγων πολεμίων τῆς, ἡ κλασσικὴ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ φανατικούς φίλους καὶ συνηγόρους τῆς, καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν διασημοτέρων ἐκπροσώπων τῆς νεωτέρας φυσικῆς καὶ τεχνικῆς, οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν θιασωτῶν τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφώσεως, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ φιλόλογοι, προτιμοῦν σήμερον τὸν περιορισμὸν τῆς ποσότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς ἐπ' ἀγαθῇ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βάθους. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄρων τῆς νεωτέρας τεχνικῆς προόδου, ἔχει ἤδη ἐπιβληθῇ εἰς πλείετας χώρας ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κλασσικῶν ἀνθρωπιστικῶν γυμνασίων καὶ ἡ ἀντικατάστασις πολλῶν τοιούτων γυμνασίων διὰ φυσικομαθηματικῷ ἢ οἰκονομικῷ ἢ ναυτικῷ ἢ νεογλωσσικῷ ἢ τεχνικῷ τύπῳ σχολείων μέσης παιδείας. Ἐν τούτοις τὸ πρόβλημα τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς ὅλης λειτουργίας τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπιστικοῦ γυμνασίου, ὑπὸ τὴν ἐπιταγὴν καὶ τῆς συγχρόνου ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως ὡς κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ ρεύματος, εἶναι καὶ ἀλλαγῇ καὶ παρ' ἡμῖν αἰσθητὸν καὶ ἀναμένει τὴν λύσιν του. Μία δὲ ἀπὸ τὰς ὀξείας μορφᾶς τοῦ προβλήματος εἶναι τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ κλασσικὴ παιδεία δύναται νὰ κανυχηθῇ, ὅτι ἐπέτυχεν ἡ ἐπιτυχάνει, λειτουργοῦσα ὑπὸ τοὺς γνωστοὺς δυσμενεῖς ὀργανωτικούς καὶ οἰκονομικοὺς ὁρους, νὰ καταστήσῃ τοὺς τροφίμους τῆς μονίμους φίλους τῶν Ἀρχαίων Κλασσικῶν καὶ μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν των ἀπὸ τὰ γυμνάσια καὶ νὰ διατηρήσῃ ἰσοβίον τὴν ἀγάπην των πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἀγάπην ὀφειλομένην εἰς προσωπικὴν ἐμπειρίαν τῶν νέων ἀπὸ τὴν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν Κλασσικῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα.

2. Βλ. τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, καὶ δὴ καὶ τὰ τῆς πρώτης σειρᾶς, τῆς φερουσῆς τὸν τίτλον « Ἀρχαϊότης καὶ σύγχρονα προβλήματα », ἰδίᾳ δὲ τὰ ἐξῆς: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἀνθρωπισμὸς καὶ τεχνικὴ

ναν της ουσίας της ανθρωπιστικής έρμηνείας των έργων του έντέχνου λόγου της Έλληνικής Αρχαιότητος.

Η ανθρωπιστική έρμηνεία άφορμάται από την θεμελιώδη άρχήν, ότι τα έρμηνευόμενα έργα έποιήθησαν υπό ανθρώπων χάριν έαυτών και των συνανθρώπων των. Βεβαίως τα έργα αυτά έγράφησαν εις δεδομένον τόπον και χρόνον και υπό ώρισμένες ιστορικάς συνθήκας και απέβλεψαν, πλην άλλων, και εις την ίκανοποίησιν ώρισμένων έφημέρων άπαιτήσεων και άναγκών της τότε ζωής. Τα στοιχεία αυτά της άτομικής γενέσεως και ύψης των έργων άποτελούν την λεγομένην «ιστορικότητα» αυτών. Η έρευνα της ιστορικότητας των έργων είναι η πρώτη προϋπόθεσις της έρμηνείας των.

Άλλ' η έπιβίωσις των κλασσικών δημιουργημάτων επί χιλιετηρίδας και η άντοχή των εις την κριτικήν άπείρων ανθρώπων, διαφόρων χωρών και ποικίλων έποχών άποδεικνύει, ότι των μεγάλων έργων του λόγου και της τέχνης η παραμόνιμος άξία και τó πανανθρώπινον ένδιαφέρον έγκειται όχι εις τα ιστορικά, τα έν τόπω και χρόνω, στοιχεία της γενέσεως και του περιεχομένου των, όχι εις τους ώρισμένους ανθρώπους και τας ώρισμένες πράξεις η σκέψεις, τας όποιας μνημονεύουν η κρίνουν, δηλαδή όχι εις τα στοιχεία της ιστορικότητας, αλλά εις την έξής τα έργα ταύτα έξεπήγασαν άγωνίαν διά τόν Ένα, τόν έξω τόπου και χρόνου Άνθρωπον, και εις την αιώνιαν προβληματικότητα της ζωής, υπό την πίεσιν της όποιας και γεγενήθησαν ως λυτρωτικά διέξοδοι. Τοῦτο τó αιώνιος ανθρώπινον, τó πάντοτε νέον και πάντοτε ένθουσιάζον και συγκινούν, ζητεῖ η ανθρωπιστική έρμηνεία νά άποδεσμεύση από τα κείμενα και τα βιβλία και νά τó κάμει συνειδητόν με μίαν άμεσον έπαφην της ψυχής του έκάστοτε παρόντος με την ψυχήν των μεγάλων δημιουργών του παρελθόντος.

Τήν ανθρωπιστικήν έρμηνείαν, ως βιοθεωρητικήν άρχήν και παιδείαν, έλαύνει και πτερώνει η έδραία πίστις, ότι όλη η διεξοδική και εύσυνειδητος έπιστημονική έρευνα των λεπτομερειών της γλωσσικής, πραγματολογικής και πολιτισμολογικής ιστορικότητας των έρμηνευομένων κειμένων, η πάσης δηλαδή μορφής άρχαιογνωστική κειμενοδιφία, είναι μὲν άναμφιβόλως άναγκαία και άπαραίτητος κατ' έπιστήμην εργασία, είναι όμως μία προεργασία και προϋπόθεσις της έρμηνείας. Έξουδετεροῦνται διά της προεργασίας αὐτῆς τὰ γλωσσικά, πραγματολογικά και τὰ άλλα εμπόδια, τὰ όποια υπάρχουν και άνακύπτουν μεταξύ του χρόνου της δημιουργίας του έργου εις τó άπώτατον παρελθόν και του χρόνου της κατανόήσεως αὐτοῦ εις τó έκά-

εις την σύγχρονον ζωήν, Άθήναι, β' έκδοσις, 1963 (ύπ' άρ. 1). Τοῦ αὐτοῦ, Λαϊκαί έκδόσεις των Άρχαίων Έλλήνων Κλασσικών, Άθήναι, 1961 (ύπ' άρ. 12). Τοῦ αὐτοῦ, Προβλήματα μορφώσεως του εργαζομένου λαοῦ, Άθήναι, 1962 (ύπ' άρ. 17). Τοῦ αὐτοῦ, Ό Πλάτων και η έποχή μας, Άθήναι, 1963 (ύπ' άρ. 18).

στοτε παρόν. Ἡ ἀληθινή ὁμῶς ἐρμηνεία τοῦ Κλασσικοῦ, καὶ ἰδίως ἡ ἀνθρωποπιστική του βίωσις, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν καταξίωσιν καὶ δικαίωσιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπινου μόχθου γενεῶν ἐρευνητῶν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ βίου, ἀρχίζει ἀκριβῶς μετὰ τὰς προεργασίας καὶ προϋποθέσεις. Μόνον τότε θὰ δυνηθῇ ὁ ἀνθρωπιστὴς ἐρμηνευτὴς νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ πνευματικοῦ καλλιτεχνήματος ὅχι μόνον ὡς ἱστορικοῦ δημιουργήματος, τέκνου τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργου ὑπερατομικῆς καὶ ὑπερχρονικῆς σημασίας, νὰ συλλάβῃ δηλαδὴ τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον τὴν ζωὴν καὶ τὸν Ἄνθρωπον ὑπεριστορικὸν καὶ πανανθρώπινον νόημά του. Ἡ μὲν ἐπιστημονικὴ κατανόησις τῆς ἱστορικότητος τοῦ κλασσικοῦ ἔργου θὰ συλλάβῃ καὶ θὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἀτομικὴν ἱστορικὴν οὐσίαν του καὶ θὰ καταδείξῃ τὴν σημασίαν του διὰ τὴν τότε ἐποχὴν του καὶ τοὺς τότε ἀνθρώπους, ἡ σύλληψις ὁμῶς τοῦ οἰκουμενικοῦ καὶ πανανθρωπίνου νοήματός του θὰ συγκινήσῃ πάντα ἀνθρώπον, οἰασδήποτε ἐποχῆς καὶ οἰασδήποτε χώρας, μὲ τὸν ἔρωτα τοῦ αἰωνίου Ὠραίου καὶ τὸ δέος τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ! Ἐρμηνευτὴς καὶ Δημιουργός, εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ταύτην κατενώπιον «θέαν», ἀλληλοσυμπληροῦνται καὶ σχεδὸν συναίρουνται καὶ ταυτίζονται εἰς μίαν «ἔνωσιν μυστικὴν» (unio mystica).

Ὅλη αὐτὴ ἡ πρὸς τὸ Κλασσικὸν καὶ τὸ Μέγα πορεία, πρόσβασις καὶ προσέγγισις εἶναι ἔργον τῶν ἐργατῶν τῆς ἐρμηνείας ἀρχαιογνωστῶν καὶ ἰδίως τῶν φιλολόγων. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορικότητος, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν βίωσιν καὶ τὸ δέος, τὸν «θεῖον φόβον» τῆς ὑπεριστορικότητος. Ἀπὸ τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἄλλην κειμενοδιφικὴν ἔρευναν καὶ ζήτησιν ἐπιστημονικῆς σοφίας ὑψώνεται εἰς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ τὴν παιδείαν, τόσον τῶν ἰδίων τῶν ἐρμηνευτῶν, ὅσον καὶ τῶν συνανθρώπων των. Χωρεῖ ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς πολλότητος τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰδέας ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν μελέτην τοῦ τραγικοῦ λόγου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καθάρσιν διὰ τοῦ «φόβου» καὶ τοῦ «ἐλέου».

Ἡ συμβολὴ ἐκάστου ἐκ τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐρευνητῶν καὶ ἐρμηνευτῶν, εἰς τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον εἶναι διάφορος καὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν. Ἡ ποικιλία λ.χ. τῶν προσωπικῶν φιλολογικῶν¹ ἐπιτευγμάτων γίνεται ἐμφανής, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν γλωσσικῶν προεργασιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν μορφῶν τῆς ἐρμηνείας ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ σχολιασμοῦ καὶ τῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς διασαφήσεως μέχρι τῆς μεταφράσεως, ἐρμηνευτικῆς ἀναλύσεως, φιλοσοφικῆς ἐμβαθύνσεως καὶ συνθετικῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου ἔργου ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα ἔργα, πρὸς

1. Περιορίζομεν ἐνταῦθα τὸ παραδειγματικὸν μέρος τῆς μελέτης εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν, τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν.

τὸν δημιουργόν του, τὴν ἐποχὴν του καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν γένει. Τὴν συμβολὴν ἐκάστου φιλόλογου εἰς τὸ φιλολογικὸν « τέλος » καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν προσδιορίζει πρὸς τούτοις καὶ ἡ προσωπικὴ ἰδιοσυστασία, ὁ φιλολογικὸς τύπος, ἡ φύσις καὶ αἱ ἀτομικαὶ ἐπιστημονικαὶ δυνατότητες ἐκάστου φιλόλογου. Ὑπὲρ τὰς ἀτομικὰς ὅμως φιλολογικὰς ἰδιοτυπίας μὲ τὰ κατ' ἀνάγκην πεπερασμένα προσωπικά των ὄρια, κεῖται ἡ ἀπρόσωπος φιλολογικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία, ἡ μὴ γνωρίζουσα δεσμὰ καὶ ὄρια. Αὐτὴ, ἀγνοοῦσα προτιμήσεις ἢ ὑποτιμήσεις τῶν προσωπικῶν προερμηνευτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν συμβολῶν, δέχεται μὲ τὴν ἰδίαν στοργὴν ὅλας τὰς ἀνταξίας τῆς ἐπιστήμης εἰσφορὰς τῶν ἐργατῶν τῆς εἰς τὸν κοινὸν ἔρανον. Ἐντὸς δὲ τῶν κόλπων τῆς ἀπροσώπου ἐπιστήμης ἀμβλύνονται αἱ προσωπικῶς χρωματισμέναι ἀντιθέσεις τάσεων καὶ ροπῶν, διότι τὸ γενικὸν πνεῦμα αὐτῆς εἶναι ἐνωτικὸν καὶ συνθετικὸν τῶν ἀλληλοσυμπληρουμένων ἀπόψεων εἰς φιλόσοφον ἐνότητα.

Οὕτω λ.χ. ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία, μὴ ἀναγνωρίζουσα τὴν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Κλασσικοῦ ἀδικαιολόγητον διάκρισιν μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου, γεφυρώνει ὀριστικά τὸ τεχνητὸν καὶ ἀφύσικον χάσμα, ὅπερ διήνοιξαν μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου, λέξεως καὶ ἰδέας, αἱ μονομερεῖς ἀντιλήψεις τοῦ φιλολογικοῦ φορμαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ, καὶ διασφύζει τὴν πολυτιμον ἐνότητα τοῦ ὑπὸ ἐρμηνείαν πλαστοουργήματος τοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου τὸ νόημα καθιστᾷ προσιτὸν εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς καὶ μορφωτικὰς καθόλου αἰτήσεις τῆς Ζωῆς. Μία καὶ μόνη διάκρισις δικαιολογεῖται καὶ νοεῖται κατὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐνιαίου κλασσικοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ἡ διάκρισις¹ τῶν ὑπεριστορικῶν· αἰωνίων στοιχείων του ἀπὸ τὰ ἱστορικά, ἀτομικὰ καὶ ἐφήμερα, ἀσχέτως πρὸς τὸ ἂν πάντα ταῦτα ἐνυπάρχουν εἰς τὴν μορφήν ἢ τὸ περιεχόμενον.

Ἄλλως τε τὴν διάκρισιν αὐτὴν μεταξὺ ἱστορικότητος καὶ ὑπεριστορικότητος τοῦ ρωμαλέου ἔργου ἐπιβάλλει αὐτὴ αὕτη ἡ φύσις τοῦ Κλασσικοῦ. Κλασσικότης² ἴσα· ἴσα οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ὑπὲρ τὸ παροδικὸν καὶ τὸ ἐφήμερον ὕψωσις, ἐπιβολὴ καὶ ἐπιβίωσις τοῦ αἰωνίου. Οἱ φιλόλογοι καὶ οἱ γραμματικοὶ δύνανται λ.χ. νὰ ἐρευνοῦν τὰ προβλήματα τῆς γλώσσης καὶ τῆς συνθέσεως, τῆς ὕφης καὶ ἀναλύσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ νὰ συζητοῦν καὶ ἐρίζουν περὶ τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀμήρου ἢ μὴ. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ὅμως ἐρμηνεία, γέννημα « φιланθρώπου » καὶ « φιλόλογου » ψυχῆς, χωροῦσα πέραν τῶν γνωστῶν εἰς αὐτὴν ζητήσεων καὶ ἀντιθέσεων τούτων,

1. Τὴν διάκρισιν αὐτὴν κάμνομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐρμηνείαν.

2. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Κλασσικοῦ βλ. τὸ ἡμέτερον ἄρθρον « Κλασικισμός, κλασσικαὶ σπουδαὶ » ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδεῖᾳ τοῦ « Ἠλίου » καὶ τὴν μελέτην μου: Κλασσικὴ παιδεία, Ἀθήναι, 1957.

φιλοδοξεί νὰ ἀποκαλύψῃ μὲ ἔρωτα καὶ πίστιν προφητικὴν εἰς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον τὸ κάλλος καὶ τὴν τέχνην τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς μίαν κλασσικὴν μορφήν τοῦ αἰωνίου « Καλοῦ ». Καὶ διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐπικοῦ κόσμου ζητεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρωπιστοῦ φιλολόγου νὰ μνηστῇ καὶ νὰ μύσῃ εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὸν πόνον, εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸ αἴσθημα, εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὰ ἰδανικά τοῦ ἑνὸς καὶ αἰωνίου Ἀνθρώπου!

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία εἶναι τὸ « τέλος », πρὸς τὸ ὁποῖον κατατείνει ἡ σύγχρονος πνευματοκρατικὴ φιλολογία¹, ἡ ἀξιολογικῶς ἐρμηνεύουσα ἔργα καὶ δημιουργούς. Ἡ δὲ ἀντίληψις, ὅτι ὁ φιλολογικὸς θετικισμὸς καὶ ἡ φιλολογία τῶν λέξεων (Wortphilologie) ἀντιπροσωπεύουν τὴν μόνην ἢ τὴν ὀρθόδοξον περὶ φιλολογίας ἀντίληψιν τῆς παραδόσεως καὶ μάλιστα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, ἐλέγχεται ἀνακριβῆς ὑπὸ τῶν μεθοδολογικῶν ὑποδείξεων αὐτῶν τούτων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων γραμματικῶν, τὰς ὁποίας σήμερον, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεωρίας τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, κατανοοῦμεν καλύτερον.

Κατὰ τὸν ὁρισμὸν² τῆς « γραμματικῆς τέχνης », τῆς φιλολογίας δηλαδή, ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς, « κάλλιστον τῶν ἐν τῇ τέχνῃ », ἦτοι τὸ ὠραιότερον καὶ σπουδαιότερον ἔργον τῆς φιλολογίας, εἶναι τὸ ἔκτον καὶ τελευταῖον ἔργον αὐτῆς, τὸ ἐπέχον θέσιν κορωνίδος: ἡ « κρίσις ποιημάτων », δηλαδή ἡ αἰσθητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κρίσις τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, ἡ κατὰ σύγχρονον ἔκφρασιν ἀξιολογοῦσα ἐρμηνεία αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ κριτήριον καὶ κανὼν τῆς ἀξιολογήσεως ἑνὸς μνημείου τοῦ ἀρχαίου λόγου εἶναι τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν κάλλος του, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἡ ἀνθρωποπλαστικὴ παιδευτικὴ οὐσία καὶ δύναμις μορφῆς καὶ περιεχομένου του, ἡ ὁμορφία του καὶ ἡ ἀνθρωπιά του, ἥδη εἰς τὸν ἀρχαῖον ὁρισμὸν τῆς φιλολογίας ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἅπτον τὸν πυρῆνα τοῦ συγχρόνου αἰτήματος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας καὶ σαφῇ τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως ἡ ἐρμηνεία καταστήσῃ τὸ ἐρμηνευόμενον ἔργον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως προσιτὸν καὶ ἐξανθρωπιστικῶς ἐνεργόν. Τὴν ἑξάρσιν ταύτην

1. Βλ. Κωνστ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ, Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη, ἐκδ. τετάρτη, Ἀθῆναι, 1963. Ἡ παρατηρουμένη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας στρόφῃ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἀπὸ τοῦ φιλολογικοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς φιλολογίας τῶν λέξεων πρὸς τὴν ἀξιολογοῦσαν καὶ ἐρμηνεύουσαν ἀνθρωπιστικὴν φιλολογίαν πᾶν ἄλλο σημαίνει παρὰ ὑποτίμησιν ἢ ἐγκατάλειψιν τοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος τῆς φιλολογικῆς ἀκριβολογικῆς ζητήσεως, ὅπερ εἶναι πολῦτιμον, ὅχι ὁμως καὶ ἀρκετὸν διὰ τὸ φιλολογικὸν « τέλος ».

2. « Γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων. Μέρη δ' αὐτῆς ἐστὶν ἕξ· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσφῶδιον, δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστορικῶν πράξεως ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὔρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὃ δὲ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ ». (Διονυσ. Θρακ. Τέχνη. Γραμμ. ἐκδ. Uhlig).

τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφῆς τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις ὡς ἐπιτακτικὸν καθῆκον παντὸς ζωντανοῦ φιλολόγου καὶ ὡς ἱερὰν κοινωνικὴν διακονίαν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ φιλόσοφος κατακλείς τοῦ φιλολογικοῦ λόγου. Ἔχουσα ὡς ἀφετηρίαν μὲν τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐνότητος τόσον τοῦ κλασσικοῦ ἔργου, ὅσον καὶ τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸ ἀνθρώπου, ὡς ἰσχυρὸν δὲ κίνητρον τὸν φιλόανθρωπον ἔρωτα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ κάλλους, κατατείνει εἰς ἐνιαίαν κατανόησιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ τῆς δημιουργικῆς ἀγωνίας, ἡ ὁποία τὸν ἐνέπνευσε. Δὲν εἶναι ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία διαδοχὴ αἰσθητικῶν ἢ ἠθικῶν ἢ φιλοσοφικῶν γενικῶς ἢ παιδαγωγικῶν ἐκμεταλλεύσεων τῶν κειμένων, ἀλλὰ βίωσις τῆς ἐνότητος τοῦ πανανθρώπινου νοήματος, ὅπερ ἐνοικεῖ εἰς πᾶν τῷ ὄντι Κλασσικόν.

* *

Μόνον παρανόησις τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἀντιλήψεως τῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβιάσῃ αὐτὴν εἰς ἡθικολογικὴν ἐμβάθυνσιν καὶ κατήχησιν καὶ εἰς κάρπωσιν τῶν κειμένων δι' ὑποθήκας καὶ παραινήσεις πρακτικῆς βιοσοφίας, ὑπὸ μίαν πολὺν ρηχὴν σχολικοδιδασκικὴν « συντηρητικὴν » ἔννοιαν. Ἐξ Ἰσου ὅμως εἰδυλλιακὴν καὶ ἀβαθὴ ἀντίληψιν ἀντιπροσωπεύει καὶ ἡ « προοδευτικῆς » προβολῆς « αἰσθητικῆς ἐρμηνείας » τῶν κειμένων, ὡς μόνη δῆθεν ἀνταξία τῆς λογοτεχνίας κατακλείς καὶ ἀποκορύφωσις τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου. Ἡ ἀφέλεια τῆς πρώτης ἀντιλήψεως ἔγκειται εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῆς λογοτεχνίας ὡς μέσου ἢ ὑλικοῦ ἡθοπλαστικοῦ διαφωτισμοῦ πρὸς ἀλυσίαν καὶ σωτηρίαν ψυχῶν, τοῦ ὁποίου προσέχομεν μόνον τὸ κηρυγματικὸν περιεχόμενον (στατικὸς φιλολογικὸς ρεαλισμός). Τῆς δευτέρας ἀντιλήψεως ἡ πενία καὶ ἡ μονομέρεια ἔγκειται εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ὡς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἔργων ὥραίας μορφῆς (φιλολογικὸς ἐντελεχειακὸς φορμαλισμός) ¹.

Ἀλλὰ τὰ πλαστουρήματα τοῦ ἐντέχνου λόγου, καὶ μάλιστα τὰ κλασσικά, δὲν εἶναι οὔτε μόνον μορφὴ οὔτε μόνον περιεχόμενον. Εἶναι καὶ τὰ δύο μαζί εἰς ἓν ὅλον. Εἶναι δυαδικὴ μονὰς καὶ ἐνότης ὁμορφίᾳς καὶ ἀνθρωπιᾶς, ἀδιάσπαστος καὶ ἀκατάλυτος συζυγία καὶ συνυφὴ λέξεως καὶ ἰδέας ².

1. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη, σελ. 75 κ.ε.

2. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ τραγικότης τῶν μεταφράσεων καὶ τῶν μεταφραστῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀποχωρίζοντες τὴν μορφήν ἀπὸ τοῦ περιεχόμενου, ὑποκαθιστοῦν εἰς τὴν θέσιν τῆς γνησίας μορφῆς μίαν ἄλλην ξένην, ἄλλοτριαν, μὴ γνησίαν. Παρὰ ταῦτα τὸ μεταφραστικὸν ἔργον εἶναι πολὺτιμον καὶ ἱκανοποιεῖ σπουδαίαν ἀνάγκην τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Είναι τετελειωμένα και ολοκληρωμένα έργα ανθρώπων, απευθυνόμενα πρὸς ολοκληρωμένους ανθρώπους. Ἡ σχέσις τῶν ἀληθινῶν ποιητῶν πρὸς τοὺς δέκτας — πᾶν ἄλλο δὲ παρὰ παθητικούς δέκτας — τῶν ἔργων τῶν εἶναι σχέσις ἀνθρωπίνης καθολικῆς ἐπιδράσεως. Δὲν εἶναι οὔτε κατήχησις οὔτε μετάγγις γνώσεων τύπου συγκοινωνούντων ἀγγείων¹ οὔτε σχέσις μόνον αἰσθητικῆς ἢ μόνον ἠθικῆς κ.λπ. καλλιεργείας οὔτε μόνον διανοητικῆς ἢ ἐξωλογικῆς συναισθηματικῆς ἢ θυμικῆς ἢ συγκινησιακῆς ἢ φρονηματιστικῆς μόνον φύσεως, ἀλλὰ σχέσις καθολικῆς παιδείας ἀνθρώπων ὑπὸ συνανθρώπων, ἐνιαίας διαπλάσεως τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, ἐξανθρωπιστικῆ (ἀνθρωποποιός, ἀνθρωποπλαστικῆ, πολιτισμοποιός) ἴσα-ἴσα σχέσις. Καὶ αὕτη ἡ παιδεία δὲν εἶναι μονόπλευρος ἀπόρροια ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν δέκτην. Ὅχι « δοῦναι » τοῦ ποιητοῦ καὶ « λαβεῖν » τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀκροατοῦ ἢ θεατοῦ τοῦ ἔργου. Εἶναι σχέσις διαλεκτικῆ, διάλογος ποιητοῦ καὶ δέκτου· ἀμοιβαῖον δοῦναι καὶ λαβεῖν, ἀγωνιστικῆ ἀναμέτρησης δράσεως καὶ ἀντιδράσεως, « κρίσις ποιημάτων », ὅπως ἀκριβῶς κελεύει καὶ ὁ ἀρχαῖος γραμματικὸς εἰς τὸν ὅρισμόν τῆς φιλολογίας, πὺν εἶδομεν.

Τὰ ἀνωτέρω δὲ δὲν ἰσχύουν μόνον διὰ τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν ἀληθινὴν ποίησιν. Διότι πᾶς γενναῖος ποιητικὸς λόγος προκαλεῖ παιδευτικόν, ἀνθρωπιστικὸν ἀντίλογον. Εἶναι ζωή, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ γεννητικὴ ζωῆς, ζωοποιὸς δύναμις. Πᾶσα ἀληθινὴ λογοτεχνία εἶναι ἀναγκάως ἐξανθρωπιστικὴ· διότι δημιουργεῖ καὶ ἐκτρέφει νέαν, συνέχειαν τῆς παλαιᾶς, ζωῆν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως Κλασσικοὶ θεωροῦνται καὶ εἶναι οἱ « πρῶτοι διδάξαντες », οἱ πρῶτοι προβαλόντες καταπληκτικὰ δείγματα (ἔχι ὑποδείγματα ἢ ἀμετακίνητα πρότυπα, ἀλλὰ) παρορμητικὰ παραδείγματα γνησίας ἀνθρωποπλασίας διὰ τῆς τέχνης τοῦ λόγου τῶν, ἰδίως δὲ τοῦ τραγικοῦ τῶν λόγου.

* *

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία, ἐνῶ εἰς οὐδεμίαν ἐπὶ μέρους πλευρὰν τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας ἀρνεῖται τὸ δικαίωμα τῆς ὑπάρξεως, εἶναι ἡ ἰδία συνημμένη μὲ διττὴν τραγικότητα, ἀπειλοῦσαν καὶ τῆς ἰδικῆς τῆς ὑποστάσεως τὰ δικαιώματα.

Διότι, διὰ τὴν ὑπάρξιν ἀπηλλαγμένη τραγικότητος ἀνθρωπιστικὴ ἐρμη-

1. Πρβλ. τὴν παιγνιώδη συνομιλίαν Σωκράτους καὶ Ἀγάθωνος ἐν Πλάτ. Συμπ. 175c-e, καθ' ἣν λέγεται, ὅτι εἰς τοὺς παραπλεύρως σοφοῦ ἀνδρὸς καθημένους μεταδίδεται ἡ σοφία, ὅπως κυκλοφορεῖται τὸ ὕδωρ εἰς τὰ συγκοινωνούντα ἀγγεῖα, « λέον ἐκ τῆς πληρεστέρας εἰς τὴν κενωτέραν κύλικα » (175d). Βλ. Κωνστ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ, Παιδιὰ καὶ παιδεῖα ('Ανάτ. ἐκ τῆς 'Επιστ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 1955-1956). Ἀθῆναι, 1956, σ. 36.

νεία, πρέπει να υπάρχει, καταξιώνων αυτήν, ἄμοιρος τραγικότητος¹ ἀνθρωπισμός, ὑπὸ τὴν διττὴν του ἔννοιαν, ἥτοι καὶ εὐρύτερος – κοινωνικὸς ἀνθρωπισμός καὶ ἐν εἰδικωτέρᾳ ἔννοιά φιλολογικὸς – εκπαιδευτικὸς ἀνθρωπισμός. Ἄμοιρος ὅμως τραγικότητος ἀνθρωπισμός, ὑπ' ἁμοφτέρας τὰς ἔννοιαις του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ σήμερον. Καὶ πρῶτον ὁ κοινωνικὸς ἀνθρωπισμός εὐρίσκεται ὑπὸ τραγικὴν δοκιμασίαν, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀνθρωπος εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς παρελθούσης καὶ συγχρόνου ζωῆς ἔχει ὑποβιβασθῇ ἀπὸ προσώπου εἰς πρᾶγμα (res). Κατὰ τὰς πολεμικὰς καὶ τὰς μεταπολεμικὰς περιπετείας ποικιλοτρόπως ἐδεινοπάθησεν, ἀπειλεῖται δὲ ὑπὸ ἀσυλλήπτου ἐκτάσεως δεινῶν εἰς τὸ μέλλον, ἂν τὰ νέα εὐρήματα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς παράσχουν εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ Κακοῦ μέσα ἀφανισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του.

Ἄλλ' ἢ τραγωδία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν δὲν σημαίνει καὶ ἄρνησιν τῆς υπάρξεώς του, ἡ δὲ πίστις εἰς τὸν Ἀνθρώπον, ἡ κεντρίζουσα τόσον τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, ὅσον καὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς τὴν λειτουργίαν, ἐπιβάλλει ἴσα-ἴσα ἀνασύνταξιν τῶν φιλανθρώπων δυνάμεων καὶ χρησιμοποίησιν παντὸς μέσου ἀνανεώσεως τῆς ἀνθρωπιστικῆς οὐσίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐποχῆς μας. Ἐν δὲ ἐξαίρετον τοιοῦτο μέσον εἶναι ἢ διὰ τῆς ἐρμηνείας οἰκείωσις τῶν Ἀνθρώπων τοῦ παρόντος μὲ τὰς ψυχὰς τῶν Μεγάλων Ἀνθρώπων τοῦ παρελθόντος.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ δευτέρα μορφή τραγικότητος: ἔκλεινη, ἡ ὁποία συνοδεύει τὸν φιλολογικὸν ἀνθρωπισμόν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἐρμηνείας τῶν Κλασσικῶν. Ἡ τραγικότης αὕτη ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄγων τοῦ ἐρμηνευτοῦ διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἢ δόνησις τῆς ψυχῆς του ἐκ

1. Περὶ τῆς τραγικότητος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῶν σχετικῶν προβλημάτων βλ. τὰ ἡμέτερα δημοσιεύματα: Ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός κατὰ τὸν Werner Jaeger, Ἀθήναι, 1961 καὶ Ἑλλάς καὶ Ἑσπερία τοῦ Wolf. Schadewaldt (Δελτίον ΟΛΜΕ, Ἀθήναι, 1962, ἀρ. φ. 197, 199 καὶ 200 καὶ ἐφημ. «Καθημερινή» τῆς 1, 2 καὶ 3 Μαρτίου 1962. Βλ. ὁσαύτως Κ. Vourveris, Europa liegt in Hellas, ἐφημ. «Stuttgarter Zeitung» τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1962). Πρβλ. H. Weinstock, Die Tragödie des Humanismus. Heidelberg, 1953¹, 1954². (Βλ. τὰς βιβλιοκρισίας τοῦ ἔργου ὑπὸ Drexler, Südwestd. Schulblätter, 1953, σ. 114 καὶ M. Pohlenz, Die griechische Tragödie, τόμ. Β', σ. 5 καὶ Göttingen, 1954. O. Regenbogen, Gnomon 26, 1954, σ. 289 καὶ A. Bork, Weinstocks einzig möglicher Humanismus, Gymnasium, 62, τεύχ. 6, 1955, σ. 489 καὶ.). O. Regenbogen, Humanismus in Geschichte und Leben (ἐν τῷ περ. Gymnasium, 61, 1954, σ. 7 καὶ.). Konst. Vourveris, Die Lage des Humanismus in Griechenland und die Sendung des klassischen Philologen (ἐν τῷ περιοδ. Gymnasium, 61, 1954, σ. 54 καὶ. Αὐτότι βλ. τὰ Πρακτικὰ τοῦ φιλολογ. συνεδρίου τοῦ Βερολίνου τοῦ 1953). Βλ. ὁσαύτως τὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν κλασσικῶν φιλολόγων ἐν Speyer τοῦ 1955. (Περιοδ. Gymnasium, τόμ. 63, τεύχ. 3-4, 1956).

τῆς βιώσεως τοῦ ἐρμηνευομένου ἔργου δὲν εἶναι πάντοτε συστοίχου ἐντάσεως πρὸς τὴν ἔντασιν τοῦ βιώματος τῆς πρώτης δημιουργίας του. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ ὑστέρησις αὕτη τοῦ βιώματος τοῦ ἐρμηνευτοῦ τοῦ ἔργου ἀπέναντι τοῦ βιώματος τοῦ δημιουργοῦ ποιητοῦ του ἐκτρέφει μίαν ἀσίγητον ἔφεσιν πρὸς ἀνανέωσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν προσπαθειῶν. Ὑστέρησις καὶ νέα προσπάθεια, αὐτογνωσία καὶ ἀναγέννησις, ἀποτελοῦν διὰ τὸν ἐρμηνευτὴν φιλόλογον πηγὴν δοκιμασίας ἅμα καὶ χαρμωσύνου αὐτοβελιώσεως. Διότι μὲ τὸν πόθον τοῦ φιλολογικοῦ μας ἀναβαπτίσματος συνδέεται μία ἄφατος ἀγαλλίασις διὰ τὴν συνεχῆ προσέγγισιν πρὸς τὰς κορυφὰς τοῦ Κλασσικοῦ. Ἐκεῖ που ἀναμένει τὸν ἀγωνιστὴν τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἔργου ἡ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον θέα τοῦ Δημιουργοῦ του, τὸ τιμαλφέστερον τοῦτο γέρας τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἀγῶνός μας!

Β' – Ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ σκηνικοῦ λόγου εἰς τὸν δέκτην τῆς δημιουργίας του συνάνθρωπον.

Ἐν θεατρικὸν ἔργον, « ποίημα », εἴτε δρᾶμα ἀρχαῖον εἶναι εἴτε σύγχρονον μνημεῖον τοῦ σκηνικοῦ λόγου, διὰ νὰ καταστήσῃ προσιτὸν εἰς τὴν κατανόησιν καὶ συνειδητὸν εἰς τοὺς δέκτας του τὸ νόημα καὶ τὸ μήνυμά του, ἔχει ἀνάγκην ἐρμηνείας. Γίνεται δὲ αὕτη ἡ ἐρμηνεία εἴτε μὲ τὰ ἐξηγητικά, διασαφητικά καὶ ἀξιολογοῦντα μέσα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, εἴτε μὲ τὴν ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίαν (παράστασιν, ἀνέβασμα, παίξιμον) τοῦ ἔργου εἰς τὸ πρωτότυπον ἢ ἐν μεταφράσει, εἴτε μὲ τὰς ἀναδημιουργικὰς ἀπληγήσεις τοῦ ἔργου εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, σήμερον δὲ καὶ εἰς τὴν « ἐβδόμην » λεγομένην « τέχνην », τὸν κινηματογράφον, εἴτε καὶ μὲ ὅλα αὐτὰ μαζί. Ἡ χρονικὴ ἢ ψυχικὴ ἀπόστασις μεταξὺ γεννήσεως τοῦ « ποιήματος » καὶ κατανόησεως αὐτοῦ εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὅποίαν ὀφείλονται αἱ μικραὶ ἢ μεγάλαι δυσκολίαι, πού πρέπει νὰ ὑπερνικήσῃ ἡ ἐρμηνεία, καὶ τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἐρμηνευτικά μέσα (φιλολογικά, ἐξηγητικά, μεταφραστικά, ἀξιολογικά, ὑποκρίσεως, ἠθοποιίας, θεατρικῆς τεχνικῆς κ.λπ.), δι' ὧν ἐπιδιώκεται καὶ ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸ δυνατόν ἡ κατανόησις, ἡ σύλληψις καὶ ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ὑπεριστορικοῦ νοήματος καὶ ἡ ἀνθρωποποιὸς ἐπίδρασις τοῦ ὑπὸ ἐρμηνείαν ἔργου.

Ἄν τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν τῶν ἔργων τοῦ λόγου τοποθετήσωμεν ἀπέναντι τῆς ζωῆς καὶ συσχετίσωμεν μὲ τὴν ζωὴν, πού εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ποιήσεως, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῶν ἔργων, φιλολογικὴ ἢ θεατρικὴ, εἶναι ἡ δευτέρα τῇ τάξει ἐρμηνεία τῆς ζωῆς. Διότι πρώτην ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπὸ τῆς ζωῆς ἐκπηγάσαν ἔργον τοῦ λόγου ἢ τῆς τέχνης. Κατ' οὐσίαν λοιπὸν ἡ σειρὰ εἶναι : 1) ζωὴ, 2) ἔργον (πρώτη ἔκφρασις καὶ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς), 3) ἐρμηνεία τοῦ ἔργου (δευτέρα ἐρμηνεία τῆς ζωῆς μέσφ

του έργου). Κατά τὸν Πλάτωνα μάλιστα ἡ σειρά θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίζη ὄχι ἀπὸ τὴν αἰσθητὴν ζωὴν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν νοητὴν ζωὴν, τὴν ἰδέαν. Ἡ πλατωνικὴ δηλ. σειρά θὰ εἶχεν ὡς ἑξῆς: 1) ἰδέα, 2) ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως, 3) λογοτεχνικὸν ἔργον (κατὰ Πλάτωνα ἡ μίμημα τῆς ζωῆς), πρώτη ἐρμηνεία τῆς ζωῆς, καὶ 4) ἐρμηνεία τοῦ έργου, δευτέρα ἐρμηνεία τῆς ζωῆς. Ὁ Πλάτων λοιπὸν τὴν φιλολογικὴν ἢ θεατρικὴν ἐρμηνείαν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορικότητος τῶν ἔργων, θὰ τὴν ἐθεώρει κατὰ τέταρτον τῇ τάξει ἀπὸ τῆς ἰδέας.

Διὰ τοῦτο ὁμοίως τὸ μνημεῖον τοῦ λόγου ἢ τῆς τέχνης, καὶ εἰδικῶς τὸ θεατρικὸν ἔργον, εἶναι τὸ ἴδιον μία ἐρμηνεία, ὥστε οὐσιαστικὰ ἡ φιλολογικὴ ἢ θεατρικὴ ἐρμηνεία τοῦ έργου νὰ εἶναι τρόπον τινὰ μία ἐρμηνεία τῆς ἐρμηνείας τῆς ζωῆς;

Τὸ ἔργον εἶναι τὸ ἴδιον μία ἐρμηνεία ζωῆς (προσωπικῆς καὶ ἐποχικῆς), διότι ἐκφράζει καὶ ἀποδίδει, δηλαδὴ ἐρμηνεύει τὸν δημιουργὸν ποιητὴν τοῦ εἰς μίαν ὁρισμένην κατάστασιν ἢ κίνησιν τοῦ ψυχικοῦ τοῦ κόσμου καὶ εἰς μίαν ὁρισμένην στάσιν ἢ ἀντίδρασιν τοῦ ἀπέναντι τῆς παραδόσεως τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς. Ταυτοχρόνως τὸ αὐτὸ ἔργον εἶναι καὶ μία ποικίλης ἐκάστοτε φύσεως μικρὰ ἢ σημαντικὴ ἐκδήλωσις καὶ ἐπομένως ἐρμηνεία τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐγέννησε τὸ ἔργον. Ὡς προσωπικὸν λοιπὸν ἀτομικὸν ἀνθρώπινον πλάσμα καὶ ἐν ταυτῷ ἐποχικὸν γέννημα, τὸ ἔργον τοῦ σκηνικοῦ λόγου ἀποτελεῖ ἐν μέσων ἀτομικῆς γνωριμίας μὲ τὸν ποιητὴν τοῦ, τὸν καιρὸν τοῦ καὶ τὸν τόπον τοῦ. Θὰ ἡδύνατο ἴσως τὸ ἔργον νὰ παραβληθῇ μὲ παράθυρον ἀδιαφανές, ἀπὸ τὸ ὁποῖον, ὅταν τὸ ἀνοίξωμεν, ἡμποροῦμεν νὰ ρίψωμεν βλέμμα ἐρεῦνης ἢ ἀπλῆς ἱκανοποιήσεως τῆς οἰασθῆναι περιεργείας μας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἄδυντον μιᾶς ποιητικῆς προσωπικότητος ἢ μιᾶς ἐποχῆς.

Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις, καλούμεθα τώρα νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ ἐρευνήσωμεν τὴν πνευματικὴν πορείαν τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἀπὸ τοῦ ποιη-

1. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶναι ἐλεύθεροι καὶ πρωτότυποι δημιουργοί, ὡς τοὺς παριστᾷ ἡ λέξις «ποιητής», ἀλλὰ κατασκευασταὶ ἀπεικασμάτων, μιμηταί. Ἡ τέχνη εἶναι ἀναπαράστασις, μίμησις καὶ δὴ καὶ μίμησις οὐχὶ τοῦ ἰδεατοῦ καὶ νοητοῦ, ἀλλὰ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κατὰ τὴν σειράν: ἰδέαι - αἰσθητὸς κόσμος - κόσμος τῆς τέχνης, ἡτοι ἡ τέχνη εἰναὶ τι τρίτον τῇ τάξει. Ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία τῆς τέχνης ἔρχεται τετάρτη κατὰ σειράν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ποίησις δὲν εἶναι δημιουργικὴ δραστηριότης, ἀλλὰ μίμησις. Ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς ποιήσεως δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν ἀπλᾶ, ὥρῃ ἀντίγραφα ἢ ἀπεικάσματα τῆς αἰσθητῆς καὶ ὕλικῆς πραγματικότητος, ὡς πιστεύει ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἀπεικονίζουν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα «οἷα ἂν γένοιτο», σύμφωνα μὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν των. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ ποίησις εἶναι τι φιλοσοφώτερον τῆς ἱστορίας. Ἡ ἀξιολογικὴ αἶρα διαβάθμισις ἔχει κατ' αὐτὸν ὡς ἑξῆς: φιλοσοφία - ποίησις - ἱστορία.

τοῦ, καὶ εἰδικώτερον τοῦ δημιουργοῦ τοῦ τραγικοῦ λόγου, πρὸς τὸν δέκτην τῆς δημιουργίας του συνάνθρωπον.

Τὸ ἔργον τῆς τέχνης, ὡς καλλιτέχνημα ἀποτελεσμένον καὶ κλειστόν, εἶναι μία — ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ τὸ δέξωμεν — κλειστὴ αὐτοεξομολόγησις, κλειστὴ ἀποκάλυψις τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ καιροῦ του, μία ἐσφραγισμένη, πολλάκις μάλιστα ἐπασφράγιστος, ἐκδήλωσις τῆς οὐσίας των. Κεῖται ἐκεῖ παρὰ τὸν ποιητὴν του, ἐν ὅσῳ οὗτος ζῇ, ἣ ἀπόκειται, μετὰ τὸν θάνατόν του, εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν μετέπειτα ἀνθρώπων καὶ ἐποχῶν, ναὶ μὲν ὡς ἀπόρροια καὶ ἐρμηνεία ζωῆς, ἀλλ' ὅμως ὡς μία δι' ἑαυτὴν αὐτάρκτης καὶ κλειστὴ ἐρμηνεία. Μέσον γνωριμίας μὲ τὴν προσωπικὴν καὶ χρονικὴν (ἐποχικὴν) ἀτομικότητα τοῦ ποιητοῦ του, μέσον ὅμως τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις οὔτε πρόχειρος οὔτε εὐκολος εἶναι κατὰ κανόνα. Παράθυρον, εἵπομεν, πρὸς θεᾶν τῶν ἔσω, ἀλλὰ κλειστόν εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἔξω ἀμυήτους.

Τὸ θεατρικὸν ἔργον, ἡ κειμένη αὐτὴ καὶ κλειστὴ ἀποκάλυψις τῆς προσωπικῆς - ἀνθρωπίνης καὶ ἐποχικῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς οὐσίας, διὰ τὰ νὰ γίνῃ δύναμις μυστικῆς ἀνθρώπων, δημιουργικῆς ἀκτινοβολίας καὶ συνεχείας τῆς ζωῆς, πρέπει νὰ καταστῇ προσιτὸν διὰ τῆς ἐρμηνείας, νὰ ἀνοιχθῇ, διὰ τὰ τεθῇ εἰς ἐνεργὸν λειτουργίαν ὃ δυνάμει, πλὴν, ἐν τῇ κλειστότητι, ἀπρακτῶν πομπῶς τοῦ ποιητικοῦ μηνύματος πρὸς τοὺς δέκτας του.

Δέκτης ἄμεσος τοῦ μηνύματος τῆς ποιήσεως καὶ τέχνης εἶναι ὁλόκληρος ἡ κοινωνία τῶν συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ ἀνθρώπων, ἥτοι κατὰ μὲν τὴν Ἀρχαιότητα ἡ πόλις του καὶ αἱ πόλεις ἣ τὰ κράτη τῶν ὁμογλώσσων του, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους μας ἡ ἐθνικὴ κοινωνία τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ παγκόσμιος κοινωνία. Ἄν ὅμως τὸ ἔργον ἔχῃ δύναμιν ἐπιβιώσεως καὶ ἀντοχῆς εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἂν δηλαδὴ μετέχῃ τῆς οὐσίας τοῦ κλασσικοῦ καὶ τοῦ αἰωνίου, ὃ κύκλος τῶν δεκτῶν τοῦ μηνύματος τοῦ τραγικοῦ πόνου καὶ λόγου εὐρύνεται ἀπὸ τοῦ παρόντος τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ ἐγγὺς καὶ τὸ ἀπώτερον μέλλον· ἀπὸ τῆς θεατρικῆς ἐπικαιρότητος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην αἰωνιότητα· ἀπὸ τῆς ἐν χώρῳ ἀτομικότητος πρὸς τὴν ὑπερατομικὴν οἰκουμένην· ἀπὸ τῆς ἐν χρόνῳ ἱστορικότητος πρὸς τὴν αἰωνίαν ὑπερῆστορικότητα!

Αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴν τρίβον ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν δέκτην τοῦ μηνύματός του συνάνθρωπον ὑποδεικνύει τὸ αἶτημα τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας εἰς τὸν ἀναλαμβάνοντα νὰ πειθαρχήσῃ εἰς τὴν ἐντολὴν του. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐντολῆς καὶ ἡ πραγματοποιήσις τοῦ αἰτήματος παραμένει διὰ τὸν ἐρμηνευτὴν, καὶ εἰς τὴν εὐτυχεστέραν ἀκόμη περίπτωσιν, μία μετριόφρων ἀνθρωπιστικὴ π ρ ο σ π ᾱ θ ε ι α, ἐτοίμη καὶ πρόθυμος πάντοτε, ἂν «ὁ λόγος αἰρῇ»¹, νὰ δεχθῇ, μεταπειθομένη, ὡς πᾶσα ἐρμηνεία, ἀναθεώρησιν, συμπληρώσιν καὶ τροποποίησιν.

1. Πρβλ. Πλάτ. Κρίτ. 48c.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Σύμφωνα με τὰ λεχθέντα εἰς τὰ προλεγόμενα, ἡ παροῦσα ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια καλεῖται νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς δύο βασικὰ αἰτήματα καὶ θέματα τῆς ἐρμηνείας τοῦ σοφοκλείου « Φιλοκλήτου » :

α) Ποῖον εἶναι τὸ ἱστορικὸν νόημα τοῦ ἔργου¹ καὶ

β) Ποῖον εἶναι τὸ ὑπεριστορικὸν καὶ πανανθρώπινον νόημα καὶ μήνυμά του.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας θὰ περιλαμβάνῃ δύο κύρια μέρη : πρῶτον, ἔρευναν τῆς ἱστορικότητος τοῦ δράματος εἰς ὅσα σημεῖα κρίνομεν τὴν ἔρευναν αὐτὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ἐρμηνείας² καὶ δεύτερον, ἐρμηνείαν, καταδεικνύουσαν ἐν ἀναλυτικῷ πλαισίῳ τὰς συνθετοῦσας τὴν ἐνόητα τῆς τραγωδίας δυνάμεις τῆς δραματικῆς τῆς κινήσεως καὶ ἀποδίδουσας τὸ ὑπεριστορικὸν νόημα τοῦ ἔργου, ἐν σχέσει μετὰ τὴν σύγχρονον καὶ τὴν καθόλου προβληματικότητα τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ζωῆς.

Α' - Ἡ ὑπόθεσις¹ τοῦ « Φιλοκλήτου » τοῦ Σοφοκλέους.

Τοῦ « Φιλοκλήτου » θέμα εἶναι ἡ μεταγωγή τοῦ Φιλοκλήτου ἐκ τῆς νήσου Λήμνου εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων (Ἀχαιῶν) εἰς τὴν Τροίαν. Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα : Ὀδυσσεύς, χορὸς, σκοπὸς ὡς ἔμπορος, Νεοπτόλεμος, Φιλοκλήτης, Ἡρακλῆς.

Ἡ προϊστορία τῆς μεταγωγῆς ἀρχίζει κατὰ τὸν πλοῦν τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς Τροίας. Τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Τραχίνος καὶ Φθίας Φιλοκλήτης, υἱὸς τοῦ Ποίαντος, εἰς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ τῆς Τροίας πολέμου, κατὰ τὴν τέλεσιν θυσίας εἰς παρακειμένην τῆς Λήμνου νησίδα, δηχθεὶς ὑπὸ ἰοβόλου ἐχίδνης καὶ ὑποφέρων ἀπὸ ἀνοικτὴν πληγὴν τοῦ ποδός, ἀποστάζουσιν αἷμα καὶ πῦον ἀφορήτου δυσσομίας, ἐγκατελείφθη μόνος εἰς βραχώδη καὶ

1. Εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ὑποθέσεως ἐδώσαμεν μεγαλυτέραν ἑκτασιν, διὰ νὰ καταστή ἁμέσως ἐμφανὴς ἡ ἱστορικὴ προβληματικότης τοῦ ἔργου καὶ εὐχερεστερά ἡ ἔνταξις αὐτοῦ εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ τὰ προβλήματα τῆς. Ὡς πρὸς τὸ κείμενον ἀκολουθοῦμεν τὴν ἑκδοσιν τῆς Ὁξφόρδης τοῦ Α. C. Pearson. Αἱ ἀπὸ τοῦ κειμένου αὐτῆς ἀποκλίσεις δηλοῦνται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου καὶ τῶν κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ βλ. Α. Lesky, Die tragische Dichtung der Hellenen, σ. 105 κ.έ., 127, ὑποσ. 1, ὡς καὶ τὰ συναφῆ βιβλιογραφικὰ δημοσιεύματα τοῦ αὐτοῦ. (Βλ. ἐν τέλει ἡμετέραν βιβλιογραφίαν).

ἀκατοίκητον ἀκτὴν τῆς Λήμνου. Τὴν ἀπάνθρωπον ἐγκατάλειψιν ἐπέβαλεν ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἡρεμήσῃ τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ἀπὸ τὰς «ἀργίας δυσφημίας»¹, τὰς κραυγὰς τῆς δδύνης καὶ τοὺς στεναγμοὺς τοῦ πάσχοντος ἥρωος, οἵτινες ἐτάρασσον τὸν βίον τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς κοινότητος καὶ ἐμίαινον τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς γαλήνης, τῆς ἀπαραιτήτου διὰ τὰς θυσίας καὶ τὰς ἄλλας θρησκευτικὰς τελετουργίας τοῦ στρατοῦ. Τὴν «ἐκθεσιν»² τοῦ ἀτυχοῦς Φιλοκτῆτου εἰς τὴν Λῆμνον ἐξετέλεσεν, ἐντολῇ τῶν κορυφαίων τῆς ἐκστρατείας Ἀτρείδων, ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεύς. Εἰς αὐτὴν τὴν ἔρημον ἀκτὴν ἔζησε πάσχων ὁ ἀπόβλητος βασιλεὺς τῆς Μαλίδος βίον ἄθλιον, πνέων μένεα κατὰ τῶν Ἀτρείδων καὶ τοῦ Ὀδυσσεως, ἐπὶ δέκα σχεδὸν ἔτη κακουχούμενος, «ἄφιλος, ἐρῆμος, ἄπολις, ἐν ζῶσιν νεκρός»³, μὲ μόνον σύντροφον τὸ πάθος τῆς χαινούσης πληγῆς του καὶ μόνην ἀνακούφισιν ἀπὸ τοὺς πόνους τῆς, ὅσα πανσίπονα βότανα συνέλεγεν ἔρπων κατὰ τὰς ἐξόδους του. Τρωγλοδυτῆς σπηλαίου τινὸς τῆς ἀκτῆς, ἀπέξῃ ἀπὸ τὰ θηράματα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐξησφάλιζεν ἐν περιφημον ὅπλων, τὸ τόξον μὲ τὰ καταπληκτικῆς εὐστοχίας θανατηφόρα βέλη, ποὺ εἶχε κληρονομίαν πολύτιμον ἀπὸ τὸν Ἡρακλέα. Ἦτο τὸ τόξον τοῦτο τὸ ἀντίδωρον τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην, εὐεργέτην του, διότι ἐπὶ τῆς Οὔτις εἶχεν ὑποβάλει τὸ ἔναυσμα τοῦ πυρὸς εἰς σωρὸν ξύλων⁴, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατακείμενος ὁ Ἡρακλῆς παρεδόθη εἰς τὰς φλόγας, ἀφ' ὧν, βουλῇ τοῦ Διός, ἀνηροπάγῃ ἐν νεφέλῃ φωτεινῇ καὶ ἀνυψώθῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἔνθα καὶ ἔζησεν ὡς ἀθάνατος.

Ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν, κατὰ τὴν πολυετὴ διάρκειαν τῶν παθῶν τοῦ ἀποβλήτου τῆς κοινωνίας του Φιλοκτῆτου, ἐπολιόρκει τὴν Τροίαν ἄνεν ἀποτελέσματος. Μόλις κατὰ τὸ δέκατον ἔτος τοῦ πολέμου ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς τρόπον ἀλώσεως τῆς Τροίας ἡ μαντεία τοῦ Ἑλένου. Οὗτος, «μάντις εὐγενής»⁵, υἱὸς τοῦ Πριάμου, συλληφθεὶς δι' ἐνέδρας ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως, ἐθέσπισεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅτι κατὰ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ πέσῃ ἡ Τροία, ἂν δὲν ἐπανήγετο ἐκ τῆς Λήμνου ὁ πάσχων Φιλοκτῆτης, ὁ κάτοχος τῶν ἀητήτων ὅπλων. Μόνον δι' αὐτῶν θὰ ἐξεπορθεῖτο ἡ Τροία. Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας βουλήσεως οἱ Ἀτρείδαι ἀνέθεσαν εἰς τὸν αὐτὸν Ὀδυσσεά, τοῦ ἔδωσαν δὲ συνεργάτην τὸν νεαρὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως Νεοπτόλεμον, καθόσον ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο ἀδύνατον νὰ προσεγγίσῃ τὸν θανασίμως μισοῦντα αὐτὸν Φιλοκτῆτην, διαθέτοντα μάλιστα τόσον ἐπικίνδυνα μέσα ἐκδικήσεως. Ἐνταῦθα λήγει ἡ προῖστορία τῆς τραγωδίας.

1. Στ. 9 κ.ἑ.

2. Στ. 5.

3. Στ. 1018, πρβλ. 487, 1028.

4. Στ. 670, 801 κ.ἑ., 942 κ.ἑ.

5. Στ. 604 κ.ἑ., 1337 κ.ἑ.

Τὸ πλοῖον τῆς ἀποστολῆς προσορμίζεται εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Λήμνου, τὴν γνωστὴν εἰς τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς « ἐκθέσεως » τοῦ Φιλοκτήτου, ἡ δὲ τραγωδία ἀρχίζει μὲ τὰς δηγίας τοῦ πολυμηχάνου ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς πρὸς τὸν συνεργάτην του. Ὁ Ὀδυσσεύς, ἐμφανιζόμενος ὡς ἐκτελεστῆς τῆς ἐντολῆς τῶν « ἀνασσόντων »¹, ἀναπτύσσει ἅμα τῇ ἀποβάσει εἰς τὸν Νεοπτόλεμον σχέδιον δολίας ἀπαγωγῆς τοῦ Φιλοκτήτου μετὰ τοῦ ὅπλου του. Ὁ δόλος προεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως ὡς τὸ μόνον ἀποτελεσματικὸν μέσον τῆς ἀπαγωγῆς ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ ὑποδειχθείσης πειθοῦς διὰ λόγων², ὃ δὲ Νεοπτόλεμος καλεῖται νὰ καταστῇ τὸ ἔμψυχον ὄργανον τῆς ἀπάτης. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου προεβλέπετο ἀσφαλῆς. Διότι ὁ Νεοπτόλεμος, νέος προσωπικῶς ἄγνωστος εἰς τὸν Φιλοκτήτην, εἰμὴ ἐκ φήμης μόνον ὡς τέκνον γενναίου φίλου του, ἦτο ἀμέτοχος τῆς εὐθύνης τῆς « ἐκθέσεως » τοῦ ἥρωος εἰς τὴν Λήμνον, καθὼ ἀπὼν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, καί, ὡς ἐφηβος ἄγνός καὶ φορεὺς εὐγενῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων, ἔμελλε νὰ κερδίσῃ εὐκόλως τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἐρημίτου. Εἰς τὴν κατήχησιν ταύτην τοῦ ἐμπεῖρου καὶ ὠρίμου καθοδηγητοῦ Ὀδυσσεως ἡ εὐθεῖα φύσις τοῦ ἀπείρου τῆς ζωῆς Νεοπτόλεμου κατ' ἀρχὴν ἀντιδρᾷ, ἀποκρούουσα τὴν χρησιμοποίησιν τῶν αἰσχρῶν μέσων τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης καθ' ἑνὸς μάλιστα τόσον δυστυχοῦς ἀνθρώπου. Ἡ βία, κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον, θὰ ἦτο εἰλικρινέστερον μέσον καὶ προτιμότερον τοῦ δόλου. Εἰς νέαν ἐπίμονον, σατανικῆς δεξιότητιος προσπάθειαν τοῦ Ὀδυσσεως, τῆς ὁποίας τὰ μέσα θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἀναλυτικὴν ἐρμηνείαν, ὁ Νεοπτόλεμος ἐπὶ τέλους ἐνδίδει καὶ ὑπόσχεται νὰ παίξῃ εὐσυνειδήτως τὸν ρόλλον τοῦ ἀπατεῶνος, ὃ ὁποῖος τοῦ ἀνέτεθη. Ὁ Ὀδυσσεύς, ἀποσυρθεὶς, κρατεῖ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰ νήματα τῆς σχεδιασθείσης πλεκτάνης καὶ παρακολουθεῖ ἐν ἀγωνίᾳ προσδοκίᾳ τὸν ρυθμὸν τῆς πλοκῆς τῆς.

Γίνεται ἡ πρώτη συνάντησις τῶν δύο τραγικῶν μορφῶν τοῦ δράματος, τοῦ Νεοπτόλεμου μὲ τὸν Φιλοκτήτην. Κατ' αὐτὴν ὁ πρῶτος, χρησιμοποίησας ὅλα τὰ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως ὑποδειχθέντα ἀπατηλὰ μέσα, καὶ ἰδίως τὸ ψεύδος, ὅτι πλέει ἀπὸ τὴν Τροίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ μίσους πρὸς τοὺς Ἀτρεΐδας, τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς δῆθεν εἶναι θῦμα, διότι τὸν ἐστέρησαν τοῦ πατρὸς του τὴν πανοπλίαν, διὰ νὰ τὴν δώσουν εἰς τὸν Ὀδυσσεά, κατορθώνει νὰ κερδίσῃ εὐκόλως τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Φιλοκτήτου, ὅστις δύο μόνον αἰσθήματα τρέφει εἰς τὸ στῆθός του: μῖσος ἀκόρεστον κατὰ τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσεως καὶ διακαὴ πόθον ἐπανόδου εἰς τὴν πατρίδα του. Ὁ Φιλοκτήτης πιστεύει, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ καὶ μὲ τὸν Νεοπτόλεμον, τὸ τέκνον τοῦ φίλου του Ἀχιλλέως, ἐπίσης θῦμα τῶν Ἀτρειδῶν, ὅ,τι συνέβη μὲ μερι-

1. Στ. 6.

2. Στ. 101 κ.έ., 107, 594, 612, 948, 1269.

κούς άλλους ναυτικούς, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ παρελθόν, προσορμιζόμενοι ἐπ' ὀλίγον χρόνον λόγῳ τρικυμίας εἰς τὴν Ἀῆμον, ἤρουντο κατὰ τὸν ἀπόπλου νὰ παραλάβουν τὸν πάσχοντα εἰς τὸ πλοῖον των καὶ νὰ τὸν σώσουν. Ὁ Νεοπτόλεμος ὑποκρίνεται, ὅτι ἐνδίδει, μετὰ τινας δισταγμούς, εἰς τὰς ἱκεσίας τοῦ Φιλοκτήτου καὶ δέχεται νὰ τὸν μεταφέρῃ μὲ τὸ πλοῖον του εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Ἔτοιμοι λοιπὸν ἀμφότεροι, ὁ ἓνας μὲ ἀληθινὴν καὶ ὁ ἄλλος μὲ ὑποκριτικὴν προσδοκίαν¹, διὰ τὴν Ἑλλάδα.

Δευτέρα φάσις τῆς πλεκτάνης καὶ τῆς ψευδολογίας, ὁργανωθείσα ὑπὸ τοῦ ἐπιτελάρχου τῆς ἀπάτης Ὁδυσσεὺς ἐκ τῶν παρασκηνίων τῆς κρύπτης του, φέρει ὅλως ἀβιάστως τὸν διάλογον Φιλοκτήτου καὶ Νεοπτόλεμου εἰς τὸ καίριον θέμα τῶν «*κλειῶν τόξων*»². Τὸν Νεοπτόλεμον συγκινεῖ ἡ δῆλωσις τοῦ Φιλοκτήτου, ὅτι εἰδικῶς αὐτός, τὸ «*σπέρμα*» τοῦ Ἀχιλλέως, ἔχει τὸ ἐλεύθερον ὄχι μόνον νὰ ἐγγίση, ἀλλὰ καὶ νὰ βαστάσῃ εἰς τὰς χεῖράς του τὸ ἔνδοξον ὄπλον καὶ νὰ τὸ προσκυνήσῃ ὡς θεόν. Πέραν ὅμως τῆς συγκινήσεως αὐτῆς, νέα ἐκδήλωσις τοῦ Φιλοκτήτου προκαλεῖ ζωηρὰν συμπάθειαν καὶ οἶκτον τοῦ νέου. Μία ὀξεῖα κρίσις τῆς νόσου τοῦ ἥρωος, εἰσβαλοῦσα εἰς τρία διαδοχικὰ κύματα καὶ ἐξεληχθεῖσα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ συμπάσχοντος πλέον ἐφήβου, βυθίζει εἰς ὕπνον τὸν Φιλοκτήτην. Κατὰ τι φωτεινὸν ἐνδιάμεσον τῆς κρίσεως, οὗτος παραδίδει τὰ ὄπλα του πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον μέχρι τῆς ἀφυπνίσεως. Νέαν ὑπόσχεσιν, αὐτὴν τὴν φορὰν εἰς τὸν Φιλοκτήτην, ὅπως ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν Ὁδυσσεῆα, δίδει ὁ Νεοπτόλεμος δι' ἐλικορνοῦς χειραψίας³, ὅτι θὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του: θὰ σταθῇ ἐκεῖ φύλας τῶν ὄπλων καὶ τοῦ κτήτορος μέχρι τῆς παρόδου τῆς κρίσεως.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ὁ Νεοπτόλεμος, τὸν ὅποιον εἶχε βαθύτατα συγκλονίσει τὸ ἄμεσον βίωμα τῆς τραγικότητος τοῦ Φιλοκτήτου, εὐρίσκεται ψυχικῶς λίαν ἐγγὺς πρὸς τὸν πάσχοντα. Εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ εὐσυνειδήτου ἀπατεώνους. Ἀναγκάζεται λοιπὸν νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν Φιλοκτήτην, ὅταν ἀφυπνίσθῃ, τὸν δόλον καὶ τὴν πλεκτάνην, νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς τίποτε νὰ ἀποκρύψῃ: ὁ ἀπόπλους θὰ γίνῃ, ὄχι ὅμως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς τὴν Τροίαν καὶ τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν. Ἐκεῖ ὁ Φιλοκτήτης πρῶτον μὲν θὰ ἀπαλλαγῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν τοῦ κατατρύχοντος αὐτὸν κακοῦ καὶ θὰ σωθῇ, ἔπειτα δὲ θὰ γίνῃ μετὰ τοῦ Νεοπτόλεμου ὁ ἔνδοξος πορθητὴς τῆς Τροίας διὰ τῶν φονικῶν βελῶν του. Εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην τῆς προδοσίας, ὁ Φιλοκτήτης ἀντιδρᾷ μὲ τὴν ἀπαίτησιν νὰ τοῦ ἀποδοθῶν ἀμέσως τὰ ὄπλα του. Ὁ Νεοπτόλεμος, ἐπικαλούμενος τὸ «*ἐνδικον*» καὶ τὸ «*συμφέρον*»⁴ τῆς συμμορφώσεώς του πρὸς τὰς ἐντολὰς τῶν

1. Στ. 526 κ.ε.

2. Στ. 654.

3. Στ. 813.

4. Στ. 925 κ.ε.

ἀρχόντων, ἀδυνατεῖ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Δὲν παραδίδει τὸ τόξον. Ἀκούει σιωπῶν τὰς διαμαρτυρίας καὶ τὰς ὕβρεις, τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς παραινήσεις, τὰς ἀπειλὰς καὶ τὰς ἀρὰς τοῦ προδοθέντος διὰ δευτέραν φορὰν ἐρημίτου. Πρὸ παντὸς θαυμάζει τὴν ἀνένδοτον καὶ πείσμονα ἑμμονήν του εἰς τὸ κατὰ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Ἀτρειδῶν πάθος του : οὐδέποτε, λέγει ὁ Φιλοκτήτης, ἐκὼν θὰ μεταβῶ εἰς τὴν Τροίαν καὶ τοὺς ἐχθρούς μου ᾗς με πάrouν διὰ τῆς βίας, ἀνάπηρεν, ὅπως εἶμαι, ζωντανὸν νεκρόν. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ, ἂν μείνω, ἄνευ τοῦ τόξου, «*φιλός, οὐκ ἔχων τροφήν*»¹, θὰ γίνω, λέγει, βορὰ τῶν θηρίων καὶ τῶν ὀρνέων.

Εἰς νέαν, ὑστάτην ἔκκλησιν² τοῦ Φιλοκτήτου, ὁ ἐπανευρὼν τὴν φύσιν του Νεοπτόλεμος διακόπτει τὴν σιγὴν του μὲ ἐκφράσεις ἀμχανίας, προδιδούσας διάθεσιν ἀποδόσεως τοῦ ξένου ὅπλου. Δὲν προφθάνει ὅμως νὰ προχωρήσῃ εἰς ἀρχὴν ἐκτελέσεως τῶν προθέσεών του, ὅτε ἀκούει τὴν φωνὴν τοῦ αἰφνιδίως ἐμφανισθέντος Ὀδυσσεώς, διατάσσοντος νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτόν, ὡς ἀρχηγὸν τῆς ἀποστολῆς, τὸ περιζήτητον τόξον. Ὁ Φιλοκτήτης βλέπει πλέον εἰς τὸν Ὀδυσσεῆ τὸν ἡθικὸν αὐτουργὸν τῆς δευτέρας αὐτῆς προδοσίας του καὶ τὸν διαστροφέα τοῦ ἐφηβικοῦ ἥθους τοῦ ἀπείρου τῆς ζωῆς ὀργάνου του. Ὁ Νεοπτόλεμος, σιωπῶν, ἀρνεῖται νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὴν προσταγὴν τοῦ Ὀδυσσεώς, ὡς ἡρνήθη νὰ δεχθῇ καὶ τοῦ Φιλοκτήτου τὴν ἔκκλησιν. Παρατείνει τὴν σιωπηλὴν παρουσίαν του εἰς τὴν ἀγωνιστικὴν ἀντιλογίαν τῶν δύο ἐχθρῶν. Ἡ πρώτη ἐντολὴ τοῦ Ὀδυσσεώς, κατὰ τὸν δραματικὸν αὐτὸν διάλογον, ὅπως μεταχθῇ βιαίως ὁ Φιλοκτήτης εἰς τὴν Τροίαν, ἀνακαλεῖται μετ' ὀλίγον μὲ τὴν ἀπόφασίν του, ὅπως ἀποπλεύσουν τὰ μέλη τῆς ἀποστολῆς ἐκ τῆς Λήμνου, ἀπάγοντα μόνον τὸ τόξον ἄνευ τοῦ Φιλοκτήτου. Ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει, ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον καὶ ἄλλοι, πλὴν τοῦ Φιλοκτήτου, χειρισταὶ τοῦ τόξου. Οὕτε ἡ νέα ἀπόφασις τοῦ Ὀδυσσεώς συγκινεῖ τὸν ἀνένδοτον Φιλοκτήτην, τοῦ ὁποίου ἀπόπειρα ὅπως αὐτοκτονήσῃ, ριπτόμενος κατὰ τῶν βράχων τῆς ἀκτῆς, προκαλεῖ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ὀδυσσεώς σύλληψίν του.

Ἡ κρίσις τοῦ Νεοπτολέμου, λυομένης τῆς σιωπῆς του, τάσσεται μετὰ τῶν δύο ἀντιμαχομένων : νὰ μὴ ἀποπλεύσουν ἐν σπουδῇ, ὅπως δοθῇ καιρὸς εἰς τὸν Φιλοκτήτην, κατὰ τὰς προετοιμασίας τοῦ ἀπόπλου, νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν στάσιν του. Πλὴν εἰς μάτην ὁ μὴ ὑποκύψας οὔτε εἰς τὴν πειθῶ τῶν λόγων τοῦ Νεοπτολέμου, τοῦ Ὀδυσσεώς καὶ τοῦ χοροῦ οὔτε εἰς τὴν βίαν τῆς συλλήψεώς του, ἀπόβλητος τῆς στρατιωτικῆς κοινωνίας τῶν Ἀχαιῶν, ἀνάπηρες, νῦν δὲ καὶ ἀοπλος δεσμώτης τοῦ Ὀδυσσεώς, ἐξακολουθεῖ νὰ ἑμμένῃ ἀτεγκτος εἰς τὴν ἰδίαν πάντοτε ἀμετάβλητον καὶ πείσμονα στάσιν.

1. Στ. 953 κ.έ.

2. Στ. 971 κ.έ.

Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἰς τὴν Τροίαν. Μόνῃ παράκλησίς του εἶναι νὰ τοῦ δοθῇ ξίφος, διὰ νὰ τερατίσῃ τὴν οἰκτρὰν ζωὴν του.

Ἡ τραγικὴ δρᾶσις ὠθεῖται περαιτέρω εἰς μεγαλύτερον ἀδιέξοδον· διότι, ἀντὶ νὰ μεταβάλῃ ὁ Φιλοκλήτης τὴν στάσιν του, ἐλέγχει ἐξ ὑπαρχῆς ὁ Νεοπτόλεμος τὴν ἰδικήν του. Οὗτος, ἀναθεωρῶν, κατ' ἐπιταγὴν τῆς ἀνακτηθείσης φύσεώς του ὡς ἀνθρώπου, τὴν ὅλην στάσιν του, ἐπανορθώνει τὸ σφάλμα του¹, καὶ ἀποδίδει τὸ τόξον εἰς τὸν Φιλοκλήτην², παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Ὀδυσσέως. Οὗτος τότε ἐγκαταλείπει ὀριστικῶς τὴν σκηνὴν, τῆς ὁποίας κυριαρχεῖ ὁ ὑστατος ἀγὼν λόγων τῶν δύο κυρίων τραγικῶν μορφῶν τοῦ ἔργου, τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τοῦ Φιλοκλήτου. Κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον, ὁ Φιλοκλήτης, ἐμπράκτως πλέον βεβαιωθείς περὶ τῆς εἰλικρινείας του, ὀφείλει νὰ πειθαρχήσῃ εἰς τὴν ἐντολήν τῶν θεῶν καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου³. Ἡ φρόνησις ὑποδεικνύει κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον μίαν καὶ μόνην ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν Αἴημον· τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Τροίαν. Ἀνένδοτος πάλιν ὁ Φιλοκλήτης. Πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Φθίαν μόνον· οὔτε λόγος περὶ Τροίας. Ἡ ἀποκορύφωσις αὐτῆ τοῦ πείσματος τοῦ Φιλοκλήτου καὶ ἡ ὑπόμνησις τῆς ὑποσχέσεως, πού εἶχε δώσει ὁ Νεοπτόλεμος περὶ κοινοῦ πλοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπετέλεσαν τὴν τελευταίαν ὥθησιν ἀπὸ τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ψυχικὴ ταυτίσις του μὲ τὸν Φιλοκλήτην. Μὲ μοῖραν κοινὴν αἱ δύο τραγικαὶ μορφαὶ εἶναι τώρα ἕτοιμοι νὰ πλεύσουν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπάνοδος ὅμως εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ἡ σοφὸς κλειὸς «τῶν πραγμάτων σύστασις», ἀποτελεῖ λύσιν τοῦ δράματος ἀντίθετον πρὸς τὴν λύσιν τῆς μυθικῆς παραδόσεως, ἥτοι τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν Τροίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη κατ' ἀνθρώπον λύσις τοῦ δράματος, ἀπορρέουσα ἐκ τῆς πλοκῆς του, εἶναι πλέον ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο, εἰς τὰ ἀδύνατα παρ' ἀνθρώπους ἔδωκεν ὁ ποιητὴς τὴν λύσιν τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ⁴, ἥτοι τὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἡρακλέους. Εἰς τοῦτου τὴν ἐντολήν ἀδυνατεῖ πλέον νὰ ἀντιταχθῇ ὁ ἀνένδοτος. Ἡ μεγάλη Μοῖρα, ἡ γνῶμη τῶν φίλων καὶ ὁ πανδαμάτωρ δαίμων, «ὃς ταῦτ' ἐπέκρανεν», κομίζων τὸν ἔκπτωτον τοξότην ἀπὸ τῆς Αἴημον εἰς τὴν Τροίαν.

Β' – Παράδοσις τοῦ μύθου καὶ εὐρήματα τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ Σοφοκλῆς τὸν μῦθον τῆς τραγωδίας του ἔλαβεν ἀπὸ τὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας κύρια στοιχεῖα ὑπῆρχον εἰς τὸ ἔπος καὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν

1. Στ. 1248 κ.έ., πρβλ. 1224 κ.έ.

2. Στ. 1287.

3. Στ. 1374.

4. Βλ. πῶς ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς τὴν λύσιν ταύτην κατωτέρω (ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ τέλους τῆς ἐξόδου τοῦ δράματος).

(Ὁμηρος, ἐπικός κύκλος — Μικρὰ Ἰλιάς, Κύπρια ἔπη —, Πίνδαρος, Βακχυλίδης)¹. Τὸν αὐτὸν μῦθον πρὸ τοῦ Σοφοκλέους εἶχον δραματοποιήσει καὶ ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Εὐριπίδης, τῶν δὲ ἔργων τῶν τριῶν ὁμοτέχνων σύγκρισιν παρέχει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ὁ ρήτωρ Δίων ὁ Χρυσόστομος².

Τὸ ὕλικόν τῆς μυθικῆς παραδόσεως περιεῖχε τὰ ἑξῆς τρία βασικά στοιχεῖα: α) Τὴν ἐγκατάλειψιν εἰς τὴν Λῆμνον τοῦ Φιλοκλήτου, δηχθέντος ὑπὸ ὄφεως εἰς τὴν Τένεδον ἢ τὴν Ἰμβρον, β) τὴν μαντείαν τοῦ Ἑλένου, ὑποδείξαντος, ὅτι διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἦτο ἀπαραίτητος ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων δύο πολεμιστῶν: τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως Νεοπτολέμου, εὐρίσκομένου εἰς τὴν Σκῆρον, καὶ τοῦ ἐκθέτου ἐν Λήμνῳ Φιλοκλήτου, διαθέντος τὸ ἀλαθήτου εὐστοχίας τόξον τοῦ Ἡρακλέους, καὶ γ) τὴν μεταγωγὴν ἀμφοτέρων εἰς Τροίαν, τοῦ πρώτου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως, τοῦ δευτέρου ὑπὸ τοῦ Διομήδους. Εἰς τὴν Τροίαν ὁ Φιλοκλήτης, λαθεὶς ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Μαχάονος, μονομαχεῖ μὲ τὸν Πάριν καὶ τὸν φρονεῦει. Ἡ πτώσις τοῦ Ἰλίου ἦτο πλέον εὐχερὴς μετὰ τὴν ἔκλειψιν καὶ τοῦ τελευταίου προμάχου του.

Κατὰ τὸν « Φιλοκλήτην » τοῦ Αἰσχύλου, τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ ἐρμημίτου ἐκ τῆς Λήμνου κάμνει ὁ Ὀδυσσεὺς (καὶ οὐχὶ ὁ Διομήδης, ὥς παρεδίδετο ὑπὸ τοῦ ἔπους), κατὰ δὲ τὸν τοῦ Εὐριπίδου, ὁ Ὀδυσσεὺς μαζὶ μὲ τὸν Διομήδην. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, ἡ προσέγγισις τοῦ Ὀδυσσεως πρὸς τὸν θανάσιμως μισοῦντα αὐτὸν Φιλοκλήτην ἀπεκλείετο· διὰ νὰ τὴν ἐπιτύχουν οἱ ὁμότεχνοι τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἀποσοβήσουν τοὺς ἐξ αὐτῆς κινδύνους διὰ τὸν Ὀδυσσεά, μετεχειρίσθησαν τεχνικὰ μέσα, ἅτινα δὲν ἦσαν τόσον πολὺ «εἰκότα» καὶ «πιθανά». Τοῦτον ἔνεκα, ὁ Σοφοκλῆς, ὥς θὰ ἴδωμεν, ἀνεζήτησε νέον τεχνικὸν μέσον ἰδικόν του. Καὶ εἰς τοὺς δύο προδιδαχθέντας « Φιλοκλήτας » ἡ Λήμνος παρίσταται νῆσος κατοικουμένη, Λήμνιοι δὲ ἀποτελοῦν τὸν χορὸν ἀμφοτέρων τῶν δραμάτων.

Ὁ Σοφοκλῆς, εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐκτεθὲν ὕλικόν τῆς μυθικῆς καὶ λογοτεχνικῆς - θεατρικῆς παραδόσεως τοῦ θέματος, ἐπιφέρει τὸ 409 π.Χ., 21 ἔτη μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ « Φιλοκλήτου » τοῦ Εὐριπίδου, ἀξιολόγους τροποποιήσεις καὶ προσθήκας, αἱ ὁποῖαι εἶναι χαρακτηριστικὰ προσωπικὰ γνωρίσματα τῆς ἱστορικότητος τῆς τραγωδίας του. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ τοῦ Σοφοκλέους εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Βλ. εἰσαγωγὴν Schneidewin - Nauck - Radermacher (Sophokles, τόμ. 7ος, 1911, Weidmann), σ. 1 κ.έ. καὶ εἰσag. Dain - Mazon (Sophocle, τόμ. 3ος, 1960, Les Belles Lettres), σ. 1 κ.έ., ἐνθα καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ κείμενα. Ὡσαύτως βλ. τὴν μεγάλην ἐρμηνευτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ R. C. Jebb 1883 - 1896 (τόμοι 7).

2. Δίωνος Χρυσ. LII (ἐν τῇ ἐκδ. G. de Budé = 35): « Περὶ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἢ περὶ τῶν Φιλοκλήτου τόξων ». Πρβλ. καὶ LIX « Φιλοκλήτης » (ἐκδ. G. de Budé = 42).

1) 'Ο Φιλοκλήτης ἐδήχθη ὑπὸ ἰοβόλου ἐχίδνης (καὶ οὐχὶ ὑπὸ « ἔδρου », νεροφιδίου, ὡς παραδίδει τὸ ἔπος). Τοῦτο, κατὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν, συνέβη εἰς τὴν Τένεδον ἢ τὴν Ἰμβρον' κατὰ τὸν Σοφοκλέα, εἰς τὴν μικρὰν νῆσον Χρύσιν, ἱερὰν τῆς δμωνύμου νύμφης, καὶ παρὰ τὸν βωμόν της, τὸν ὅποιον οἱ Ἀχαιοὶ ἀνεξήτουν πρὸς τέλεσιν θυσίας. 'Ο Σοφοκλῆς δὲν μνημονεύει οὔτε τὸ αἴτιον τῆς τελετουργίας ταύτης, τὸ ὅποιον ἐκ τῆς παραδόσεως ἔλαβε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν « Φιλοκλήτην » του, οὔτε τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ Φιλοκλήτης ἐγνώριζε τὸν χῶρον τοῦ βωμοῦ, εἰς τὸν ὅποιον, πρῶτος προσεγγίσας, ἐπλήγη ὑπὸ τοῦ κρυφίου φύλακος αὐτοῦ ὄφως. Κατὰ τὸν μῦθον, ὁ βωμὸς ἦτο γνωστὸς εἰς τὸν Φιλοκλήτην ἐκ τῆς πρώτης κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείας, ἧς οὗτος εἶχε μετάρχει ὑπὸ τὸν Ἡρακλέα (πρβλ. στ. 1439 κ.έ.). 'Ο Σοφοκλῆς ὁμιλεῖ¹ περὶ τοῦ παθήματος τοῦ Φιλοκλήτου ὅλως γενικῶς² δὲν δικαιολογεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς νύμφης Χρύσης ὡς « ὠμόφρωνος »³, εἰμὴ ἐκ τῶν ἄλλοθεν γνωστῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως, ὁμιλούντων περὶ ἐκδικήσεως τῆς νύμφης κατὰ τοῦ Φιλοκλήτου, ἐρασθείσης αὐτοῦ καὶ ἐγκαταλειφθείσης. Εἰς τὸ γενικὸν τοῦτο πλαίσιον τῆς μνείας τοῦ παθήματος τοῦ ἥρωος δὲν διασαφίζεται καὶ ἂν ὑπάρχει εἰς τὴν προκειμένην περὶ πτωσιν « ἄμαρτια », τραγικὸν σφάλμα ἢ ἐνοχὴ του.

'Η παρατήρησις τῶν ἐρμηνευτῶν⁴, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς, μὴ θίγων τὸ θέμα τῆς ἀφορμῆς τοῦ δῆγματος, θέλει ἴσως νὰ γεννηθῇ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι σκοτειναὶ δυνάμεις τῆς Μοίρας ἐλαύνουν τὴν τραγικότητα τοῦ Φιλοκλήτου, εἶναι ἐν μέρει ἀληθής⁵. Καθ' ἡμᾶς, ναὶ μὲν ὁ Σοφοκλῆς δὲν εἰσέρχεται εἰς λεπτομερείας, παρατηρεῖ ὅμως, ὅτι ἡ περίπτωσις τοῦ Φιλοκλήτου περιλαμβάνεται εἰς τὸν κύκλον ἐκείνων τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων, ἅτινα ὀφείλονται εἰς θεῖαν ἐπέμβασιν⁶. Οὕτως ὁ Σοφοκλῆς καθιστᾷ τὸν ἥρωά του περισσότερον συμπαθῆ, ἥδη ἀπὸ τῆς ἐνάρεξως τῶν παθημάτων του.

2) 'Η ἀκτὴ τῆς νήσου Λήμνου, ὅπου ἐγκατελείφθη καὶ ἔζη ὁ Φιλοκλήτης, εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους παρίσταται ἀκατοίκητος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη νῆσος εἶναι διὰ τὸν Φιλοκλήτην, μὴ δυνάμενον νὰ ἀπομακρυνθῇ πολὺ

1. Στ. 42, 194, 265 κ.έ., 631 κ.έ., 1166, 1316 κ.έ., 1326 κ.έ.

2. Στ. 194. Κατὰ τὸν Radermacher ἐν Mélanges Grégoire 1 (1949), 506 (Hunger, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, 3η ἐκδ., 1955, σ. 282), ἡ εἰσδυσις τοῦ Φιλοκλήτου, « φίλου τῆς κτήσεως » εἰς τὴν νῆσον τῆς Χρύσης, « νύμφης χρυσης », ἐνθυμίζει παλαιὸν θρύλον, συναφῆ πρὸς τοὺς κλέπτας θησαυρῶν. Δῆγμα ὄφως καὶ « ἐκθεσις » ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἡ τιμοῦρα τῶν βεβήλων τῶν ἱερῶν.

3. Βλ. πλὴν ἄλλων Nauck-Radermacher, ἔ.δ., σ. 7.

4. Στ. 42 « παλαιὰ κηρί », 1165 « ...ἐπὶ σοὶ | κῆρα τάνδ' ἀποφείγειν ».

5. Στ. 177 κ.έ., 192 κ.έ. « θεῖα... παθήματα », 1326 κ.έ. « σὺ γὰρ νοσεῖς τόδ' ἄλγος ἐκ θεῖας τύχης ».

τοῦ ἄντρου του, ἀκατοίκητος¹. Οὕτω παρίσταται ἐντονωτέρα ἡ δυστυχία καὶ ἡ τραγικότης τοῦ Φιλοκτῆτου, ζήσαντος ἐκεῖ ἐν ἀπομονώσει σχεδὸν δέκα ἐτηβίον ἀθλίου καὶ πάσχοντος ἐρημίτου. Ἡ μορφὴ του καθίσταται καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον συμπαθεστέρα.

3) Τὸν χορὸν τοῦ σοφοκλείου «Φιλοκτῆτου» ἀποτελοῦν οἱ ναῦται τοῦ πλοίου τῆς ἀποστολῆς.

4) Κατὰ τὸ ἔπος² ὁ Φιλοκτῆτης εἶναι ἀρχηγὸς τῶν Μαγνήτων· ὁ Σοφοκλῆς τὸν θέλει «Μηλιά»³, ἄρχοντα τῆς Μαλίδος καὶ τῆς Οἴτης, διὰ τὰ νὰ τὸν συνδέσῃ καὶ τοπικῶς μὲ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλέους⁴. Οὕτω τὸν παρουσιάζει εὐχερέστερον ὥς ἄμεσον κληρονόμον τῶν ὅπλων τοῦ Ἡρακλέους⁵ καὶ παρέχει λίαν πιθανὴν ἐξηγήσιν τῆς ἀμέσου καὶ δραστηκῆς ἐπιβολῆς του ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ ἐπὶ τὸν ἄλλως ἀμετάπειστον καὶ ἀνένδοτον Φιλοκτῆτην.

5) Ὁ Σοφοκλῆς τὸν χρησμόν τοῦ Ἑλένου, καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ μεταχθῇ, συγχρόνως μὲ τὸν Φιλοκτῆτην, καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἐκ τῆς Σκύρου, ὅπου ἔζη, τροποποιεῖ, παρουσιάζων τὸν Νεοπτόλεμον ὡς εὐρισκόμενον ἤδη εἰς τὴν Τροίαν, καθ' ὃν χρόνον κατεστρώνετο τὸ σχέδιον τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ Φιλοκτῆτου, καὶ συνεκπλέοντα μετὰ τοῦ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν Λῆμνον. Κατὰ τὸν Σοφοκλέα⁶, διὰ τὰ πέσῃ ἡ Τροία, ἦτο ἀπαραίτητος ἡ παρουσία ἐκεῖ καὶ ἡ

1. Στ. 220 κ.έ. «τίνες ποτ' ἐς γῆν τήνδε... κατέσχετ' οὐτ' εὐορμον οὐτ' οἰκουμένην», 280 κ.έ.

2. Ὁμ. Β 716 κ.έ.

3. Στ. 4.

4. Πρβλ. καὶ F. Stoessl, Der Tod des Herakles, Zürich, 1945, σ. 14 κ.έ. Κατ' αὐτὸν ἡ μαρτυρία τῶν «Κυπρίων» καὶ τῆς «Μικρᾶς Ἰλιάδος», ὅτι ὁ Φιλοκτῆτης ὑπέβαλε τὸ ἔναυσμα τοῦ πυρὸς εἰς τὴν πυρὰν τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης, εἶναι ἴσως καινοτομία τῶν ἐπῶν τοῦ κύκλου (ἀπέναντι τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔκαυσε μόνος ἑαυτὸν), διὰ τὰ ἐξηγηθῇ, πῶς περιήλθε τὸ τόξον τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Φιλοκτῆτου.

5. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλην παράδοσιν, διασφωζομένην παρ' Ἀπολλοδ. Βιβλ. II, 159 - 160.

6. Στ. 920: «ξὺν σοὶ τὰ Τροίας πεδία πορθῆσαι μολῶν», 1334 κ.έ.: «...καὶ τὰ πέρασμα | ξὺν τοῖσδε τόξοις ξύν τ' ἐμοὶ πέρσας φανῆς». Ἐν στ. 839 κ.έ. ὁ Νεοπτόλεμος, ἔχων εἰς χεῖράς του τὸ τόξον, ποῦ τοῦ παρέδωκε πρὸς φύλαξιν, πρὶν βυθισθῇ εἰς ὕπνον, ὁ Φιλοκτῆτης, λέγει, ὅτι θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ φύγουν μὲ τὸ τόξον, χωρὶς τὸν Φιλοκτῆτην «τοῦδε γὰρ ὁ στέφανος, τοῦτον θεὸς εἶπε κομίζειν». Τὸ ἐν στ. 1055 κ.έ. ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς λεγόμενον, ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ παρουσία τοῦ Φιλοκτῆτου εἰς τὴν Τροίαν, ἐφόσον ἔχουν τὰ ὅπλα του — «ἔατε μῖν μιν. οὐδὲ σοῦ προσχρῆζομεν | τὰ γ' ὅπλα ἔχοντες ταῦτ'» —, τὰ ὅποια γνωρίζουν νὰ χειρισθοῦν ὁ Τεύκρος καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, καὶ οἱ δύο δεινοὶ τοξόται, εἶναι πονηρὰ ἀπειλὴ πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην, προσελθοῦσα ἐκ σκοπίμου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς τροποποιήσεως τῆς μαντείας τοῦ Ἑλένου. Εἰς τὸν πρόλογον στ. 77 κ.έ., 113 κ.έ. γίνεται λόγος μόνον περὶ κλοπῆς τοῦ τόξου, οὐχὶ δὲ περὶ μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκτῆτου ρητῶς καὶ σαφῶς.

συνεργασία ἀμφοτέρων, καὶ τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τοῦ Φιλοκλήτου, ἔχοντος τὰ ἡράκλεια βέλη¹. Καὶ

6) Ὁ Σοφοκλῆς, πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου τοῦ Ὀδυσσεώς ἀπὸ τὴν προσέγγισίν του πρὸς τὸν Φιλοκλήτην, μεταχειρίζεται νέον πρόσωπον, τὸν Νεοπτόλεμον, ὡς συνεργάτην τοῦ Ὀδυσσεώς εἰς τὴν ἀπαγωγὴν. Τὴν ἐκ τῆς μυθικῆς παραδόσεως γνωστὴν μορφήν τοῦ Νεοπτολέμου, ὡς ἡρωικοῦ μαχητοῦ πρὸ τῆς Τροίας, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκ τῆς Σκύρου μεταγωγὴν εἰς Τροίαν εἶχεν ὑποδείξει, ὡς εἴδομεν, ἡ μαντεία τοῦ Ἑλένου, εἰσάγει εἰς τὸ δρᾶμά του ὁ Σοφοκλῆς ὡς μορφήν ἀγνοῦ καὶ ἀώρου ἐφήβου, διαταχθέντος ὑπὸ τῶν Ἀτρείδων νὰ μετᾷσῃ τῆς ἀποστολῆς καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰς ἐντολὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς ἐμπεῖρου καὶ ὠρίμου Ὀδυσσεώς. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ποιητὴς δημιουργεῖ μίαν πιστευτὴν καὶ πειστικὴν ἀφειρητὴν τραγικῆς ἀνθρωπίνης σχέσεως μεταξὺ Νεοπτολέμου καὶ Ὀδυσσεώς ἀπ' ἐνός, δύο μορφῶν ἀντιθετικῆς πρὸς ἀλλήλας στάσεως, καὶ Νεοπτολέμου καὶ Φιλοκλήτου ἀπ' ἐτέρου. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν ἔνεσιν σαφιλοῦς οὐσίας καὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης εἰς τὴν πλοκὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς τραγωδίας ἔγκειται τὸ εὐτυχέστερον τεχνικὸν εὖρημα τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἡ παροχὴ ἐντόνου ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος εἰς τὴν τραγωδίαν του. Ὁ Σοφοκλῆς εἶναι πράγματι δεξιότῃνης πλάστης τραγικῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν, ὁ δὲ « Φιλοκλήτης » του εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον δρᾶμα καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν προσφερόμενον εἰς ἀνθρωπιστικὴν ἐρμηνείαν καλλιτέχνημα τοῦ τραγικοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων.

Γ' - Πνευματικὰ ρεύματα καὶ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ « Φιλοκλήτου ». Ἱστορικοὶ ὅροι τῆς γενέσεως τοῦ ἔργου².

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν κάπως διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑποθέσεως τῆς τραγωδίας διαφαίνονται τινες συναφεῖς πρὸς τὴν τραγικὴν δρᾶσιν τῆς ἱστορικοῦ ὅροι τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Σοφοκλῆς ἐδραματοποίησε τὸν μῦθον τοῦ Φιλοκλήτου, συνδυάσας τὰ στοιχεῖα τῆς μυθικῆς παραδόσεως μὲ τὰ προσωπικὰ του εὐρήματα.

Παρὰ τὸ βασικὸν πρόβλημα τοῦ τραγικοῦ βίου, ἦτοι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Ἀνθρωπίνου πρὸς τὸ Θεῖον ἢ τῆς σχέσεως Ἀνθρώπου καὶ Μοίρας, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἀρχαία τραγωδία δίδει λύσιν ἀναλόγως τῶν δεδομένων τοῦ μύθου, τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς βιοθεωρίας τοῦ ποιη-

1. Μνεῖα τοῦ τόξου καὶ τῆς φονικῆς δυνάμεως καὶ εὐθυβολίας τῶν βελῶν του ἐν στ. 68 κ.έ., 77 κ.έ., 198, 262, 288, 652 κ.έ., 710, 762 κ.έ., 802, 942, 975, 1109, 1125 κ.έ., 1151 κ.έ., 1232 κ.έ., 1287 κ.έ., 1335, 1406, 1427, 1432, 1440.

2. Πρβλ. ἐν V. Ehrenberg, Sophocles und Pericles, Oxford, 1954 (γερμαν. μετάφρασις München 1956), τὴν Εἰσαγωγὴν: « Tragödie und Geschichte ».

τοῦ, ἡ τραγικὴ δρᾶσις τοῦ «Φιλοκτήτου» καὶ ἡ κατ' Ἀριστοτέλη¹ «τῶν πραγμάτων σύστασις» εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο συνάπτεται μὲ τρία ἐπὶ μέρους προβλήματα τοῦ ἀττικοῦ βίου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. Τὰ τρία αὐτὰ προβλήματα εἶναι: πρῶτον τὸ ἠθικοκοινωνικόν, ὅπερ εἰς τὸ προκείμενον δρᾶμα ἔχει κέντρον τὴν πρώτην τραγικὴν μορφήν τοῦ ἔργου, τὸν Φιλοκτήτην, δεύτερον τὸ ἠθικοπολιτικόν, τὸ συγκεντρούμενον περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Ὀδυσσεως, καὶ τρίτον τὸ παιδαγωγικόν, τοῦ ὁποίου φορεὺς εἶναι ἡ δευτέρα τραγικὴ μορφή τοῦ ἔργου, ὁ ἔφηβος Νεοπτόλεμος. Ἐκαστον δηλαδὴ ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα τῆς τραγωδίας σχετίζεται καὶ μὲ ἓν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς τῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῳ, ὡς θὰ ἴδωμεν, πρόβλημα πανανθρώπινον καὶ αἰώνιον.

Τὸ περὶ τὴν περιπέτειαν τοῦ Φιλοκτήτου ἠθικοκοινωνικὸν πρόβλημα, ἂν δηλαδὴ ἦτο δικαία καὶ ἠθικῶς ὀρθὴ ἢ ἀπάνθρωπος ἐγκατάλειψις του εἰς τὴν Λήμνον, εἶναι συναφὲς μὲ τοὺς ἐξῆς ἱστορικοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔργου:

Ὁ Φιλοκτήτης εἶναι ὁ ἀπόβλητος² τῆς στρατιωτικῆς κοινωνίας τῶν Ἀχαιῶν, ὁ πρῶτος ἐξόριστος τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἢ, διὰ τὰ μεταχειρισθῶ λέξεις τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης, ὁ πρῶτος «φυγὰς» καὶ «ἐκπεπτωκός». Δὲν εἶναι βεβαίως πολιτικὸς ἐξόριστος, διότι δὲν ἐδιώχθη, δὲν «ἔφυγεν» οὐδ' «ἐξέπεσε» διὰ λόγους πολιτικοῦ γενικωτέρου συμφέροντος τῆς ὁλότητος ἢ κομματικῆς ἢ πολιτικῆς ασφαλείας τῶν ἀντιπάλων του. Διὰ λόγους τοιαύτης φύσεως εἶχε καθιερωθῇ ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους, πρὸς προστασίαν τῆς δημοκρατίας κατ' ἀρχάς, ὁ θεσμὸς τοῦ ὀστρακισμοῦ, ὅστις καὶ ἐφηρμόσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σοφοκλέους εἰς βάρος συγχρόνων του πολιτικῶν τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Φιλοκτήτης ἐγκατελείφθη, «ἐξετέθη», εἰς τὴν Λήμνον διὰ τὴν ἀκοσμίαν καὶ ταραχήν, τὴν ὁποίαν ἡ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων παρουσία του προεκάλει εἰς τὴν ἡρεμίαν, τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῆς Ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς κοινότητος. Μὲ ἄλλας λέξεις, μεταξὺ τῶν πολιτικῶν φυγάδων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τοῦ πρῶτου ἐκπτώτου τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς Φιλοκτήτου ὑπάρχει ἡ διαφορὰ τῶν λόγων, δι' οὓς εἰς ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων ἐπεβάλλετο ἡ δίωξις καὶ ἀποπομπή. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἦσαν, ὡς εἶδομεν, πολιτικοὶ εἰς τὴν

1. Περὶ ποιητ. 1450a 15.

2. Στ. 183 «κεῖται μῦθος ἀπ' ἄλλων», πρβλ. καὶ στ. 1026 κ.έ. «ἐμὲ δὲ τὸν πανάθλιον... ἄτιμον ἔβαλον». Ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς κοινότητος τῶν Ἀχαιῶν εὐρίσκειται καὶ ὁ Αἴας εἰς τὸ ὁμώνυμον δρᾶμα. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο περιπτώσεων, Φιλοκτήτου καὶ Αἴαντος, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ Φιλοκτήτης ἐξεβλήθη ἄκων, ἀλλ' ἡ περιπέτειά του κατέληξεν εἰς συμφιλίωσιν μὲ τὴν κοινότητα, ἐνῷ ὁ Αἴας αὐτὸς ἐξέβαλεν ἑαυτὸν, «μανία ἄλως... ἀπελωβήθη» (Αἴ. 216) καὶ ἐν τέλει «ἐμφρων γενόμενος», ἠτύοκτόνησε. Ἀπόβλητος τῆς οἰκογενειακῆς κοινωνίας εἶναι ἡ Ἠλέκτρα εἰς τὸ ὁμώνυμον δρᾶμα τοῦ Σοφοκλέους. Εὐστόχους συγκριτικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν τραγωιδιῶν «Ἠλέκτρας» καὶ «Φιλοκτήτου» βλ. παρὰ Reinhardt, Sophokles, σ. 173 κ.έ.

κατηγορίαν τῶν πολιτικῶν φυγάδων, ἡθικοκοινωνικοί, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Φιλοκλήτου. Ἀλλὰ κατ' οὐσίαν τὸ φαινόμενον εἶναι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ αὐτό. Διότι καὶ εἰς τὴν δίωξιν καὶ φυγὴν τῶν πρώτων καὶ εἰς τὴν «ἔκθεσιν» τοῦ Φιλοκλήτου ὑπάρχει ἡ αὐτὴ οὐσία, ἥτοι ἡ σύγκρουσις τοῦ βίου τοῦ ατόμου μὲ τὸν βίον τῆς κοινότητος τῶν συμβιούντων, τῆς ὁποίας τοῦτο ἀποτελεῖ μέλος. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ τῆς συγκρούσεως ατόμου καὶ κοινότητος εἶναι ἀπὸ τὰ συνηθέστερα τῆς ἑλληνικῆς ιστορικῆς ζωῆς καὶ ἰδίως τοῦ ἐνδιαφέροντος ἡμᾶς 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Πρὸς τοῦτοις καὶ ἡθικοθηρησκευτικοὶ λόγοι τῆς αἰτικῆς ζωῆς, λόγοι ἐξαγνισμού καὶ καθάρσεως, ἐπέβαλλον τὴν φυγὴν τῶν ἐναγῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ Κυλωνεῖου ἄγους¹ ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας.

Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. εἶχε γεννηθῇ πρόβλημα σχέσεων ατόμου καὶ κοινότητος. Οἱ μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ἀνακύψαντες πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ ὅροι, περὶ τῶν ὁποίων διεξοδικῶς γράφομεν ἄλλαχού², ἐκαλλιέργησαν μίαν ἀσυνήθη εἰς τὴν ἕως τότε ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν ἑξαρσιν τῆς ἀτομικότητος, ἀπειργάσθησαν τὴν πολιτικοποίησιν τοῦ ατόμου καὶ προσέδωσαν βαθμὴν εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα τὴν μορφήν τῆς ὁλοκληρωμένης δημοκρατίας μὲ τὰ προτερήματα καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῆς, τῶν ὁποίων τὰς φυγοκέντρους δυνάμεις ἡδυνήθη νὰ δαμάσῃ ἡ ἰσχυρὰ πολιτικὴ καὶ ἀνθρωπίνη προσωπικότης τοῦ Περικλέους. Ἀπὸ τὴν πολιτεολογικὴν καὶ ἱστορικὴν γραμματεῖαν τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἰδίᾳ τὸν θουκυδίδειον ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους, καὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν κριτικὴν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας τῶν Μηδικῶν καὶ τῶν χρόνων τῆς λεγομένης πεντηκονταετίας³ γνωρίζομεν ὅχι μόνον τοὺς διαδοχικοὺς σταθμοὺς τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ἀπὸ τῆς ὀλιγαρχίας εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν ἀντιστοιχῶν τύπων Ἀθηναίου πολίτου - ἀνθρώπου, εἰκόνα τῶν ὁποίων εὗρίσκομεν ἰδίως εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς δραματικὴν ποίησιν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Αἰσχύλου γνώρισμα ἦτο ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ καθήλωσις τοῦ ατόμου. Εἰς τὴν πάλιν του μὲ τὴν Μοῖραν ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὡς στήριγμα τὰς κατὰ τὴν παράδοσιν ἡθικοθηρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι αὐστηρῶς καθω-

1. Βλ. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολιτ. 1: «καταγνοσθέντος δὲ τοῦ ἄγους αὐτοὶ μὲν (δηλ. οἱ Ἀλκμεωνίδαι) ἐκ τῶν τάφων ἐξεβλήθησαν, τὸ δὲ γένος αὐτῶν ἐφυγεν ἀειφυγίαν. Ἐπιμενίδης δ' ὁ Κρής ἐπὶ τούτοις ἐκάθηρε τὴν πόλιν».

2. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμ. Β', Πλάτων καὶ Ἀθῆναι, 1950 (βλ. τὰ Προλεγόμενα). Τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρον «Πλάτων» ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ «Ἡλίου».

3. Κ. Βουρβέρη, ἔ.ἀ., σ. 41 κ.ἐ., 108 κ.ἐ., ἐνθα καὶ ἐρμηνεύονται τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Γ' βιβλ. τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος.

ρισμένην θέσιν του. Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ δέσμευσις τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἁρμονία προσωπικῆς ὁπῆς καὶ ὁρμῆς ἀπ' ἐνὸς καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ κράτος ἀπ' ἑτέρου εἶναι τὸ βασικὸν γνῶρισμα τῆς ἱστορικῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀνθρωπίνου τύπου τοῦ Μαραθωνομάχου καὶ Σαλαμινομάχου¹.

Βαθμηδὸν τὸ ἄτομον καὶ ἡ προσωπικότης λύνονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν τῶν δέσμευσιν. Ἐμφανίζεται ἡ τάσις πρὸς ἀπόσεισιν τῶν δεσμῶν τῆς παραδόσεως. Ἡ συχνὴ ἀλλαγὴ τῶν νόμων καὶ τὸ γενικώτερον πνεῦμα τῶν καινοτομιῶν καὶ τῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τῶν καθιερωμένων μορφῶν ζωῆς κλονίζει τὸ κύρος τῶν νόμων καὶ παρασκευάζει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν εἰσόδυσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ πνεύματος τῆς παρανομίας². Οἱ νόμοι ἀπεγυμνώθησαν ἀπὸ τὴν ἱερότητα καὶ θεϊότητα αὐτῶν³. Ἦδη εἰς τὴν « Ἀντιγόνην » τοῦ ὁ Σοφοκλῆς γίνεται ὁ ἀγωνοδίκης τῆς πάλης τοῦ γραπτοῦ - ἀνθρωπίνου μὲ τὸν ἄγραφον - θεῖον νόμον, τὸν κλονισμὸν τοῦ κύρους τοῦ ὁποίου δυσαρέστως ἔβλεπον οἱ « συντηρητικοὶ » τῆς ἐποχῆς. Μὲ τὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη - σχήματα : « φύσις - νόμος »⁴, « φύσις - πόλις », « φύσις - παιδεία » ἐξεφράζοντο ἀντίστοιχοι συζητήσεις συναφεῖς πρὸς ζωτικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα ἔφεραν εἰς τὸ πνευματικὸν προσκλήνιον αὐτῆς ἡ κίνησις τῶν Σοφιστῶν καὶ ὁ ἀγωνιστικὸς διάλογος Σοφιστῶν καὶ Σωκρατών.

Οἱ Σοφισταὶ εἶναι οἱ θεωρητικοὶ ἀπολογηταὶ τῶν νέων τάσεων. Οὗτοι ἀντίκρουσαν τὸν ὅλον πολιτισμὸν ὡς πρόβλημα καὶ διηρωτήθησαν, ἂν αἱ μορφαι τοῦ θρησκευτικοῦ, πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ πολιτισμοῦ, ἂν ὅλαι αἱ διατάξεις καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου ἦσαν « φύσει » ἢ « θέσει » - « νόμῳ ». Παραιτηθέντες τῆς παραγωγικῆς μεθόδου τῶν παλαιότερων φιλοσόφων, τῆς ζητούσης μίαν ἐνιαίαν ἀρχὴν τῶν ὄντων, οἱ Σοφισταὶ, ἐστηρίχθησαν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν μάθησιν καὶ ἐπεδίωξαν τὴν συλλογὴν πολλῶν γνώσεων ἀπὸ ὅλα τὰ πεδία τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἡ ἀξία τῆς σοφίας δι' αὐτοὺς, νοουμένης ὅμως ὑπὸ τὴν ἰδικήν τῶν ἔννοιαν τῆς

1. Βλ. Κ. Βουρβέρη, ἔ.δ., σ. 111 κ.ἑ.

2. Πρβλ. Πλάτ. Πολιτ. Δ 424 d κ.ἑ. « ἡ γοῦν παρανομία... ῥαδίως αὕτη λανθάνει παραδομένη... κατὰ μικρὸν εἰσοικισαμένη ἡρέμα ὑπορρεῖ πρὸς τὰ ἴθη τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα » ἐκ δὲ τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μείζων ἐκβαίνει, ἐκ δὲ δὴ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τοὺς νόμους καὶ πολιτείας σὺν πολλῇ... ἀσελγεία, ἕως ἂν τελευτώσα πάντα ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀνατρέψῃ », Νόμ. Γ. 699 e - 701 c. (Ἐρμηνεῖαν τοῦ ἀποσπάσματος βλ. παρὰ Κ. Ι. Βουρβέρη, ἔ.δ., σ. 116 κ.ἑ.). Πρβλ. Θουκ. Β, 65, 10. Β, 53. Αἰσχίν. Π. παρατρ. 177. Ἀριστοφ. Βατρ. 949 κ.ἑ., 1013 κ.ἑ. (δημοκρατικοποιήσις τῆς τραγῳδίας ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου).

3. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, ἔ.δ., σ. 25 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ προέλευσις τῶν νόμων κατὰ Πλάτωνα (Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περιοδ. « Ἀκτίνες » 1954, Ἀθῆναι).

4. Βλ. λ.χ. Πλάτ. Γοργίαν, ἰδίᾳ τὰς γνώμας τοῦ Καλλικλέους.

λέξεως. Ἡ «σοφία» ἐξέφραζε τὴν δεξιότητα, τὴν «ἀρετὴν» τοῦ «σοφοῦ» ἢ «σοφιστοῦ». Σοφὸς καὶ σοφιστὴς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐσήμαινον ἐκεῖνον, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ μὲ δεξιοτεχνίαν μίαν δραστηριότητα ἢ «ἀρετὴν», εἴτε ὡς ἐπαγγελματίας καὶ χειρῶναξ εἴτε ὡς τεχνικός· εἴτε ὡς πάσης φύσεως καλλιτέχνης. Νέον περιεχόμενον ἀπέκτησαν οἱ ὄροι «σοφός» καὶ «σοφία» εἰς τὸν σωκρατικὸν καὶ πλατωνικὸν κόσμον. Τὴν σοφίαν αὐτήν, τὴν ταυτιζομένην μὲ τὴν γνῶσιν τῆς τέχνης τοῦ βίου καὶ τῆς ἐπιτυχίας εἰς τὴν ζώην, τὴν ὁποίαν οἱ Σοφισταὶ ἐθήρεον, κατέστησαν καὶ σκοπὸν τῆς νέας παιδείας τῶν. Ἀπὸ τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Πρωταγόραν» γνωρίζομεν τὴν σοφιστικὴν καὶ παιδαγωγικὴν αὐτοσυνείδησιν τοῦ κορυφαίου τῆς νέας κινήσεως, ὅστις «ὁμολογεῖ σοφιστὴς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους»¹. Τὸ περιεχόμενον τῆς παιδείας τοῦ ὁ Πρωταγόρας καθορίζει ὡς ἐξῆς : «τὸ δὲ μᾶθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴῃ καὶ πρᾶττειν καὶ λέγειν»². Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ «ἐπάγγελμα», ἡ ὑπόσχεσις ποὺ ἔδιδεν ὁ Πρωταγόρας ἀναλαμβάνων τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων, εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς πολιτικῆς τέχνης καὶ τὸ «ποιεῖν ἀνδρας ἀγαθοὺς πολίτας»³. Εἰς τὴν σοφιστικὴν αὐτὴν ἀγωγὴν ἀντιτάσσεται κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μία ἄλλη παιδεία, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἀβιάστου καὶ ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῆς φύσεως τῶν νέων, ἐπεδίωκε νὰ τοὺς κάμῃ ὄχι ἀπλῶς ἱκανοὺς πολίτας, ἀλλὰ τιμίους ἀνθρώπους· πολίτας. Αὐτὴ εἶναι ἡ σωκρατικὴ ἀνθρωποποιὸς πολιτικὴ παιδεία. Ποία ἀπὸ τὰς δύο μορφὰς ἀγωγῆς εἶναι ἡ καλυτέρα καὶ μᾶλλον προσήκουσα εἰς τὸν ἀνθρώπον, ἀποτελεῖ θέμα, ἀπηχοῦν εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ τρίτου προβλήματος, τοῦ παιδαγωγικοῦ προβλήματος τῆς τραγωδίας⁴, τὸ ὁποῖον συγκεντροῦται περὶ τὴν ἐφηβικὴν μορφήν τοῦ Νεοπτολέμου.

Ἡ τεχνικὴ τῆς αἰτιατῆς τραγωδίας εἰς τὰ διαλογικὰ μέρη καὶ αἱ μακροὶ ἀγωνιστικαὶ ἀντιλογίαι τῶν προσώπων τῆς⁵ ἐνθυμίζουν τοὺς σοφιστικoὺς λόγους καὶ ἀντιλόγους τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρόσωπον δὲ τοῦ δράματος, ποὺ εἶναι

1. Πλάτ. Πρωτ. 317b.

2. Αὐτ. 318e.

3. Αὐτ. 319a.

4. Πῶς ἐννοοῦμεν τὴν σχέσιν τῆς δραματικῆς ποιήσεως μὲ τὴν φιλοσοφικὴν προβληματικότητα, ἐκθέτομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου μέρους.

5. Βλ. ἰδίως στ. 1314 κ.ἐ. καὶ τὸν ἀγῶνα λόγων μεταξὺ Ὀδυσσεὺς καὶ Τρώων πρέσβων εἰς τὸν «Φιλοκλήτην» τοῦ Εὐριπίδου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπέδειξεν «ἀμήχανον καὶ θαυμαστήν ἐν τοῖς λόγοις δύναμιν» κατὰ τὸν Δίωνα (ἐ.ἀ., I, II = 35, Budé). Ἡ συναφὴς γενικὴ κρίσις τοῦ Δίωνος περὶ τοῦ «Φιλοκλήτου» τοῦ Εὐριπίδου εἶναι : «ἥ τε τοῦ Εὐριπίδου σύνεσις καὶ περὶ πάντα ἐπιμέλεια... ἀλλὰ μετὰ πάσης ἐν τῇ εἰπεῖν δυνάμει, ὥσπερ ἀντίστροφός ἐστι τῇ τοῦ Αἰσχύλου πολιτικωτάτῃ καὶ ἑτορικοωτάτῃ οὐσα» (αὐτ.).

ὁ φορεὺς τοῦ σοφιστικοῦ πνεύματος εἰς τὴν παροῦσαν τραγωδίαν εἶναι ὁ Ὅδυσσεύς. Λόγοι καὶ ἔργα τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου τῆς εἰς Λῆμνον ἀποστολῆς κατευθύνονται ἀπὸ τὸ σοφιστικὸν πρόσταγμα: «τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιεῖν». Ὁ Ὅδυσσεύς «σοφίζεται» τὸν δόλον¹, δι' οὗ θὰ ἐπιτύχουν τὸ ποθοῦμενον, καὶ προτρέπει τὸν Νεοπτόλεμον:

«ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο δεῖ σοφισθῆναι, κλοπεὺς
ὅπως γενήσῃ τῶν ἀνικῆτων ὄπλων»².

Ἡ ἀξία τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου, τῆς ρητορικῆς, ὥς «πειθοῦς δημιουργοῦ»³, ἀποτελοῦσα θεμελιώδη πλῆστιν τῶν Σοφιστῶν, ἐξαίρεται ἰδιαίτερος καὶ ἀπὸ τὸν σοφιστὴν τῆς τραγωδίας Ὅδυσσεά:

«νῦν δ' εἰς ἔλεγχον ἐξίων ὄρῳ βροτοῖς
τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ τὰργα, πάνθ' ἡγουμένην»⁴.

Τὸ «σωθῆναι», τὸ «κέρδος», τὸ «συμφέρον»⁵ τοῦ κρείττονος εἶναι τῶν τε Σοφιστῶν καὶ τοῦ Ὅδυσσεως κοινοὶ σκοποὶ καὶ ἐπιδιώξεις, κείμεναι ὑπὲρ τὸ δίκαιον τῆς παραδόσεως ἢ μᾶλλον καθιεροῦσαι τὸ νέον σοφιστικὸν δίκαιον. Ὑπὲρ τὸ δίκαιον ὡσαύτως κεῖται ἡ «σοφία»⁶, ἡ ἐφευρίσκουσα οἰαδήποτε, ἔστω καὶ αἰσχροά, μέσα, ἀγιαζόμενα ὅμως ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν⁷. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς χρησιμοποίησεως οἰουδήποτε μέσου, ἄγοντος πρὸς τὸν σκοπὸν, καθώριζε τὴν πολιτικὴν πράξιν τῶν ἀντιπάλων. Ὁ διάλογος τῶν Ἀθηναίων πρέσβων μὲ τοὺς Μηλίους (Θουκ. Ε, 87 κ.ε.) ἀποδίδει, μὲ ὁμότητα λέξεως ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἀδίστακτον καὶ ἄτεγκτον τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, τὴν ἀλήνην δικαίου καὶ δυνάμεως καὶ τὸ πνεῦμα, τοῦ ὁποίου φορεὺς εἰς τὴν τραγωδίαν εἶναι ὁ Ὅδυσσεύς.

Ὅπως βλέπομεν, τὸ συναφὲς μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ὅδυσσεως πρόβλημα δὲν εἶναι μόνον ἠθικόν. Τόσον κατὰ τὴν «ἐκθεσιν» τοῦ Φιλοκτήτου εἰς τὴν Λῆμνον, ὅσον καὶ κατὰ τὴν προσπάθειαν τῆς μεταγωγῆς του ἐκ Λήμνου εἰς Τροίαν, ἡ δρᾶσις τοῦ Ὅδυσσεως δὲν ἔχει μόνον ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν πλευράν. Εἴδομεν ἕως τώρα τὴν σχέσιν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Ὅδυσσεως, κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἀναληφθείσας ἀποστολάς, πρὸς τὴν σοφιστι-

1. Στ. 13 κ.ε. «μὴ καὶ μάθῃ μ' ἦκοντα κἀκχέω τὸ πᾶν
σόφισμα τῷ νῦν ἀντίχ' αἰρήσειν δοκῶ».

2. Στ. 77 κ.ε.

3. Στ. 55, 564, 593, 612, 964, 1269, 1374, 1417, 1447.

4. Στ. 98 κ.ε.

5. Στ. 109, 111, 131, 926, πρβλ. Θουκ. Ε, 90 «παρὰ τὸ δίκαιον τὸ συμφέρον λέγειν ἐπέθεσθε», αὐτ. 98 καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐν Θουκ. Σ, 15.

6. Στ. 119, 431, 440, 1244 κ.ε.

7. Στ. 108 κ.ε.

κήν ἡθικήν. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τῆς συμπεριφορᾶς. Διότι ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ εἰς τὰς δύο ἀποστολάς του ἦτο ἐκτελεστῆς ἐντολῆς τῶν προϋσταμένων του¹, τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐκστρατείας Ἀτρειδῶν, ὑπαγορευθείσης μάλιστα ὑπὸ τῆς θείας θελήσεως². Τῆς αὐτῆς δὲ πολιτικῆς ἐντολῆς ἐκτελεστῆς, συνεργὸς καὶ ὑπηρετῆς³ τοῦ Ὀδυσσεὺς εἶναι καὶ ὁ Νεοπτόλεμος. Ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ συνείδησις τοῦ Ὀδυσσεὺς εὗρέθη ἴσως εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν ἡθικὴν του συνείδησιν, ἃν καὶ οὐδεμία ἀπήχησις τοιαύτης συγκρούσεως ὑπάρχει εἰς τὸ ἔργον. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι εἰς τὸ δράμα εἰσάγεται καὶ παραμένει μέχρι τέλους (στ. 1298) ὁ Ὀδυσσεὺς ἀδίστακτος ἐκτελεστῆς τῆς ἐντολῆς τῶν Ἀτρειδῶν καὶ σοφιστικὸς ἀπολογητῆς τῆς συμπεριφορᾶς του. Ἐδείχθη πρὸς τὸν Φιλοκλήτην δόλιος καὶ ἀπάνθρωπος, ὅταν τὸν ἐγκατέλειπεν εἰς τὴν Αἴημον, δόλιος δὲ καὶ ἀπατεῶν, προδότης διὰ δευτέραν φοράν, εἰς τὰς προσπάθειάς του, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν μεταγωγὴν τοῦ πάσχοντος ἐρημίτου εἰς τὴν Τροίαν. Ἡ ἀπάνθρωπία ὅμως καὶ ὁ δόλος δὲν ἦσαν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἢ πρόθεσις τοῦ Ὀδυσσεὺς, ἀλλὰ τὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοστρατιωτικοῦ σκοποῦ καὶ καθήκοντος καὶ πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλῆς, ὥς τὴν ἀντελαμβάνετο.

Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὁ ὅλος ἀνθρώπινος βίος, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἱστορία τῶν πολέμων ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν, παρείχε καὶ παρέχει πλουσίαν ἔμπειρίαν ἀπὸ τοιαύτας ἀντινομίας καὶ συγκρούσεις πολιτικῆς καὶ ἡθικῆς. Ἡ συγγραφή τοῦ Θουκυδίδου γέμει ἱστορικῶν δεδομένων, ἐποπτικοποιούντων τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγματικότητος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Ὁ Σωκράτης, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ « Φιλοκλήτου », εὗρεθεις εἰς σύγκρουσιν πολιτικοῦ καὶ ἡθικοῦ καθήκοντος, ἐθυσίασε τὸ πρῶτον. Εἶναι ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν, ἀψηφῶν τὸν κίνδυνον, ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς ἄδικον διαταγὴν τῶν Τριάκοντα τυράννων περὶ συλλήψεως καὶ ἀπαγωγῆς τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου⁴. Ὁ φιλόσοφος ἐπειθάρχησεν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου παρὰ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐντολὴν τῶν ἀρχόντων. Ὁ αὐτὸς ὅμως Σωκράτης, ἐπὶ δημοκρατίας, ὥς ἀρχων, ἠναντιώθη εἰς παράβασιν τοῦ νόμου, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν στρατηγῶν τῆς ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίας⁵ (406 π.Χ.). Ἀκριβῶς δὲ τὴν ἀθανασίαν του ὁ φιλόσοφος δφεῖλει καὶ εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἀταραξίαν, μεθ' ἧς παρεδόθη εἰς τὸν θάνατον, συμμορφούμενος πιστῶς

1. Στ. 6, 138 κ.έ., 915 κ.έ., 982 κ.έ., 998, 1024, 1143 κ.έ., 1294.

2. Στ. 8, 192, 196 κ.έ., 464 κ.έ., 601, 604 κ.έ., 841, 989 κ.έ., 1039, 1293, 1337 κ.έ., 1374, 1415, 1466 κ.έ.

3. Στ. 15, 53, 93, 132, 924 κ.έ., 1226 κ.έ., 1243, 1250, 1257.

4. Πλάτ. Ἀπολ. Σω. 32c κ.έ., Ἐπιστ. Ζ 324e κ.έ.

5. Πλάτ. Ἀπολ. Σω. 32a κ.έ. Ἐρμηνείαν τῶν χωρίων τούτων βλ. εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον ἡμῶν « Πλάτων καὶ Ἀθῆναι ».

πρὸς ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου τῆς πατρίδος του ἄδικον μὲν, ληφθεῖσαν ὅμως κατ' ἐφαρμογὴν τῶν κειμένων νόμων¹. Ὁ Ξενοφῶν παραδίδει εἰς τὰ «Ἑλληνικά» του (Β, 31-32) μίαν εἰδικὴν περίπτωσιν πολεμικῆς δίκης, προδρόμου² τῶν συγχρόνων δικῶν ἐγκληματιῶν πολέμου, εἰς τὴν ὁποίαν κατηγορήθησαν καὶ κατεδικάσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν συμμάχων τῶν Σπαρτιατῶν, διότι κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου παρενόμησαν παραβάντες ἀγράφους νόμους τοῦ πολέμου καὶ τὰ τούτου δίκαια³. Ὁ Ξενοφῶν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν πολιτικὸν ρεαλισμὸν τοῦ Θουκυδίδου, βλέπει πολλὰς πολεμικὰς καὶ ἄλλας ἀτυχίας ὥς ἐκδηλώσεις θείας τιμωρίας, «τίσεως» τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν θεῶν διὰ πράξεις καταφρονήσεως τῶν ἀγράφων νόμων ἔνεκα «ὑβρεως»⁴.

Ὁ σοφιστὴς τῆς παρουσίας τραγωδίας Ὀδυσσεὺς⁵ ἠγνόησε τοὺς ἀγράφους νόμους μὲ τὴν ἀπάνθρωπον (ἄλλοτε) καὶ δολίαν (νῦν) συμπεριφορὰν του ἐναντι τοῦ πάσχοντος συναδέλφου του, ὑπήκουσεν ὅμως εἰς τὴν ἐντολὴν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐκστρατείας. Προέταξε τοῦ ἠθικοῦ τὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν του χρέος. Ἡ διαγωγὴ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἔχει καὶ τρίτον γνώρισμα, εἶρημα τοῦτο τοῦ Σοφοκλέους, ἥτοι τὸν παιδαγωγικὸν χειρισμὸν τοῦ Νεοπτολέμου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς, ἀποτελοῦντα ἐν ἑκ τῶν βασικῶν στοιχείων τοῦ τρίτου, τοῦ παιδαγωγικοῦ προβλήματος τῆς τραγωδίας.

Τοῦ παιδαγωγικοῦ τούτου προβλήματος τοῦ ἔργου φορεὺς εἶναι ὁ ἔφηβος Νεοπτόλεμος. Εἰς τὴν τραγικότητα τοῦ νέου αὐτοῦ ὁ Σοφοκλῆς ζῇ τὴν παιδευτικὴν ἀγωνίαν τῆς ἐποχῆς του καὶ πάσης ἐποχῆς. Ἡ ἔρευνα καὶ ἐρμηνεία τῆς οὐσίας τοῦ προβλήματος, ὅπως τὸ θέτει ἡ προκειμένη τραγωδία, θὰ γίνῃ εἰς ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἐνταῦθα μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορικὴ πλαισίωσις τοῦ θέματος, ὁ ἐν τῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ καθορισμός του. Καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ἀγωνία τῆς ἐποχῆς τοῦ «Φιλοκτήτου» ἀποκορυφῶται εἰς τὴν πνευ-

1. Βλ. τὸν διάλογον «Κρίτωνα» τοῦ Πλάτωνος. Αὐτόθι 51b: «οὐδὲ λειπτέον τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν δικαστηρίῳ καὶ πανταχοῦ ποιητέον ἂν κελεύη ἡ πόλις καὶ ἡ πατρίς». Ἐρμηνεῖαν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου βλ. ἐν Κ. Βουρβέρη, ἑ.ἀ., σ. 217 κ.ἑ.

2. Βλ. Γ. Μαργαρίτη, «Ἐν προηγούμενον τῆς δίκης τῆς Νυρεμβέργης ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 26, 1951, σ. 267 κ.ἑ.). Ἀθῆναι.

3. Ὁ Πυθαγόρας ἐφρὸνει: «νόμιμον δὲ εἶναι καὶ ὅσιον τὸν πόλεμον, εἰ ὥς ἀνθρώπων ἀνθρώπων πολεμήσειεν» Ἰαμβλ. Π. τ. πυθαγ. βί. 232.

4. Περβλ. Ξεν. Ἑλλ. Ε, 4, 1: «πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις ἔχοι καὶ ἄλλα λέγειν καὶ ἑλληνικά καὶ βαρβαρικά, ὥς θεοὶ οὔτε τῶν ἀσεβοῦντων οὔτε τῶν ἀνόσια ποιούντων ἀμελοῦσι».

5. Εἰς τὸν «Αἴαντα» ἀντιθέτως ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι θιασώτης τῶν θεῶν νόμων καὶ τοῦ ἀγράφου δικαίου τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν καὶ «ἀνθρωπιστής» (Σοφ. Αἴ. στ. 1332 κ.ἑ.).

ματικήν πάλην τοῦ σοφιστικοῦ πρὸς τὸν σωκρατικὸν κόσμον καὶ εἰδικώτερα εἰς τὸν ἀγωνιστικὸν διάλογον τῆς σωκρατικῆς παιδείας μὲ τὴν σοφιστικήν ἀγωγὴν εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τῆς δευτέρας ἀγωγῆς, τοῦ σοφιστικοῦ «*μαθήματος*» καὶ «*ἐπαγγέλματος*», τὴν οὐσίαν καὶ τοὺς σκοποὺς εἶδομεν ἤδη ἀνωτέρω. Ἀλλὰ διὰ τὸν ἀντίπαλον κόσμον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐβλάστησεν, «*ἀνέθορε*» μία νέα, ἀθάνατος μορφή ἀνθρωποπλασίας, ἡ *σωκρατική παιδεία*, εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν τὴν συναφὴ πρὸς αὐτὸν ἱστορικὴν πλαισίωσιν τῆς ἐρμηνείας.

Ὁ Σωκράτης δὲν εἶχε μαθητὰς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς σχέσεως διδάσκειν· μαθαίνειν ὡς οὐσίας τῆς μαθητείας. Εἶχε «*συνόντας*» καὶ «*ἐταίρους*». Διότι τὸ παιδαγωγικόν του ἔργον δὲν συνίστατο εἰς μετάδοσιν ἐτοιμῆς ἰδικῆς του «*σοφίας*», καὶ μάλιστα ἐπὶ μισθῷ, ὅπως ἐγίνετο μὲ τοὺς Σοφιστὰς, ὅχι εἰς μεταβίβασιν πληθωρικῆς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς οὐδὲ εἰς ὑπόδειξιν συνταγῶν ἐπιτυχίας εἰς τὴν ζωὴν. Ὡς γνωστόν, ὁ Σωκράτης δὲν εἶχε «*σοφίαν*» καὶ ἔλεγεν «*ἐν οἷδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*». Ὁ Σωκράτης δὲν ἤθελε νὰ καταστήσῃ τοὺς μετ' αὐτοῦ, τοὺς «*συνόντας*», ἀντίγραφα ἰδικὰ του, ὅπως, σήμερον καὶ πάντοτε, μερικοὶ διδάσκαλοι ἀγωνίζονται καὶ μοχλοῦν νὰ κάμουν τοὺς μαθητὰς τῶν ὁμοιώματα τῆς ἐνίοτε πτωχῆς τῶν προσωπικότητος! Δὲν ἤθελεν ὁ Σωκράτης νὰ κάμῃ τοὺς μαθητὰς του μικροὺς «*Σωκράτηδες*», ἀλλὰ μὲ τὴν μαυευτικήν παιδαγωγικὴν τέχνην του — κατὰ ἓνα περίεργον ἀταβισμόν, ἀφοῦ μαῖα ἦτο ἡ μήτηρ του Φαιναρέτη — «*ἔφαινε τὴν ἀρετήν*», ἐφανερώωνε τὴν ἀρετὴν, ἔκαμνε νὰ φανοῦν αἱ ἰκανότητες καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τῶν τροφίμων. Ὁ Σωκράτης ἐβοήθει τοὺς νέους, παιδιὰ καὶ ἐφήβους τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ἀποκάλυψιν τῆς «*φύσεώς*»¹ των, τῶν δεξιοτήτων καὶ φυσικῶν καταβολῶν, τῆς ἀρετῆς των, εἰς αὐτοσυνεΐδησιν καὶ αὐτοδιαμόρφωσιν, ὑπεβοήθει, ὡς κάμνει ἡ μαῖα, τὴν πνευματικὴν κύησιν. Μὲ τὸν ἔλεγχον, τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν ἐρώτησιν, ὑπεδαύλιζεν, ἐσκανδάλιζε τὸ «*ποιεῖν*», τὸ γεννᾶν καὶ δημιουργεῖν. Φυσικὰ δὲν ἐγίνοντο ὅλοι οἱ «*συνόντες*» δημιουργικοί, δὲν ἐγίνοντο ὅλοι «*ποιηταί*», διότι δὲν εἶχον ὅλοι «*ποιητικὴν φύσιν*». Ὅσοι ὁμως τὴν εἶχον, ὅπως λ.χ. ὁ Πλάτων, ἐγίνοντο κατ' ἐξοχὴν ποιηταί, πνευματικοὶ δημιουργοὶ καὶ πλάσται νέας ζωῆς. Οἱ ἐταῖροι τοῦ Σωκράτους τοῦτο τοῦ χρεωστοῦν: ὅτι μέσα εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν οἰκειότητος, φιλίας καὶ ἀγάπης, μέσα εἰς τὸ θερμοκῆπιον τοῦ ἀγνοῦ παιδαγωγικοῦ ἔρωτος, σύμφωνα μὲ τὴν δελφικὴν ἐντολὴν τοῦ «*γνώθι σαυτόν*», ἐγνώριζον, τῇ βοηθείᾳ τοῦ Σωκράτους, τὴν «*φύσιν*» των, τὸν πραγματικὸν ἑαυτὸν τους, διὰ νὰ συνεχίσουν

1. Πρβλ. Σοφ. Φιλοκτ. 1310 κ.ε. :

«...τὴν φύσιν δ' ἔδειξας, ὦ τέκνον,
ἐξ ἧς ἐβλάστες, οὐχὶ Σισύφον πατρός,
ἀλλ' ἐξ Ἀχιλλέως...».

ἔπειτα μόνον τὸν δρόμον τῆς περαιτέρω ἀνεξίσεώς των. Ἀπὸ τὴν αὐτογνωσίαν ἐχώρουν εἰς τὴν αὐτοδιαμόρφωσιν. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ σωκρατικοῦ «*συνεῖναι*» καὶ ἡ οὐσία τῆς σωκρατικῆς παιδείας. Μεταξὺ αὐτῆς τῆς παιδείας καὶ τῆς σοφιστικῆς κατηχήσεως, ἔταξεν ὁ Σοφοκλῆς τὸ θέμα «*Νεοπτόλεμος*», ἀπήχησιν τῆς παιδαγωγικῆς ἀγωνίας τῆς ἐποχῆς τοῦ εἰς τὴν τραγωδίαν του.

Μία πλευρὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ προβλήματος τῆς τραγωδίας εἶναι συναφῆς καὶ μὲ τὴν πρώτην τραγικὴν μορφήν αὐτῆς, τὸν Φιλοκλήτην, τοῦ ὁποίου ἡ ἐν τῷ ἔργῳ ἄκαμπτος, ἀμετάβλητος (μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ) στάσις, ἡ ἀνεπίδεκτος ἄλλοθεν ἐπιδράσεως, ἀγωγῆς ἄρα, ἐποπτικοποιεῖ τὸ μέγα παιδαγωγικὸν θέμα τοῦ «*δυνατοῦ τῆς ἀγωγῆς*». Ὁ πλατωνικὸς «*Πρωταγόρας*» καὶ οἱ ἄλλοι σωκρατικοὶ ἀπορητικοὶ ἢ ἐννοιολογικοὶ καλούμενοι διάλογοι τῆς πρώτης συγγραφικῆς περιόδου τοῦ Πλάτωνος συζητοῦν τὸ πρόβλημα ἐν διαλεκτικῇ ἀντιβολῇ τῆς σωκρατικῆς πρὸς τὴν σοφιστικὴν ἰδέαν τῆς παιδείας.

Τὸ παιδαγωγικὸν πρόβλημα ἔχει ἴσως καὶ τρίτην πλευράν, συνοψιζομένην εἰς τὸ ἐρώτημα: τί ἐδιδάχθη ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τῆς παιδαγωγικῆς του. Ἐμφανίζεται δηλαδὴ εἰς τὴν τραγωδίαν τὸ πρόβλημα τοῦ παιδαγωγικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς ὑπ' ἀμφοτέρας τὰς μορφάς του: τὴν τῆς κατὰ σύστημα γινομένης παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως (Ὀδυσσεὺς ἐπὶ Νεοπτόλεμον, Νεοπτόλεμος ἐπὶ Φιλοκλήτην) καὶ τὴν τῆς ἀβιάστου, διαχύτου ἐπιδράσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον (ἐνταῦθα ἡ ὅλη τραγικὴ δρᾶσις ἐπὶ τὸν Ὀδυσσεῆα καὶ ὁ φιλοκλήτειος ἐν γένει ἄψυχος καὶ ἔμψυχος κόσμος ἐπὶ τὸν Νεοπτόλεμον).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ
ΥΠΕΡΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΝΟΗΜΑ

Τί είναι ὁ Φιλοκλήτης καὶ ποῦ ἔγκειται τὸ κεντρικὸν ἐνιαῖόν του νόημα; Εἶναι ἡ τραγωδία αὐτὴ μία δραματοποίησις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς βουλῆς τῶν θεῶν, ἡ ὁποία, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἀνθρώπων, τελικῶς ἐπιβάλλεται καὶ κατισχύει, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παραινετικὴν κατακλείδα τοῦ ἔργου; Εἶναι δηλαδὴ ὁ Φιλοκλήτης κυρίως ἡ κατ' ἐξοχὴν μία δραματικὴ κόρυς τοῦ θρησκευτικοῦ προβλήματος «Θεὸς· ἄνθρωπος»¹, ὡς θέλει ὁ C. M. Bowra; Εἶναι μία δραματοποίησις τῆς μηχανογραφίας καὶ τῆς ἀποτυχίας της, ἐν «Intrigenstück», ὡς βλέπει τὸ ἔργον ὁ K. Reinhardt, συγκρίνων αὐτὸ πρὸς τὴν «Ἡλέκτραν»;² Εἶναι μία ἀπὸ τὰς γνησιωτέρας ποιητικὰς σκιαγραφίας τοῦ ἀττικοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν νέαν ἠθικὴν σκέψιν καὶ στάσιν τοῦ αἰῶνος τοῦ Σοφοκλέους, ἥτις τὰς αἰωνίας ἀξίας τοῦ δικαίου, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τὰς γενικῶς περιλαμβανομένας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐσεβοῦς καὶ τοῦ δαίου³,

1. Πρβλ. καὶ H. Diller, Göttliches und menschliches Wissen bei Sophokles, Kiel, 1950. Ὁ Diller ἐρευνᾷ τὴν σχέσιν τῆς ἐσφαλμένης γνώσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν θεϊαν γνῶσιν εἰς τὰ παλαιότερα ἀφ' ἐνὸς καὶ τὰ νεώτερα ἀφ' ἐτέρου ἔργα τοῦ Σοφοκλέους. Ἄν ἡ ἐν γένει πρόθεσις τοῦ Σοφοκλέους εἶναι νὰ προβάλῃ ὑπὸ δραματικὴν μορφήν τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῆς γνώσεως ἀγωνιστικὴν ἀντίθεσιν, ὡς θέλει ὁ Bowra, ἡ ἀπλῶς νὰ καταδείξῃ τὴν ἐν καὶ μόνον νόημα ἔχουσαν σαφηνεῖαν τῶν θεϊῶν ἀποφάνσεων ἐναντι πάσης σφαλερᾶς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ὡς νομίζει ὁ Diller (ἐ.ἀ.), εἶναι ζήτημα δεόμενον εὐρυτέρας ἐξετάσεως, ὡς ὑποδηλοῦν καὶ αἱ εἰς τὰ ἀμέσως ἐπόμενα ἐκτιθέμεναι σκέψεις μας.

2. Ὁ «Φιλοκλήτης» παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὴν «Ἡλέκτραν». Καὶ τὰ δύο ἔργα εἶναι δράματα μηχανογραφίας. Ἀμφοτέρων οἱ ἥρωες εἶναι ἀπόβλητοι τῆς κοινωνίας καὶ ἔχουν ἀμφοτέροι λόγους νὰ μισοῦν τὸ ἀνθρώπινον περιβάλλον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεβλήθησαν. Ἡ Ἡλέκτρα ἀπὸ τὴν παθητικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου ἐχώρησεν εἰς τὴν ἐνεργὸν ἀντίδρασιν. Ὁ Φιλοκλήτης, ὑποχρεωθείς ἐν ἀρχῇ νὰ ζῇ ἐν μονώσει, προετίμησεν ἔπειτα νὰ ὑποφέρει παρὰ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ αἷμα τοῦ ἀδικήσαντος αὐτὸν κόσμου. Καὶ οἱ δύο ἥρωες ἀποκροοῦν τὴν λαϊκὴν χρησιμοθηρικὴν ἠθικὴν, καθ' ἣν, ὡς ὀνητοί, ἔπρεπε νὰ ὑποκύβουν εἰς ἀναπόφευκτον κακὸν ἢ νὰ ἀποδεχοῦν συμφέρουσαν λύσιν συμβιβασμοῦ μὲ τοὺς διώκτας των, πρὸς ἔξοδον ἐκ τῆς μονώσεως καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεινῶν. Ἐμμένουν εἰς τὴν ἠρωϊκὴν ἠθικὴν τοῦ ἀπολύτου ἀνθρωπίνου δικαίου. Ἀμφότερα τὰ ἔργα ἀρχίζουν μὲ τὸν ἥρωα ταλαιπωρούμενον καὶ ἀπομεμονωμένον καὶ τελειώνουν μὲ τὸν ἀπροσδόκητον θρίαμβόν του. Πρβλ. Reinhardt, Sophokles, 1947³, σ. 146 κ.ἐ., 172 κ.ἐ.

3. Πρβλ. στ. 82-85, 1441 κ.ἐ.

υπερτάσσει τῶν ἀξίων τῆς διατηρήσεως τῆς φυσικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς δόξης καὶ φήμης τοῦ Ἀνθρώπου, ἦτοι τῶν ἀξίων τοῦ ὠφελίμου, χρησίμου καὶ ἡδέος¹, κατὰ τὸν F. Egermann; Ἡ τέλος ὁ «Φιλοκτήτης» ἀποτελεῖ γέννημα τῆς παιδευτικῆς ἀγωνίας τοῦ ποιητοῦ τοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του, ὅπως τὸν ἐρμηνεύουν οἱ παιδαγωγοὶ φιλόλογοι, λ.χ. ὁ H. Weinstock; Κεντρικὸν νόημα ἔχει τὸ θρησκευτικὸν ἢ τὸ ἠθικὸν ἢ τὸ παιδαγωγικόν;

Μία τοιαύτη θέσις καὶ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τῆς ἐρμηνείας τῆς τραγῳδίας φαίνεται βαρυνομένη ἀπὸ μίαν μεθοδολογικὴν ἀδυναμίαν. Ὡς τοιαύτην δὲ ἀδυναμίαν ἐννοῶ τὴν προκρουστικὴν προσαρμογὴν τῆς ποιήσεως εἰς τὰ μέτρα τοῦ προβληματιζομένου ἐπὶ τῆς ζωῆς ὁρθοῦ λόγου, τὴν προσαρμογὴν τῆς τέχνης εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ στοχασμοῦ. Δαμάζεται ὁμως ἡ ποίησις μὲ τὰς γνωστικὰς κατηγορίας τῆς ἐπιστήμης, ἀλίσκεται τὸ ἐξωλογικὸν μὲ τὰ μέσα τοῦ λογικοῦ;

Μία ἀρνητικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα θὰ ἦτο ταυτοχρόνως καὶ ἀρνήσις τῆς περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν λογοτεχνίαν ἐν γένει ἐπιστήμης, μία σχεδὸν ὁμολογία βασικῆς ἀνεπαρκειᾶς τῆς φιλολογίας εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῆς, δηλαδὴ τὸ ἐρμηνευτικὸν τῆς λογοτεχνίας. Ἡ παράλληλος ὁμως ἐπὶ χιλιετηρίδας ὑπαρξίς λογοτεχνίας καὶ φιλολογίας, ποιήσεως καὶ ἐρμηνείας τῆς, βεβαίῳ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν δυνατότητα τῆς συνυπάρξεως τέχνης καὶ γνώσεως, παρ' ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ ἀντιξοότητας, εἰς τὰς ὁποίας προσκρούει ἡ οἰκείωσις τῆς ἐπιστημονικῆς μὲ τὴν ποιητικὴν ἀλήθειαν. Αἱ δυσκολαὶ αὗται, τὰς ὁποίας ζῇ κάθε ἐρμηνευτής, ἀγωνιζόμενος νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ποιήσεως, μὲ τὰ προερμηνευτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ, τὰ λογικὰ καὶ νοησιαρχικὰ ἀφ' ἑνός, ἐξωλογικὰ, διαισθητικὰ, μαντικὰ καὶ μαγικὰ ἀφ' ἑτέρου μέσα τῆς ἐπιστήμης του, ἐκτρέφουν τὴν τραγικότητα τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν εἰς τὰ προλεγόμενα.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ δευτέρα δυσχέρεια, τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει ὁ ἀναζητῶν κεντρικὸν νόημα καὶ λύσεις φιλοσοφικῶν καὶ κοσμοθεωρητικῶν προβλημάτων εἰς τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως τοῦ τραγικοῦ λόγου. Γεννηθέντα τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπὸ τὴν ὅλην ζωὴν καὶ τὴν γενικὴν στάσιν τοῦ ποιητοῦ ἀπέναντί τῆς, δονοῦνται μὲν ἀπὸ μίαν ἀσίγητον ἀγωνίαν διὰ τὸν Ἀνθρώπον καὶ τὰς τύχας του, δὲν ἔχουν ὁμως συγκεκριμένην πρόθεσιν προβολῆς καὶ διαδόσεως ὠρισμένων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν², δὲν εἶναι ἔκ τῶν προτέρων σχέδια καὶ προγράμματα λόγου καὶ βίου οὐδ' ὑποβάλλουν λύσεις τυραννούν-

¹ Πρβλ. Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. VIII, 3, 1156a 6 κ.ε.

² Τοιαύτην πρόθεσιν ἔχουν, ὡς γνωστόν, τὰ περισσότερα ἔργα τῆς «στρατευομένης» λογοτεχνίας καὶ τέχνης καθόλου εἰς καθεστῶτα ἀνελεύθερα ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὴν στρατευομένην λογοτεχνίαν εἶναι καὶ ἡ παραπληροσίου ἡθους «στρατευομένη ἐρμηνεία» τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων.

των τὸν ποιητὴν ἢ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἢ τὴν ὅλην ἀνθρωπίνην ζωὴν προβλημάτων. Εἶναι συναισθηματικοὶ καὶ ψυχικοὶ ἀντίλαλοι καὶ ἀπηχήσεις τῶν προβλημάτων τούτων, λυρικῆς μετεωρίας ἀποχωρώσεις φιλοσοφικῆς σκέψεως, μηνύματα τάσεων καὶ διαθέσεων κόσμων προσωπικῶν καὶ ἐποχικῶν. Μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν γοητείαν τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως καὶ τὴν ἀπαλὴν ἔλξιν λέξεως καὶ ιδέας, τὰ πλαστοουργήματα τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἀσκοῦν ἀναμφιβόλως εἰς τοὺς δέκτας τῶν, μέσα εἰς μίαν πληθωρικὴν ἀτμόσφαιραν βιωμάτων αἰσθητικῆς συγκινήσεως καὶ ψυχικῆς εὐφορίας, ἐπιβολὴν καὶ καθοδήγησιν, εἶναι δεῖκται τρόπων ζωῆς, εἶναι μέσα παιδείας ἀνθρώπων. Ὅμως ἡ πρόθεσις τῶν δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν παιδευτικὴ καὶ κηρυγματικὴ! Ὅσα δ' Ἀριστοφάνης λέγει εἰς τοὺς « Βατράχους »¹ τοῦ διὰ τὸ ἀνθρωποπλαστικὸν ἔργον τῶν ποιητῶν, ὡς διδασκάλων τοῦ λαοῦ τῶν, εἶναι ἐνδεικτικὰ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ ὅχι τῶν διδακτικῶν προθέσεων ἢ τῆς φρονηματοσιτικῆς βουλήσεως τῶν ποιητικῶν ἔργων. Ἡ ἐξανθρωπιστικὴ ἀκτινοβολία τοῦ κλασσικοῦ λόγου εἶναι ἐπιγέννημα, ὅχι « πρόγραμμα » τῆς ποιήσεως.

Σύμφωνα μὲ τὰ ἀνωτέρω, ἀφετηρία τῆς ἐρμηνείας μας θὰ εἶναι τὰ ἐν τῇ σκηνῇ « *δρῶμενα* »² καὶ ἔργον τῆς ἡ σύλληψις καὶ ἀπόδοσις τοῦ νοήματός τῶν. Ὁ Schadewaldt³ μάλιστα παρατηρεῖ, ὅτι ἡ κατὰ κανόνα ἀναζητήσις ἐνὸς ἐννείου κεντρικοῦ νοήματος καὶ τῆς γενικῆς τάσεως τοῦ ὑπὸ ἐρμηνείαν δράματος, τὸ ἐρώτημα, τί θέλει νὰ εἴπῃ ὀριστικὰ τὸ ἔργον, εἶναι « μετὰβασις εἰς ἄλλο γένος », μετὰβασις εἰς ξένην πρὸς τὸν ποιητὴν σφαῖραν. Ἐν τούτοις, μὲ ἀφετηρίαν τὰ « *δρῶμενα* » καὶ τὰ « *πράγματα* », τῶν ὁποίων ἡ « *σύστασις* » διαμορφώνει τὸν μῦθον τῆς παραδόσεως εἰς θεατρικὸν ἔργον, ἔχον τραγικὴν πλοκὴν καὶ δρᾶσιν, καὶ μὲ παράλληλον πρὸς τὴν ἀναζήτησιν καὶ κατανόησιν τῆς « *ιδέας* » γλωσσοφιλοσοφικὴν ἔρευναν τῶν ἐκφραστικῶν μέσων τοῦ τραγικοῦ λόγου, τῆς « *λέξεως* » τῶν Ἀρχαίων, καὶ τῶν συναφῶν ἐννοιῶν, εἶναι, νομίζομεν, δυνατὸν ὅχι μόνον νὰ καταδειχθῶν αἱ κινούσαι τὴν θεατρικὴν κάρπασιν τοῦ μύθου καὶ τὴν τραγικὴν δρᾶσιν τοῦ ἔργου δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκτεθοῦν αἱ διαφαινόμεναι τάσεις καὶ ἀπόψεις τοῦ δράματος καὶ τοῦ ποιητοῦ του, ἐν συσχετίσει πρὸς τὴν ἐποχικὴν τῶν καὶ

1. Στ. 1054 κ.ἑ. (Radermacher) :

« ... τοῖς μὲν γὰρ παιδαρίοισιν
ἔστι διδάσκαλος, ὅστις φράζει, τοῖς ἡβῶσιν δὲ ποιηταί ».

2. Αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴν τακτικὴν ἠκολούθησεν ὁ W. Schadewaldt εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ « Οἰδίποδος τυράννου » καὶ τῆς « Ἀντιγόνης » καὶ ὁ Max Pohlenz, τοῦ ὁποίου τὸ περὶ τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας ἔργον, ὡς καὶ τὸ τοῦ Borgia, « Sophoclean Tragedy », κατ' ἐξοχὴν τοῦτο, γέμουν πολυτίμου ἐρμηνευτικοῦ ὅλκτου ἀπὸ ὁλόκληρον τὴν ἐλληνικὴν γραμματείαν.

3. « Hellas und Hesperien », σ. 276 κ.ἑ.

τὴν αἰωνίαν προβληματικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Εἶναι δυνατόν νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ποιητικὴν ἀλήθειαν τοῦ σοφοκλείου μηνύματος πρὸς τὸν Ἄνθρωπον!

* * *

Ὁ «Φιλοκτήτης» τοῦ Σοφοκλέους ἀρχίζει μὲ μίαν διδασκαλίαν, μὲ ἐν «μάθημα», τὸ ὁποῖον καλύπτει ὁλόκληρον τὸν πρόλογον (στ. 1-134) τῆς τραγωδίας. Εἶναι τοῦτο ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθήματα τῆς ἐλληνικῆς ἡρωϊκῆς ζωῆς¹, γίνεται δὲ εἰς τὴν νῆσον Λῆμνον, εἰς μίαν ἄξενον καὶ βραχὴν ἀκτὴν τῆς, πὺν παριστᾷ ἡ σκηνὴ τοῦ ἔργου.

Ὁ θεατὴς τοῦ δράματος βλέπει εἰς τὴν ἀκτὴν δύο ἄνδρας, ἄρτι ἀποβιβασθέντας ἀπὸ τὸ πλοῖον τῆς ἀποστολῆς διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Φιλοκτῆτου, νὰ διαλέγωνται καὶ ἓνα τρίτον, ναύτην, ἀκόλουθόν των, ἐνῷ φαντάζεται ἐκεῖ κάπου εἰς τὴν ἔρημον ἀκτὴν τῆς νήσου τὸ πλοῖον προσωρμισμένον καὶ τοὺς ἄλλους ἄνδρας τοῦ πληρώματος ἀσχολουμένους πιθανῶς μὲ τὰ συνήθη ἔργα τῆς προσορμίσσεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς ὑψηλότερα φαίνεται σπήλαιον μὲ δύο εἰσόδους. Ὁ γνώστης τοῦ μύθου θεατὴς εἰκάζει, ὅτι εἶναι τὸ ἄντρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῇ ἀπὸ δέκα σχεδὸν ἐτῶν ὁ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγκαταλειφθεὶς ἐκεῖ Φιλοκτήτης, μὲ μόνον ἐφόδιον τὸ φοβερόν ὄπλον του. Ἀκόμη βαθυτέρα διακρίνεται τὸ περίγραμμα τοῦ ὄρους τῆς Λήμνου Μοσύχλου², γνωστοῦ ἐκ τῶν ἐκρήξεων τοῦ ἡφαιστείου του.

Ὁ Φιλοκτήτης, τὸ πρόβλημα τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ ὁποίου ἀπασχολεῖ τοὺς δύο ἄνδρας, κατὰ τὸν πρόλογον τῆς τραγωδίας καὶ τὴν πάροδον τοῦ χοροῦ, δὲν φαίνεται εἰς τὴν σκηνήν. Ἡ ἀπουσία του ἐπεβάλλετο ὑπὸ τεχνικῶν λόγων τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου. Διότι, ὥς γνωρίζομεν ἤδη ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ πρεσβύτερος ἐκ τῶν δύο διαλεγόμενων ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀνδρῶν, θανάσιμος μισούμενος ἀπὸ τὸν Φιλοκτῆτην, πὺν εἶχεν ἐγκαταλείψει πρὸ δεκαετίας εἰς τὴν Λῆμνον, διέτρεχεν ἔσχατον κίνδυνον, ἀναγνωρίζομενος ἀπὸ τὸ ἔνοπλον θυμὰ του³. Διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον πρόοδον τῆς τραγικῆς δράσεως ἔπρεπεν ἀνενόητος ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ Φιλοκτῆτου νὰ κάμῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ καθοδηγήσιν τοῦ συνοδοῦ τοῦ ἐφήβου ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς Ὀδυσσεύς. Ἀλλ' ἐξόδους τοῦ Φιλοκτῆτου ἀπὸ τὸ σπήλαιόν του, οὐχὶ πολὺ μακρινὰς βεβαίως διὰ τὸ γνωστὸν πάθημα τοῦ ποδὸς του, ἐπέβαλλον καὶ αἱ

1. Κλασσικὰ παραδείγματα ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ζωὴν εἶναι ἡ ἀγωγή τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἄλλων ὑπὸ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος εἰς τὸ Πήλιον. Πρβλ. καὶ Σοφοκλ. Φιλ. 344, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ Φοῖνικος ὡς παιδαγωγοῦ τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐν Ὀμήρ. Ι, 442 κ.ε. ὁμιλεῖ ὁ Φοῖνις περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου του.

2. Πρβλ. Φιλοκτ. στ. 800 καὶ τὰ εἰς αὐτὸν σχόλια ἐν ἐκδ. Nauck-Radermacher, 1911¹¹, σ. 91. Πρβλ. ὡσαύτως στ. 1459.

3. Στ. 13, 45 κ.ε., 124.

ἀνάγκαι του (ἀναζήτησις τροφῆς διὰ τῆς θήρας, συλλογὴ ἱαματικῶν βοτάνων κ.λπ.)¹.

Οἱ δύο διαλεγόμενοι ἄνδρες, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, εἶναι δύο διάφορα ἀπ' ἀλλήλων πρόσωπα. Ὁ πρῶτος, ὥριμος καὶ ἔμπειρος τῆς ζωῆς, σύννους, προσεκτικὰ κατοπτρεύων τὰ πέριξ, καθοδηγεῖ τὸν συνομιλητὴν του ἔφηβον, εὐπειθῶς προσβλέποντα καὶ συγκεντρωμένον εἰς τὰς ὁδηγίας καὶ συμβουλὰς τοῦ μεγαλυτέρου του. Ἡ σκηνὴ αὕτῃ παριστᾷ μίαν ἀπὸ τὰς παλαιότερας μορφὰς τῆς σχέσεως «διδάσκειν - μαθάνειν» εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ μίαν ἀπὸ τὰς πολὺ συνήθεις κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τῆς ἐρμηνευομένης τραγωδίας, συναντήσεις ἐνὸς ἐμπείρου ἀνδρὸς μὲ ἕνα ἄωρον, ἄπειρον τῆς ζωῆς ἄγνον ἔφηβον. Εἰκόνας τοιούτων συναντήσεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος παρέχουν, πλὴν ἄλλων, τὰ « Ἀπομνημονεύματα » τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τὸ πλατωνικὸν « Συμπόσιον ». Ἄλλ' ἡ σκηνὴ αὕτῃ συμβολίζει ἐπὶ πλέον καὶ μίαν μορφήν τοῦ αἰωνίου «συνεῖναι» εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐνταῦθα τὸ «συνεῖναι» Ὀδυσσεὺς καὶ Νεοπτόλεμον περιεχόμενον ἔχει τὴν κατήχησιν τοῦ Νεοπτόλεμου ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀναληφθείσης ἀποστολῆς, τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτον ἦδη «μαθάνει» ὁ Νεοπτόλεμος ἀπὸ τὸν «διδάσκαλόν» του Ὀδυσσεά. Τοιοῦτοτρόπως, ἤδη ἀπὸ τοῦ προλόγου της, ἡ τραγωδία ἐμφανίζεται ὡς ποιητικὴ ἀπήχησις τοῦ παιδαγωγικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς, ἐνῶ δὲ δι' αὐτῆς ὁ ποιητὴς ἐκφράζει τὴν παιδαγωγικὴν ἀγωνίαν τῆς ἐποχῆς του, περιβάλλει μὲ τὴν γοητείαν τοῦ θεατρικοῦ διαφέροντος τὸ αἰωνίως ἐπικαίρον περὶ τὴν νεότητα πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας.

Τὸ «μάθημα» ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ δύο μονολόγους (στ. 1 - 25 καὶ 123 - 134) τοῦ διδασκάλου. Μεταξὺ αὐτῶν ἐντάσσονται μία ἀγωνιστικὴ ἀντιλογία διδασκάλου καὶ μαθητοῦ (στ. 50 - 85 καὶ 86 - 95) καὶ ἐνδιαμέσως δύο διάλογοι (στ. 26 - 49 καὶ 96 - 122) τῶν δύο τούτων φορέων τῆς παιδαγωγικῆς σχέσεως. Ἡ προσπάθεια τοῦ Ὀδυσσεὺς ἔχει ὅλα τὰ τεχνικὰ γνωρίσματα ἐνὸς μαθήματος, γινομένου ἐντὸς πλαισίου γενικωτέρου ψυχολογικοῦ καὶ παιδονομικοῦ χειρισμοῦ τοῦ τροφίμου. Ἄς ἴδωμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς ἐκδηλώσεις τῆς Ὀδυσσείου παιδαγωγικῆς ἐνεργείας. Καὶ πρῶτον τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας.

Ὁ Ὀδυσσεὺς κατατοπίζει ἐν ἀρχῇ² καλῶς τὸν Νεοπτόλεμον εἰς τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς νήσου καὶ εἰς τὴν προῖστορίαν³ τῆς μελετωμένης ἀπα-

1. Στ. 43 « ἀλλ' ἢ 'πὶ φορβῆς νόστον ἐξελήλυθεν

ἢ φύλλον εἴ τι νόδωνον κάτοιδ' οὐ », στ. 161 κ.έ., 287 κ.έ., 698 κ.έ.

2. Στ. 1 κ.έ.

3. Στ. 3 κ.έ. Πρβλ. 1017.

γωγής, ἤτοι τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ὀδυσσεως πρὸ δεκαετίας «ἐκθεσιν» τοῦ πάσχοντος ἥρωος καὶ τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι τότε τὴν ἐπέβαλον, πάντα δὲ ταῦτα, ὥς καὶ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ μαθήματος, ἐκθέτει συντόμως¹, διὰ τὸν γνωστὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐμφάνισιν τοῦ Φιλοκλήτου, εἰς περίπτωσιν χρονοτριβῆς ἐκ τῶν μακρῶν λόγων. Ὁ Ὀδυσσεὺς παρέχει, ἐν γοργῇ συνεχείᾳ, περιγραφὴν² τοῦ ἐνδιαιτήματος τοῦ Φιλοκλήτου, ὅπως τὸ εἶχε γνωρίσει κατὰ τὴν «ἐκθεσίν» του. Ὡς πρῶτον καθῆκον³ τοῦ Νεοπτόλεμου, «ὕπνρετον» τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ προκαλύμματος αὐτοῦ⁴, ὑποδεικνύεται ἡ διερευνήσις τοῦ χώρου, ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἐπισήμανσις τοῦ περιγραφέντος σπηλαίου καὶ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὅποιον ἐκείνην τὴν ὥραν εὗρίσκεται ὁ Φιλοκλήτης, ἔτι δὲ ζητεῖται ἡ ἄμεσος περὶ τῶν ἀνωτέρω ἐνημέρωσις⁵ τοῦ ἀρχηγοῦ. Μετ' αὐτὴν θὰ γίνη ἡ ὑπόδειξις τῶν περαιτέρω⁶ καθηκόντων τοῦ νέου πρὸς ἀπὸ κοινοῦ πραγματοποίησιν τοῦ «σοφίσματος»⁷ τῆς ἀπαγωγῆς.

Εἰς τὸν μονόλογον τοῦ Ὀδυσσεως ἐπακολουθεῖ διάλογος ἀμφοτέρων⁸. Ὁ Νεοπτόλεμος, προχωρῶν ὑψηλότερα ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά εἰς σημεῖον τῆς ἀκτῆς, παρέχον εὐχέρειαν εὐρυτέρας κατοπτεύσεως τῶν πέριξ, ἀναγνωρίζει τὸ σπήλαιον⁹, ῥίπτει βλέμμα εἰς τὸ ἐσωτερικόν του καὶ διαπιστώνει τὴν ἀπουσίαν τοῦ Φιλοκλήτου. Ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Ὀδυσσεως, συνεχίζων τὴν ἐρευνητικὴν κατόπτεισιν: βλέπει εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ἀντροῦ τὴν «σιτιπὴν φυλλάδα»¹⁰, τὴν προσφέρουσιν τὴν ἀνάπαυσιν τῆς κοίτης εἰς τὸν Φιλοκλήτην. Τὸ πενιχρὸν νοικοκυριό του εἶναι ἐν κακότηχον ξυλοπόττηρον καὶ ὀλίγα «πυρεῖα»¹¹, τὰ γνωστὰ πρωτόγονα μέσα διὰ τὸ ἄναμμα τοῦ πυρός. Αὐτὰ ὅλα-ὅλα εἶναι τὸ «θησαύρισμα»¹² τοῦ ἐρημίτου· καὶ ἀκόμη μερικά ῥάκη, ἀπλωμένα νὰ στεγνώσουν, «βαρεῖας του νοσηλείας πλέα»¹³. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν αὐτὴν τοῦ Νεοπτόλεμου ὁ Ὀδυσσεὺς συμπεραίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, πού ζητοῦν, νοσῶν τὸν πόδα, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὴν

1. Στ. 11 κ.έ.

2. Στ. 16 κ.έ.

3. Στ. 15 κ.έ.

4. Στ. 53 «ὕπουργεῖν, ὡς (οἷς Musgrave) ὑπὸ ῥέτης πάρε», στ. 1007 κ.έ. «λαβὼν | πρὸ βλεμμα σαντοῦ παιδα τόνδ' ἀγνώτ' ἐμοί». Ἐν στ. 93 ὁ Νεοπτόλεμος λέγει ἐαυτὸν «ξυνεργάτην» τοῦ Ὀδυσσεως.

5. Στ. 22.

6. Στ. 24 κ.έ.

7. Στ. 14.

8. Στ. 26-49.

9. Στ. 27 κ.έ.

10. Στ. 33.

11. Στ. 36.

12. Στ. 37.

13. Στ. 39.

ἔδραν του καὶ ὅτι εἶναι ἐκεῖ κάπου πλησίον¹, ὁ δὲ ἀκολουθῶν νάυτης διατάσσεται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ βάθος τῆς ἀκτῆς «ἐς κατασκοπὴν»² τοῦ Φιλοκλήτου.

Ἀφοῦ ἐνημερώθῃ καὶ ἐξησφαλίσθῃ ἔτσι ὁ Ὀδυσσεύς, προχωρεῖ εἰς συνέχειαν τῶν ὁδηγιῶν του διὰ νέου λόγου³, προκαλέσαντος ἀντίλογον⁴ τοῦ «μανθάνοντος»⁵. Ὑποδεικνύει εἰς τὸν Νεοπτόλεμον, τί ἀληθὲς καὶ τί ψευδὲς πρέπει νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Φιλοκλήτην καὶ τί νὰ ἀποκρύψῃ⁶. Αἱ δευτέραι αὐταὶ ὁδηγίαι δίδονται μὲ θαυμαστήν παιδονομικὴν καὶ ψυχολογικὴν δεξιότητι, στηριζομένην εἰς τὴν πλουσίαν ἐμπειρίαν τοῦ Ὀδυσσεὺς περὶ τὸν χειρισμὸν ἀνθρώπων καὶ ὑποθέσεων: Ὁ Νεοπτόλεμος πρέπει κατὰ τὸν Ὀδυσσεῆ νὰ προετοιμασθῇ ψυχικῶς δι' ὅσα νέα καὶ ἀήθη δι' αὐτὸν μέχρι τοῦδε ἐνδέχεται νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ τὸν καθοδηγητὴν του. Ἄς μὴ διστάσῃ ὅμως δι' αὐτό. Χρειάζεται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ θάρρος καὶ τόλμην τὴν ἀποστολὴν του καὶ νὰ πειθαρχῇ εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ ἀρχηγοῦ του, αἰαδιῆποτε καὶ ἂν εἴναι. Διότι ἐκτελεῖ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν⁷. «Τί δὴτ' ἄνωγας;»⁸, ἐρωτᾷ τότε ὁ Νεοπτόλεμος. Τοῦτο εἶναι τὸ «διατάξαι» τῆς σημερινῆς στρατιωτικῆς γλώσσης. Καὶ ὁ Ὀδυσσεύς συνεχίζει τὸν παιδονομικὸν χειρισμὸν ὡς ἑξῆς: Προϋπόθεσις τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ των, λέγει, εἶναι μία: τὸ νὰ κερδίσῃ ἀπὸ τὴν πρώτῃν στιγμὴν τῆς συναντήσεως ὁ Νεοπτόλεμος τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Φιλοκλήτου. Καὶ θὰ τὴν κερδίσῃ, θὰ κλέψῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Φιλοκλήτου καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν καὶ τὸ ἀνίκητον ὄπλον του⁹, μὲ τὸ μέσον τῶν ψευδῶν λόγων του.

Ἴδου δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς ὑπαγορευόμενον «κείμενον»¹⁰ τῶν ψευδῶν ἀπαντήσεων τοῦ Νεοπτολέμου, ὅταν ἐρωτηθῇ ἀπὸ τὸν Φιλοκλήτην, ποῖος εἶναι καὶ πόθεν ἔρχεται: Εἰμαι παιδί τοῦ Ἀχιλλέως (αὐτὸ θὰ εἶναι ἡ μόνη ἀληθὲς ἀπάντησις, πού θὰ δώσῃ). Τώρα ἐπιστρέφω εἰς τὴν Ἑλλάδα, κινούμενος ἀπὸ μῖσος κατὰ τῶν Ἀχαιῶν. Διότι, ἐνῶ αὐτοὶ μὲ ἔφεραν εἰς τὴν

1. Στ. 40 κ.έ.

2. Στ. 45.

3. Στ. 50-85.

4. Στ. 86-95.

5. Πρβλ. στ. 71 «ἐκμαθε».

6. Πρβλ. στ. 909 «κρύπτων θ' ἂ μὴ δεῖ καὶ λέγων αἰσχιστ' ἐπῶν».

7. Στ. 50-53.

8. Στ. 54.

9. Στ. 54 κ.έ.:

«ΟΔ. ...τὴν Φιλοκλήτην σε δεῖ

ψυχὴν ὅπως λόγοισιν ἐκκλέψεις λέγων» καὶ στ. 77 κ.έ.

«ΟΔ. ...ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο δεῖ σοφισθῆναι, κλοπεὺς

ὅπως γενήσῃ τῶν ἀνικῆτων ὀπλων».

Πρβλ. Σοφ. Ἡλ. 37 «δόλοισι κλέψαι», 56 «λόγῳ κλέπτοντες», Εὐριπ. Φοιν. 992.

10. Στ. 56-65.

Τροίαν ἀπὸ τὴν Σκῦρον, λέγοντες, ὅτι δηθὲν εἰς ἐμὲ μόνον ἐστήριζον τὰς ἐλπίδας τῶν διὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου, δέν με ἔκριναν ἄξιον νὰ λάβω τὴν πανοπλίαν τοῦ πεσόντος πατρός μου Ἀχιλλέως, ἡ ὁποία δικαιοματικῶς μοῦ ἀνῆκε, ὅπως καὶ τὴν ἀλήτησα. Τὴν ἐδώρησαν εἰς τὸν ἔλεεινὸν ἐκεῖνον Ὀδυσσεά, τὸν αἰσχρόν, τὸν ἀπαίσιον...

Ἄν ὁ Νεοπτόλεμος δὲν θελήσῃ νὰ εἴπῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ψεύδη, θὰ λυπήσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας· διότι θὰ ἀποτύχῃ τὸ τέχνασμα¹. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἂν δηλαδή δὲν περιέλθῃ εἰς χεῖράς τῶν τὸ ἀνίκητον τόξον τοῦ Φιλοκτήτου, δὲν θὰ δυνηθῇ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ γίνῃ ὁ πορθητὴς τῆς Τροίας². Μὲ τὸ πρόσταγμα «ἐκμαθε»³ πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀναπτύσσει τοὺς ἐκ τῆς ὑποθέσεως γνωστοὺς λόγους, δι' οὓς ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος νὰ γίνῃ τὸ ὄργανον τοῦ σοφίσματος καὶ τῆς ἀπάτης εἶναι ὁ Νεοπτόλεμος. Ὁ Ὀδυσσεὺς συναισθάνεται καὶ εὐφρέστατα ὁμολογεῖ ἐν τέλει, ὅτι ὁ ῥόλος τοῦ ψεύστου καὶ ἀπατεῶνος, πὺν τοῦ ἀναθέτει, εἶναι κατὰ ἀντίθετον πρὸς τὴν «φύσιν» τοῦ νέου⁴. Ἡ παρέκκλισίς του ὅμως αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ τιμίαν γραμμὴν τῆς ζωῆς του πρὸς τὸν χώρον τῆς ἀναισχυντίας, «εἰς ἀναιδέες», θὰ διαρκέσῃ μόνον βραχὺν χρόνον τῆς ἡμέρας· ὅλον τὸν ἄλλον καιρὸν ἂς εἶναι ὁ Νεοπτόλεμος δίκαιος καὶ ἂς καλῆται ὁ χρηστότερος καὶ ἐντιμότερος ὢλων τῶν ἀνθρώπων⁵.

Ὁ ἀντίλογος τοῦ Νεοπτολέμου⁶ εἰς τὴν ψυχοπλάνον κατήχησιν τοῦ Ὀδυσσεὺς ἀντιτάσσει μὲ λακωνικὴν βραχυλογίαν⁷ ἀπόλυτον ἄρνησιν εἰς τὴν προτεινομένην μηχανορραφίαν, πὺν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τοῦ πατρός του Ἀχιλλέως. Ὁ ἔφηβος δὲν ἀρνεῖται τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ στρατοῦ:

«πεμφθεῖς γε μέντοι σοὶ ξυνεργάτης ὁκνῶ
προδότης καλεῖσθαι»⁸.

Διαφωνεῖ ὅμως ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως. Ὁ Φιλοκτήτης νὰ ἀπαχθῇ

1. Στ. 66 κ.έ.

2. Στ. 69: «οὐκ ἔστι πέρσαι σοι τὸ Λαρθάνον πέδον». Ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπόσχε-
ται τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὸν Φιλοκτήτην: στ. 997 κ.έ., 1061 κ.έ.

3. Στ. 71.

4. Στ. 79. Ὁ Ὀδυσσεὺς, ὁ διαστροφεὺς ἀκριβῶς τῆς φύσεως τοῦ Νεοπτολέμου, χρησιμοποιοῖ πρῶτος τὴν λέξιν καὶ ἔννοιαν «φύσις», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ἠθικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ προβλήματος.

5. Στ. 82 κ.έ. ἰδίᾳ 85: «κέκλησο πάντων εὐσεβέστατος βροτῶν». Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ εὐσεβεὺς καὶ οἰοῦν βλ. ἀνωτέρω.

6. Στ. 86-95.

7. Λόγος τοῦ Ὀδυσσεὺς στίχοι 35, ἀντίλογος τοῦ Νεοπτολέμου στίχοι 9. Λα-
κωνισμὸν τοῦ Νεοπτολέμου βλ. καὶ ἐν στ. 232 κ.έ.

8. Στ. 93 κ.έ.

ὄχι διὰ τοῦ δόλου, ἀλλὰ διὰ τῆς βίας καὶ τῆς δυνάμεως. Ὁ ἄγνός ἔφηβος προτιμᾷ νὰ ἀποτύχη χρησιμοποιοῦν τίμια μέσα, «καλῶς δρῶν»¹, παρὰ νὰ ἐπιτύχη τὴν νίκην δι' αἰσχροῦν μέσων².

Εἰς τὸν ἐπακολουθοῦντα διάλογον³ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκδηλώνει ὅλας τὰς ιδιότητας τῆς σοφιστικῆς του προσωπικότητος. Ἡ στιχομυθία αὐτὴ εἶναι μία ἀριστοτεχνικὴ σοφιστικὴ κατήχησις. Ἐξαίρεται πρῶτον ἡ δύναμις τοῦ λόγου, ὥς μέσου ἀσκήσεως ἐπιδράσεως, πειθοῦς καὶ ἐπιβολῆς. Ὁ Νεοπτόλεμος, ὅπως ἄλλοτε καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅταν ἦτο νέος, θέλει νὰ λύῃ ὅλα τὰ ζητήματα μὲ τὴν δύναμιν, θέλει τὴν «*χεῖρα ἐργάτιν*» καὶ τὴν γλῶσσαν «*ἀργόν*»⁴. Ἡ ἐλέγχουσα ὅμως πείρα τῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας στερεῖται ὁ Νεοπτόλεμος, φανερώνει

«*τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ τᾶργα, πάνθ' ἡγουμένην*»⁵.

Τὴν γλῶσσαν, προσθέτει ὁ Νεοπτόλεμος, νὰ μεταχειρισθῶ εὐχαρίστως, ὄχι ὅμως διὰ νὰ ἐξαπατήσω, ἀλλὰ διὰ νὰ πείσω τὸν Φιλοκτῆτην νὰ μᾶς ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Τροίαν⁶. Καὶ αἱ δύο ὅμως προτάσεις τοῦ νέου, ἥτοι τόσον ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου πειθῶ, ὅσον καὶ ἡ χρῆσις δυνάμεως καὶ βίας, ὥς ἀνδρικοῦ μέσου ἀντιμετωπίσεως ἀντιπάλου, ἀποκλείονται κατὰ τὸν Ὀδυσσεῆα διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους. Μόνη λύσις κατ' αὐτὸν ὑπολείπεται ὁ δόλος καὶ ἡ ψευδολογία⁷. Τὰ δύο αὐτὰ μέσα δὲν θεωρῶ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις⁸ αἰσχρά, συνεχίζει ὁ Ὀδυσσεύς. Δὲν εἶναι λ.χ. αἰσχρά, «*εἰ τὸ σωθῆναί γε τὸ ψεύδος φέρει*»⁹. Ὅταν πρόκειται περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ζωῆς ἢ ὅταν κανεὶς ἐπιδιώκῃ νὰ κερδίσῃ¹⁰ κάτι, δὲν πρέπει οὔτε νὰ διστάξῃ οὔτε νὰ

1. Στ. 94 κ.έ. Πρβλ. Αἰ. στ. 479, Πλάτ. Μενέξ. 246 d.

2. Πρβλ. καὶ στ. 475 κ.έ.

3. Στ. 96 - 122.

4. Στ. 97.

5. Στ. 99. Οὕτως ὁ Σοφοκλῆς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ὀδυσσεὺς τάσσει τὸν «*μύθων ὀητήρα*» τοῦ γνωστοῦ διμεροῦς ὁμηρικοῦ ἰδεώδους (Ὀμήρ. Ι, 443) ὑπὲρ «*τὸν περηκτῆρα ἔργων*».

6. Στ. 102.

7. Στ. 107.

8. Στ. 108 κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν προτιμωμένην διόρθωσιν τοῦ Radermacher : «*οὐκ αἰσχρὸν ἡγῆ ὀητ' αἰεὶ ψευδῆ λέγειν*» ;.

9. Στ. 109. Πρβλ. Πλάτ. Πολ. Γ 389b, 414c, E 459c, Νόμ. Β 663d κ.έ. E 730c.

10. Στ. 111 : «*Οἶ. ὅταν τι δρῆς ἐς κέρδος, οὐκ ὀκνεῖν ῥέπει*».

Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα καὶ τὴν ἐννοίαν τοῦ κέρδους πρβλ. Ἡλέκτρ. 61 «*οὐδὲν ἔημα σὺν κέρδει κακόν*», Ἀντιγ. 1031 κ.έ. «*τὸ μαρθάνειν δ' | ἥδιστον εὖ λέγοντος, εἰ κέρδος φέρει*», Σοφ. ἀπ. 833 P, 352 P. Ἀντιθέτως Ἀντιγ. 1061, Αἰ. 1349. Ὡσαύτως Ἀντιγ. 1045 κ.έ. : «*πίπουν δ', ὃ γεραίε Τειρεσία, βροτῶν*

χοῖ πολλὰ δεινοὶ πτόματ' αἴσχε', ὅταν λόγους αἰσχροὺς καλῶς λέγωσι τοῦ κέρδους χάριν».

Εἰς τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον «*Ἰππαρχον*» συζητεῖται τὸ θέμα τοῦ φιλο-

ἐντρέπεται νὰ ψευσθῇ. Καὶ τὸ κέρδος μου ποῖον θὰ εἶναι, ἐρωτᾷ ὁ Νεοπτόλεμος, ἀπὸ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Φιλοκτήτου εἰς τὴν Τροίαν; Ἡ κάπως πρόχειρος ἀπάντησις τοῦ Ὀδυσσεύς, ὅτι μόνα τὰ βέλη τοῦ Φιλοκτήτου θὰ κυριεύσουν τὴν Τροίαν¹, διαψεύδουσα τὰς ἐλπίδας καὶ προσδοκίας τοῦ νέου, ὅτι αὐτὸς θὰ γίνῃ ὁ πορθητὴς τῆς Τροίας, ὅπως τὸν ἐβεβαίωνεν ἔως τώρα ὁ Ὀδυσσεύς², ἀναγκάζουν τὸν Νεοπτόλεμον νὰ ζητήσῃ ἐξακρίβωσιν:

«*ΝΕ. οὐκ ἄρ' ὁ πέρσων, ὡς ἐφάσκει*», εἴμ' ἐγώ;»³

Ὁ Ὀδυσσεύς τότε τὰ βολεύει μὲ τὴν ἔξυπνον ἀπάντησίν του:

«*ΟΔ. οὐτ' ἂν σὺ κείνων χωρὶς οὗτ' ἐκεῖνα σοῦ*»⁴.

κερδοῦς, εἰς τὸ μέσον δὲ τοῦ διαλόγου τούτου παρεμβάλλεται μακρὰ ἀφήγησις τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ Πεισιστρατίδου Ἰππάρχου ὡς λαοπαίδευτοῦ ἀρχοντος. Ἐκ τῶν ὑποθηκῶν, τὰς ὁποίας πρὸς μόρφωσιν τῶν ὑπηκόων του εἶχεν ἐπιγράψῃ ὁ Ἰππάρχος εἰς τοὺς Ἑρμᾶς, τὰς γνωστὰς στήλας εἰς τὰς ἀγροτικὰς ὁδοὺς, μνημονεύονται εἰδικώτερον δύο: τὸ «*στεῖχε δίκαια φρονῶν*» καὶ τὸ «*μὴ φίλον ἑξαπάτα*».

Τὸ πρῶτον ἱππάρχημα ἀπόφθεγμα θέτει περιορισμούς εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κέρδους, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἐρμηνευομένην τραγωδίαν ὑποδεικνύει ὁ Ὀδυσσεύς εἰς τὸν Νεοπτόλεμον. Καὶ τὸ δεύτερον ἀπόφθεγμα τοῦ Ἰππάρχου, τὸ ἀπαγορεῖν τὴν ἑξαπάτησιν τῶν φίλων, εἶναι συναφὲς μὲ τὰ ἀρχαῖα δράματα μηχανορραφίας καὶ εἰδικώτερον τὸ σχέδιον τῆς ἀπάτης, ὅπερ ἐξέφανε ὁ πολυμήχανος Ἰθακήσιος καὶ ἀνέθεον εἰς τὸν Νεοπτόλεμον νὰ ἐκτελέσῃ. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Νεοπτόλεμος καλεῖται νὰ ἑξαπατήσῃ, χάριν κέρδους, ἓνα φίλον του, τὸν Φιλοκτῆτην. Ἀμφοτέρω τὰ ἀποσπάσματα ὑπενθυμίζουν τὴν ἐν τῷ Α' βιβλ. τῆς Πολιτείας (332a κ.έ.) συζητουμένην ἀντίληψιν τῆς δικαιοσύνης κατὰ τὸν Σιμωνίδην: «*τὸ τὰ ὀφειλόμενα δίκαιον εἶναι ἀποδοῖναι*». Ἡ οὕτω νοουμένη δικαιοσύνη παρίσταται περαιτέρω (Πολιτ. Α 332d) ὡς ἡ ιδιότης τοῦ ὠφελειν τοὺς φίλους καὶ βλάπτειν τοὺς ἐχθρούς. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἀντιπροσωπεύει εἰς τὴν προκειμένην τραγωδίαν ὁ Φιλοκτῆτης (426 κ.έ., 662 κ.έ., 793 κ.έ., 1035, 1200 κ.έ., 1301, 1355 κ.έ., 1371, 1382). Περιπτώσεις ἑξαπατήσεως ἐρωμένων ὑπὸ ἐραστῶν βλ. ἐν Πλάτ. Συμπ. 184e κ.έ. Περβλ. καὶ τὸν ἐν Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, 2 διάλογον Σωκράτους καὶ Εὐθυδήμου, ἔνθα τὸ θέμα τοῦ «*ἑξαπατᾶν τοὺς φίλους*» (Δ, 2, 14 κ.έ.). Κατὰ τὴν ἀντιλογίαν Θηραμένους καὶ Κριτίου ἐν Ξενοφ. Ἑλλ. Β, 3 ὁ Θηραμένης ἀντιτάσσεται κατὰ τῆς πλεονεξίας, τῆς φιλοκερδείας καὶ τῆς αἰσχροκερδείας τῶν συναρχόντων του, τῆς στρεφομένης καὶ κατὰ τῶν φίλων (Β, 3, 43). Περβλ. καὶ Πλάτ. Γοργ. 499c. Δὲν ἐξετάζομεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπάτης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περὶ τέχνης θεωρίᾳ καὶ ἰδίως τοῦ Γοργίου (Ἑλέν. ἐγκώμ. 9 κ.έ.).

1. Στ. 113.

2. Στ. 69.

3. Στ. 114.

4. Στ. 115. Κατὰ τὸν Zielinski, *Tragodumenon libri tres*, Krakau, 1925, σ. 40 κ.έ. εἰς τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα λανθάνει ὑπαινιγμὸς εἰς τοὺς «*Σχυρίους*» τοῦ Σοφοκλέους, ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς, ἀκολουθῶν ἄλλων παραδόσιν χρησμοῦ, καθ' ὃν δὲν ἦτο δυνατὴ ἄλωσις τῆς Τροίας εἰμὴ ὑπὸ Αἰακίδου, εἰσάγει τὸν Φοῖνικα ἀποστελλόμενον εἰς Σχῦρον πρὸς μεταγωγὴν τοῦ Νεοπτολέμου εἰς Τροίαν (περβλ. Φίλοστρ. Εἰκ. 1). Rademacher, μν.ἐρ., σ. 53.

Δηλαδή, δὲν γίνεται οὔτε ἄνευ τοῦ τόξου οὔτε ἄνευ σοῦ· καὶ ἐκεῖνο καὶ σὺ μαζί θὰ φέρουν τὴν νίκη¹.

Με τὰς διαβεβαιώσεις αὐτὰς τοῦ διδασκάλου, κλονίζονται καὶ αἱ τελευταῖαι ἀντιρροήσεις τοῦ Νεοπτολέμου². Ὅταν δὲ ἀκούῃ οὗτος ἐπὶ πλέον, ὅτι, ἐπιτυχάνοντος τοῦ σχεδίου, ἀναμφιβόλως θὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς αὐτὸν φρόνησις, δεξιότης καὶ ἀνδρεία, «σοφία» καὶ «ἀρετή»³, ἡ συγκατάθεσις τοῦ Νεοπτολέμου καθίσταται ἀπόλυτος καὶ ὀριστική. Καμμία ἐντροπὴ πλέον καὶ κανεῖς δισταγμός! Ἡ ψυχὴ τοῦ Νεοπτολέμου ἔχει πρὸς τὸ παρὸν ἀλιευθῇ εἰς τὰ παιδαγωγικὰ δίκτυα τοῦ Ὀδυσσέως. «*Ἴτω' ποιήσω, πᾶσαν αἰσχύνην ἀφείλ*»⁴, δηλώνει κατηγορηματικὰ ὁ ἔφηβος. Τὸ ἐνθυμεῖται δέ, λέγει, ὅλον τὸ μάθημα, ποὺ τοῦ ἔγινε. Αἱ τελευταῖαι ὁδηγίαι τοῦ Ὀδυσσέως, σπεύδοντος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ νὰ περιμένῃ ἐκεῖ τὴν πορείαν τῆς ἀπάτης ἐν τῇ πράξει, δίδονται εἰς τὸν τελικὸν μονόλογον τοῦ μαθήματος. Ἐν ὀλίγοις: τὰ πάντα ἄς γίνουν γοργὰ καὶ δόλια ὑπὸ τὴν εὐθύνην τοῦ Νεοπτολέμου. Εἰς περίπτωσιν ἀργοπορίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, ὁ νέος θὰ λάβῃ περαιτέρω ὁδηγίας μέσφ τοῦ ἰδίου ναύτου, ἐμφανιζομένου, διὰ δολίας πάλιν μεταμφίσεως, ὡς ἐμπόρου - πλοιάρχου πρὸς ἐφαρμογὴν συμπληρωματικῆς φράσεως τοῦ «σοφίσματος».

Τὸ μάθημα τῆς μηχανορραφίας, ἀντίστοιχον τοῦ ὁποίου εἰς τὸν πρόλογον τῆς «*Ἠλέκτρας*» εἶναι τὸ δόλιον σχέδιον, ὅπερ ἀναπτύσσει ὁ Ὁρέστης εἰς τὸν παιδαγωγόν του (στ. 23-76), τελεώνει μὲ λόγον ἱερόν, μὲ τὴν ἐπὶ κλήσιν τῆς θείας εὐνοίας εἰς τὴν ἀπάτην: ἄς εἶναι ὁδηγοὶ εἰς τὸ

1. Ὁ Σοφοκλῆς μόνον εἰς τὸ τέλος τοῦ δράματος, ἐν στ. 1334 - 1335, διὰ στόματος τοῦ ἐπανευρόντος ἑαυτὸν Νεοπτολέμου, παρέχει τὴν πλήρη ἀπόδοσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τοῦ χρησμοῦ ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ ὅπλου:

«*NE. ...καὶ τὰ πέρσῃα*

ξὺν τοῖσδε τόξοις ξύν τ' ἐμοὶ πέρσας φανῆς».

Ἦτοι διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας κατὰ τὸν χρησμὸν ἀπαιτεῖται νὰ συνενυρεθοῦν εἰς τὴν Τροίαν τρία τινά: ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ Φιλοκτήτης καὶ τὸ ἀνίκητον τόξον του. Πρβλ. καὶ στ. 1434 κ.ε. Καὶ ἐν στ. 981 κ.ε. ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει εἰς τὸν Φιλοκτῆτην: τὸ τόξον τοῦ ἔχομεν, δὲν πρόκειται νὰ σοῦ τὸ ἀποδώσῃ ὁ Νεοπτόλεμος· θέλομεν ὁμῶς καὶ σὺ μαζί νὰ ἔλθῃς ἐκὼν, ἄλλως θὰ σε πάρωμεν διὰ τῆς βίας. Εἰς προηγουμένης μνείας τοῦ θέματος τούτου ἡ πληρότης αὕτη ἐλλεῖπει, τονιζομένων τῶν ἐκάστοτε ἀπαραιτητῶν: στ. 113 (τὰ τόξα μόνα), στ. 115 (Νεοπτόλεμος + τόξω), στ. 612, 841 (Φιλοκτῆτης μόνον), στ. 920 (Νεοπτόλεμος + Φιλοκτῆτη). Ἐν στ. 997 (Φιλοκτῆτης + τοῖς ἀρίστοις τῶν Ἀχαιῶν).

2. Ὁ κλονισμὸς γίνεται βαθμιαίως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰς δύο ἀποφάνσεις τοῦ Νεοπτολέμου. Ἡ πρώτη ἐν στ. 116 «*θηρατέ' οὖν γίγνεται' ἄν, εἴπερ ὧδ' ἔχει*» δὲν ἔχει οὔτε τὴν κατηγορηματικότητα οὔτε τὴν ὀριστικότητα τῆς δευτέρας ἐν στ. 120.

3. Στ. 119 «*σοφός τ' ἂν αὐτὸς κάγαθὸς κεκλή' ἄμα*».

4. Στ. 120.

ἐγχείρημά των ὁ Ἑρμῆς, ὁ «πέμπων δόλιος» θεός¹, καὶ ἡ προστάτις τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀθηνᾶ².

Χωροῦμεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν «δρωμένων» τοῦ προλόγου. Εἶναι, εἵπομεν, μάθημα, διδασκαλία, «λόγος»³, πλαισιωμένος μὲ ἔξυπνον παιδονομικὸν χειρισμόν. Σκοπὸς τοῦ μαθήματος εἶναι ἡ μετακόσμησις τοῦ «μαθητοῦ» Νεοπτολέμου ἀπὸ ἀγνοῦ εἰς ἀπατεῶνα καὶ ἡ παροχὴ ὀδηγιῶν πρὸς ἐπιτυχὴ διεκπεραίωσιν τῆς ὅλης διαδικασίας τῆς δολίας⁴ ἀπαγωγῆς. Ὁ «λόγος» ἔχει ὅλα τὰ μεθοδικὰ καὶ διδακτικὰ γνωρίσματα ἐνὸς τεχνικῶς ἀψόγου «παιδαγωγοῦντος» μαθήματος, ὅπως θὰ ἔλεγον οἱ σύγχρονοι παιδαγωγοί. Χρησιμοποιοῦνται καὶ αἱ δύο μορφαὶ τῆς διδασκαλίας: ἡ μονολογικὴ καὶ ἡ διαλογικὴ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ διδασκομένου ἡ αὐτενέργεια εἶναι ἐμφανὴς μὲ τὰς ἀντιρρήσεις του, τὰς ὁποίας ὑπαγορεύει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ «φύσις» του, ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ περιβάλλον, ὁ διάχυτος αὐτὸς παιδαγωγικὸς παράγων τῶν ἀνθρώπων (ἡ ἐρημία τῆς νήσου, ἡ ἀθλιότης τοῦ σπηλαίου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὰς πρῶτα βιώματα ἐνὸς ἐφήβου μὲ ἀγνὴν ψυχὴν καὶ πλουσίαν φαντασίαν). Τὸ περιβάλλον αὐτοῦ τοῦ Νεοπτολέμου σύντομα θὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἔμψυχον περιεχόμενον, τὸν ἀναμενόμενον Φιλοκτῆτην, ἕνα δεύτερον αὐτὸν παιδαγωγόν του, ἐπικίνδυνον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀντίτεχνον τοῦ Ὀδυσσεῶς.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὰ παιδονομικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας: Ὁ Ὀδυσσεύς, πρῶτον, ἀπευθύνεται εἰς τὴν στρατιωτικὴν συνείδησιν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος τοῦ νέου, γόνου, «σπέρματος», τοῦ μεγάλου πολεμιστοῦ Ἀχιλλέως, μὲ τὰς ὥραιās οἰκογενειακὰς παραδόσεις στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Δεύτερον, τονίζει τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα τῆς ἀπαγωγῆς. Τρίτον, ὑπεκαίει τὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοδοξίαν τοῦ νέου. Καὶ τέταρτον, κάμνει δεξιούς

1. Πρβλ. τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἑρμῆν πολλαχοῦ. (L. Radermacher, Der homerische Hermes - hymnus, erläutert und untersucht, Wien, 1931) καὶ Σοφ. Ἡλ. 1395 κ.έ.

2. Καὶ ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι δολία, ὥς καὶ ὁ προστατευόμενος αὐτῆς Ὀδυσσεύς: Ὀμ. ν 296 κ.έ. «εἰδότες ἄμφοι κέρδε...». Ὡς πρὸς τὴν προστασίαν βλ. Ὀμ. Ε 676, Κ 245, 278 κ.έ., Ψ 771 κ.έ. Πρβλ. καὶ Σοφ. Αἴαντ. 14 κ.έ., 34 κ.έ.

3. Πρβλ. στ. 49 «δευτέρῳ λόγῳ».

4. Τὸ πλήρες περιεχόμενον τοῦ δόλου εἶναι: νὰ ὑποκριθῇ ὁ Νεοπτολέμος ἐπ'ἀνδρὸς τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ παρακληθῇ ὑπὸ τοῦ Φιλοκτῆτου νὰ παραλάβῃ καὶ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖόν του καί, ὅταν ὁ Φιλοκτῆτης ἐπιβιβασθῇ, νὰ ὀδηγηθῇ ἀντὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τροίαν. Ὀλόκληρον ὁμῶς τοῦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ δόλου δὲν δηλοῦται ρητῶς εἰς τὸν πρόλογον. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος μόνον περὶ τῆς κλοπῆς τοῦ τόξου, ἀφοῦ προηγουμένως γίνῃ ἡ κλοπὴ τῆς ψυχῆς τοῦ Φιλοκτῆτου. Τὸ θέμα ὀλόκληρον φωτίζεται ἐν στ. 612 κ.έ., 841 κ.έ., 919 κ.έ., 981 κ.έ., 1334 κ.έ.

παράλληλισμους τῆς ἐφηβικῆς φύσεως τοῦ Νεοπτολέμου πρὸς τὴν ἰδικήν του, ὅταν ἦτο καὶ αὐτὸς νέος¹.

Θὰ ἐκτείνωμεν περισσότερο τὴν ἐρμηνείαν τῆς παιδαγωγικῆς οὐσίας τοῦ προλόγου, διότι εἰς αὐτὴν βλέπομεν ἀναμφιβόλως τὴν πρώτην ἐν τῇ προκειμένῃ τραγωδίᾳ ἀπήχησιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θέματος τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ προλόγου, εἰς ὁλόκληρον τὴν τραγωδίαν, εἶναι ἐμφανῆς ἡ παρὰ Σοφοκλεῖ δημιουργικὴ συνάντησις ποιήσεως καὶ ἀγωγῆς, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ W. Jaeger².

Πρόχειρος ἔρευνα φραστικῶν τρόπων καὶ γλωσσικῶν χρήσεων τῆς τραγωδίας, συναφῶν πρὸς τὰς ἐννοίας «λέγειν», «διδάσκειν» καὶ «μανθάνειν», εἶναι ἐνδεικτικὴ οὐ μόνον τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς τῆς, περὶ οὗ ἐγράψαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, ἀλλὰ καὶ τῆς παιδαγωγικῆς θελήσεως τοῦ ποιητοῦ τοῦ «Φιλοκλήτου», νοουμένης ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεισάν ἐννοιαν.

«ἐκδιδάσκειν»: 436, 604 - «προδιδάσκειν»: 1015 - «φράζειν»: 25, 49, 544, 551, 559, 1415 - «λέγειν», «λόγος», «φωνεῖν»: 55, 64, 80, 86, 100, 108, 131, 388, 407, 435, 440, 507, 593, 596, 612, 629, 676, 991, 1047, 1073, 1140 κ. ἐ., 1173, 1235 κ. ἐ., 1244 κ. ἐ., 1258, 1268, 1271, 1278, 1307, 1322, 1374, 1385, 1393, 1395 - «παιδεύειν»: 1361 - «παραγεῖν»: 121, 121, 1351, 1434 - «συναγεῖν»: 122, 1367 - «δεινὸν αἶνον αἰνεῖν»: 1380 - «νουθετεῖν»: 1283, 1322 - «πείθειν»: 102, 612, 623, 1393 κ. ἐ. - «ἐκμανθάνειν»: 71 - «μανθάνειν»: 559, 917, 961, 971, 1389 - «γινώσκειν»: 1165 - «μάθημα»: 918 - «λόγοις πείθεσθαι» (καὶ τὰ τούτω συναφῆ): 103, 122, 964, 994, 1226, 1269, 1278, 1316, 1317, 1321, 1350, 1374, 1447. («Ἐν 1252: «χειρὶ πείθεσθαι») - «τροφεύς»: 344 - «διδάσκαλος»: 388. Ὡς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ «σοφοῦ» βλ. ἀνωτέρω καὶ στ. 423, 431 κ. ἐ., 440, 1015, 1244 κ. ἐ.

Ἀρκούμεθα εἰς τὰς ἀνωτέρω ἄνω ἀξιώσεων πληρότητος γενομένας νύξεις ἐννοιολογικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐρεύνης τῆς παιδαγωγικῆς οὐσίας τῆς τραγωδίας, ἵνα παράσχωμεν δείγμα μιᾶς γλωσσικῆς πλευρᾶς τῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν μελετῶν, τὴν ὁποίαν ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα δικαιούται νὰ ἀναμένῃ ἀπὸ τοὺς ἀρμοδιωτέρους πρὸς τοῦτο Ἕλληνας φιλόλογους, καὶ ἰδίως τοὺς νέους. Ἡδὴ καὶ εἰς τὰς μελέτας μας «Ὁ παιδεύων διάλογος» (περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 6, 1954, σ. 4 κ. ἐ.), «Πλάτων καὶ ἱστορία» (περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 6, 1954, σ. 179 κ. ἐ.) καὶ ἰδίᾳ

1 Ὅταν ὁμως ἀργότερα (στ. 974 κ. ἐ., 1241 κ. ἐ.) ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπῃ τὴν ἀποτυχίαν τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας καὶ παιδονομίας του, καταφεύγει εἰς ἐπιτιμήσεις καὶ ἀπειλὰς. Ἐπεμείνανεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ προλόγου, μὲ τὰ σύγχρονα γνωστικά μέσα τῶν παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν ἐννοιῶν, διὰ νὰ δεῖξωμεν μὲ ἀπτόν παράδειγμα πόσον πολὺτιμος εἶναι ἡ μελέτη τῶν Κλασσικῶν μας καὶ διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἀκόμη σκέψιν καὶ τὴν διδακτικὴν τεχνικὴν μόρφωσιν τῶν εἰδικῶν παιδαγωγῶν καὶ διδασκάλων μας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθοῦν Ἕλληνες παιδαγωγοὶ καὶ διδασκαλοὶ, μὴ ἀχονήσαντες τὴν παιδαγωγικὴν σκέψιν των εἰς τὰ ρωμαλὰ περιεχόμενα τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς παιδείας. Οἱ ἀείμνηστοι παιδαγωγοὶ τῆς πατρίδος μας Ν. Ἐξαρχόπουλος καὶ Ἀ. Δελμούζος ἔγιναν σπουδαῖοι παιδαγωγοί, διότι ἦσαν καλοὶ φιλόλογοι. Ὁ δεῦτερος ἐτόνιζε συχνά, τί ὄφειλεν ὡς παιδαγωγὸς εἰς τὴν κλασσικὴν του φιλολογικὴν μόρφωσιν. Τοὺς δύο τούτους ἄνδρας ἃς ἔχουν ὁδηγοὺς τῆς μορφώσεως των οἱ νεώτεροι Ἕλληνες παιδαγωγοί.

2. Paideia, τόμ. Α', σ. 349 κ. ἐ.

εις την υπό τὸν τίτλον «Παιδιά καὶ παιδεία (Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης)» ('Ανάτ. ἐκ τῆς Ἑπιστ. Ἑπετ. Φίλοσ. Σχ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 1955-1956), Ἀθῆναι, 1956, πραγματεία μας, παρέσχονεν τοιαῦτα δοκίμια ἐννοιολογικῆς γλωσσικῆς ἐρεῦνης, εἰς τὴν τελευταίαν δὲ μελέτην ἐρεῦνης τῶν μορφῶν τοῦ «παίζειν», με σύστασιν ἐπεκτάσεως αὐτῆς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ σύγχρονον λογίαν τε καὶ λαϊκὴν χρῆσιν τῶν οἰκείων ἐννοιῶν καὶ λέξεων.

Τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς ἐξαιρεῖ ὁ Σοφοκλῆς θέτων εἰς τὸ στόμα τοῦ ἰδίου τοῦ Νεοπτολέμου, καθ' ἣν ὦραν οὗτος προσπαθεῖ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Φιλοκτῆτην, λόγους, ὑπαινωσμένους τὴν ἰδικήν του ἀκοσμίαν καὶ τραγικότητα (Φιλοκτ. 386 κ.ἐ.) :

*«ΝΕ. πόλις γὰρ ἐστὶ πᾶσα τῶν ἡγουμένων
στρατὸς τε σύμπας· οἱ δ' ἀκοσμοῦντες βροτῶν
διδασκάλων λόγοισι γίγνονται κακοί».*

Ἐρωτᾶται ἥδη: πρῶτον, ἐπέτυχεν ὁ διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐπιδιωκόμενος σκοπός; Καὶ δεύτερον, τίς ἡ ἀληθινὴ ποιότης καὶ οὐσία τοῦ «παιδαγωγούντος» λόγου τοῦ Ὀδυσσεῶς;

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ βασικά ἐρωτήματα καὶ θέματα, τὰ ὅποια προβάλλει ὁ πρόλογος καὶ τὰ ὅποια θὰ ἐρευνήσωμεν διεξοδικώτερον κατωτέρω, ἀντιμετωπίζοντες τὴν ὅλην ἐν τῷ προλόγῳ ρίζωσιν τῆς τραγικῆς δράσεως καὶ τῶν ἐλατηρίων τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου. Ὡς πρῶτην ἀπάντησιν εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα δίδομεν, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ τεχνικῶς ἀψόγου Ὀδυσσείου μαθήματος, ὁ πρῶτος καὶ ἄμεσος, ἐπέτυχεν, ἐφόσον ὁ Νεοπτόλεμος ἐδέχθη τελικῶς νὰ ἀναλάβῃ ὑπευθύνως τὸ ἔργον τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης καὶ νὰ γίνῃ ἕνας εὐσυνείδητος ἀπατεων. Ὁ ἀπώτερος ὅμως καὶ μόνιμος σκοπὸς τοῦ μαθήματος, ὡς γνωρίζομεν ἥδη ἐκ τῆς ὑποθέσεως καὶ θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα, ἀπέτυχε τελείως, λόγῳ τῶν «ἀντιοδυσσείων»¹ δυνάμεων τῆς τραγωδίας καὶ ἰδίως λόγῳ ἀκριβῶς τῆς οὐσίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ παιδαγωγικοῦ περιεχομένου τοῦ μαθήματος. Εἰς τὴν ἔρευναν τῆς οὐσίας ταύτης εἰσερχόμεθα ἥδη.

Ἄς ἀκούσωμεν πρῶτον κρίσεις τοῦ Φιλοκτῆτου περὶ τῆς ἐν λόγῳ οὐσίας καὶ ποιότητος. Ὁ ἐρημίτης, τὸ δεύτερον μετὰ τὸν Νεοπτόλεμον θῦμα τῆς ἀπατηλῆς ἡγεσίας τοῦ Ὀδυσσεῶς, ὅταν πληροφοροῖται τὰ τῆς ἀπάτης ἀπὸ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νεοπτολέμου, παρέχει τὸν ἀριστοτεχνικώτερον χαρακτηρισμὸν τῆς ἐντέχνου παραπλανήσεως τοῦ «μαθητοῦ» ὑπὸ τοῦ «διδασκάλου» του (στ. 971 κ.ἐ.), λέγων πρὸς τὸν ἔφηβον:

*«ΦΙ. οὐκ εἶ κακὸς σὺ· πρὸς κακῶν δ' ἀνδρῶν μαθὼν
εἴοικας ἥκειν αἰσχρά...».*

1. Οὕτως ὀνομάζομεν τὰς δυνάμεις τὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς ἀφορμωμένας, τὰς «ὀδυσσεῖους», δυνάμεις τῆς κινήσεως τῆς τραγωδίας.

‘Ο χαρακτηρισμὸς τοῦ Φιλοκτήτου ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τὸν «διδάσκαλον» ‘Οδυσσεά (στ. 1006 κ.έ.):

«ΦΙ. ὦ μὴδὲν ὕγιες μὴδ’ ἐλεύθερον φρονῶν,
οἷ’ αὖ μ’ ὑπῆλθες, ὥς μ’ ἐθηράσω, λαβὼν
πρόβλημα σαντοῦ παῖδα τόνδ’ ἀγνώτ’ ἐμοί,
ἀνάξιον μὲν σοῦ, κατάξιον δ’ ἐμοῦ,
ὃς οὐδὲν ἤδει πλὴν τὸ προσταχθὲν ποεῖν,
δῆλος δὲ καὶ νῦν ἐστιν ἀλγεινῶς φέρων
οἷς τ’ αὐτὸς ἐξήμαρτεν οἷς τ’ ἐγὼ παθον.
ἀλλ’ ἡ κακὴ σὴ διὰ μυχῶν βλέπουσ’ αἶε
ψυχὴ νιν ἀφνῇ τ’ ὄντα κοῦ θέλονθ’ ὁμῶς
εὖ προὐδίδαξεν ἐν κακοῖς εἶναι σὺ φόν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ἡ ποιότης καὶ ἡ οὐσία τῆς «διδασκαλίας» τοῦ Νεοπτολέμου ὑπὸ τοῦ ‘Οδυσσεῶς. Δὲν εἶναι αὕτη λόγος ὅντως παιδαγωγῶν, δὲν εἶναι δηλαδὴ σωκρατικοῦ τύπου παιδεία, διαμορφοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς ἄνθρωπον, ἀλλὰ ψυχοπλάνος πειθῶ, προσπαθοῦσα νὰ ἀφοπλίσῃ ἠθικῶς μίαν ἀντίθετον πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ πλανῶντος «φύσιν», δολία¹ παρακείμενη πρὸς τὸ σκόπιμον κέρδος καὶ τὴν ἐπωφελεῖ πλεκτάνην, «κλοπὴ» τῆς ψυχῆς πρῶτον τοῦ Νεοπτολέμου καὶ ἔπειτα τοῦ Φιλοκτήτου². δὲν εἶναι «eruditio humana», ἀλλὰ σοφιστικὴ «instructio». Ἡ διαδικασία τοῦ παιδαγωγοῦντος δόλου, ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει, ἀποτελεῖ ἄλλωσις, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ ‘Οδυσσεῶς καὶ καταλήγουσαν εἰς τὸν Φιλοκτήτην. Ἀλλὰ τῆς ἀλύσεως ταύτης οἱ δύο μόνον ὕστεροί κρίκοι, ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Φιλοκτήτης, εἶναι ἐμφανεῖς. Ὁ πρῶτος κρίκος, ὁ ‘Οδυσσεύς, ἡ κινητήριος δύναμις τῆς

1. Στ. 91 «δόλοισιν», 101, 102, 107, 608, 948, 1113, 1117, 1228 «ἀπάταισιν αἰσχροῖς ἄνδρα καὶ δόλοισι ἐλῶν» (πρβλ. Ἡρόδ. Ι, 69 «ἄνευ τε δόλου καὶ ἀπάτης»), 1282, 1288. Πρβλ. καὶ 129, 133. Ὡσαύτως πρβλ. Σοφ. Αἷ. 1015, 1245 κ.ά., Ἡλέκτρ. 37: «δόλοισι κλέψαι χειρὸς ἐνδίκους σφαγὰς», ἐνθα ὁ δόλος ὑποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, 56 (πρβλ. Εὐριπ. ἀπ. 289 Ν «δόλοισι κλέπτειν»), 197, 279, 649, Οἰδ. τ. 539, 960, Τραχ. 277, Οἰδ. ἐ. Κ. 1026 κ.έ. «τὰ γὰρ δόλω | τῷ μὴ δικαίῳ κτήματ’ οὐχὶ σφάζεται», Αἰσχ. ἀπ. 301 (Ν=601 Mette) «ἀπάτης δικαίας οὐκ ἀποστατεῖ θεός». Συναφῶς πρὸς τὸ ρῆμα «δολεῖν» (στ. 128, ἐν 1288 «δολεσθαι») πρβλ. Κριτ. Vorsokr. 88 Β, 26, 26: «φενδεὶ καλύψας τὴν ἀλήθειαν λόγῳ» καὶ Πίνδ. Ὀλ. 4, 17 (Snell) «οὐ φενδεὶ τέγξω | λόγον». Ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης πρβλ. Ὁμ. Δ 235: «οὐ γὰρ ἐπὶ φενδέσσι πατήρ Ζεὺς ἔσσειτ’ ἀρωγίαν», Θεόγν. 607 κ.έ., Αἰσχ. Ἀγαμ. 620 κ.έ., Σοφ. ἀπ. 326 Ν (=352 Ρ) «καλὸν μὲν οὖν οὐκ ἔστι τὰ φενδῇ λέγειν», ἀπ. 59 Ν (=62 Ρ), Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικομ. ΙV, 7, 1127α κ.έ. περὶ ἀληθείας καὶ ψεύδους. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τοῦ προῖμου Ἑλληνισμοῦ βλ. W. L u t h e r, «Wahrheit» und «Lüge» im ältesten Griechentum», Leipzig, 1935.

2. Στ. 54, 57, 968, 1007. Πρβλ. καὶ 77, 644.

ἀπαγωγῆς, εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔργου, καὶ δὴ καὶ μέχρι τῆς « κρίσεως » τῆς τραγικῆς δράσεως (στ. 974), μένει εἰς τὰ μετόπισθεν, εἰς τὸ βάθος, ἀσφαλῆς καὶ ἀφανῆς¹ ὄργανωτὴς καὶ ἰθύνων νοῦς² τῆς ἀπαγωγῆς, παρέχων ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως³ τὰς ὁδηγίας του.

Τὸ ζεύγος Ὀδυσσεύς - Νεοπτόλεμος, ὡς ἀνθρώπινον σχῆμα « κλοπῆς » τῆς ψυχῆς ἐνὸς ἄωρου, ἀπείρου τῆς ζωῆς καὶ ἀγνοῦ ἐφήβου ὑπὸ ἐμπείρου καὶ πανούργου ὤριμου, χρησιμοποιοῦντος ἔντεχνα διδακτικά, παιδονομικά καὶ παιδαγωγικά μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν οὐχὶ ἀνθρωποπλαστικῶν, ἀλλὰ χρησιμοθηρικῶν σκοπῶν ἐξυπηρετήσεως ἰδεολογικῆς σκοπιμότητος ἢ πολιτικοῦ συμφέροντος, εἶναι σχῆμα ἀνθρωπίνης σχέσεως καὶ ἐπιδράσεως λίαν σύννηθες εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἰδεολογικὴν ζωὴν ὅλων τῶν χωρῶν καὶ τῶν ἐποχῶν. Συνήθως ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη σχέσις προσλαμβάνει τὴν μορφήν παραμερισμοῦ τῆς « φύσεως » τοῦ νέου, ἀπωθήσεως τοῦ πραγματικοῦ « εἶναι » του, κάμψεως τῆς ἠθικῆς του ἀντιστάσεως, ἠθικοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ ψυχικῆς παραδόσεως⁴ αὐτοῦ εἰς τὸν ψυχοδραστικὴν παιδαγωγόν του. Ὁ Σοφοκλῆς, μετὰ τὰ 85 χρόνια του, ζωντανεῖται θαυμάσια εἰς τὸν ἐρμηνευόμενον πρόλογον τοῦ ἔργου του αὐτὸ τὸ πανανθρωπίνων διαστάσεων φαινόμενον τῆς πάλης τῆς ἀπείρου ἀγνότητος μετὰ τὴν ἐμπειρὸν πανουργίαν, ὅπερ ἀριθμεῖ ἀπειρίαν θυμάτων καὶ σωρείαν ψευδοπαιδαγωγικῶν νικῶν. Εἰς τὴν ζωὴν ὅμως τῶν ἐφήβων ἡ πάλη διὰ τὸν ἠθικὸν ἀφοπλισμὸν τῶν καὶ τὴν ἐμπλοκὴν τῶν εἰς τοὺς δαιδαλώδεις ἴστους τῆς πολιτικοποιήσεως καὶ κομματικοποιήσεως⁵ καὶ ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἀποπνευμάτωσιν καὶ μηχανοποιήσιν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας τῶν προσλαμβάνει ἀληθινὴν δραματικότητα.

Ἡ τραγικότης τῆς ἐφηβικῆς μορφῆς τοῦ Νεοπτόλεμου ἔγκειται εἰς τὴν θέσιν, ποῦ τῆς ἔδωκεν ὁ Σοφοκλῆς μεταξὺ τῶν δύο ὀρίμων ἀνδρῶν, τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τοῦ Φιλοκλήτου. Ἔως τώρα εἶδομεν τὴν ἀπὸ Ὀδυσσεὺς πρὸς Νεοπτόλεμον κίνησιν καὶ τὴν πρώτην ἀσήμενον ἀντικίνησιν τοῦ τελευταίου. Ἐπιφυλασσόμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀντίρροπον κίνησιν ἀπὸ τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον καὶ τὴν τραγικὴν πάλην καὶ σύγκρουσιν τῶν δύο τούτων παιδαγωγικῶν κινήσεων καὶ δυνάμεων. Ἀλλ' ἐξ ἴσου ἐνδιαφερόμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ἐκδήλωσιν καὶ μιᾶς τρίτης δυνάμεως, τῆς ὁποίας τὸ ὄχρὸν λυκανγῆς εἶδομεν ἤδη εἰς τὴν « αὐτενέργειαν » τοῦ Νεοπτόλεμου κατὰ τὸ μάθημα, δυνάμεως ἐκπορευομένης ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν

1. Στ. 13 κ.έ., 46, 75 κ.έ., 124.

2. Στ. 24. Πρβλ. 53 καὶ 978 - 980.

3. Στ. 126 κ.έ. Βλ. καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ ἐμπορίου στ. 542 κ.έ.

4. Στ. 84 Ὀδυσσεὺς πρὸς Νεοπτόλεμον : « ὁδός μοι σεαντὸν ».

5. Τοιαῦτα ἐπιδιώξεις ἀποτελοῦν δεινὴν ἀσέβειαν πρὸς τὰ ἱερὰ δικαιώματα τῆς νεότητος· διότι οἱ νέοι δὲν εἶναι κτήμα κομμάτων καὶ φατριῶν, ἀλλ' ἀνήκουν μόνον εἰς τὸ ὑπερχείμενον πολιτικὸν κομμάτων ἔθνος καὶ εἰς ἑαυτούς.

κόσμον τοῦ Νεοπτολέμου, ἀπὸ τὴν προσωρινῶς παραμερισθεῖσαν καὶ ἀγνοηθεῖσαν «φύσιν» του. Ὁ θεατὴς τῆς τραγωδίας, ἥδη ἀπὸ τοῦ προλόγου της, διερωτᾷται : πρῶτον, τί θὰ κάμῃ μέχρι τέλους ὁ Νεοπτόλεμος, ὑπὸ τὴν ῥοπὴν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων καὶ ἰδίως τοῦ προσωπικοῦ του βιώματος ἐκ τοῦ ἀνύχου καὶ ἐμψύχου περιβάλλοντός του, καὶ δεύτερον, πῶς θὰ ἀντιδράσῃ ὁ Φιλοκτήτης εἰς τὴν μηχανορραφίαν κατὰ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸ τέκνον τοῦ Ἀχιλλέως.

Ἄλλ' ὁ γνώστης τοῦ μύθου θεατὴς τῆς τραγωδίας ἀντιμετωπίζει ἤδη ἀπὸ τοῦ προλόγου της καὶ τῆς παρόδου τοῦ χοροῦ, ὥς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐν ἄλλο βασικὸν πρόβλημα πάσης ἀττικῆς τραγωδίας, ἥτοι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεῖον, τῆς σχέσεως τῆς θείας βουλῆς μὲ τὴν θέλησιν τῶν ἀνθρώπων.

Ὡς γνωστόν, ἔργον τοῦ τραγικοῦ ποιητοῦ ἦτο ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ἱερᾶς ἱστορίας¹, ἡ διεπομένη ἀπὸ τὴν βασικὴν πίστιν εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κρατοῦσαν ἔλλογον θεῖαν τάξιν καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν θεῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐπεμβαίνουν εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ εἶναι παντοῦ εἰς τὸν κόσμον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ θεοὶ γνωρίζουν τὸ μέλλον καὶ τὸ ἀποκαλύπτουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν μάντεων καὶ χρησμοφῶν, δὲν ἐπιβάλλουν ὅμως τὴν θέλησίν των. Ὑπάρχει ἐλευθερία εἰς τὴν λήψιν ἀποφάσεων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου δύναται νὰ συλλάβῃ μόνον ὅστις αἰσθάνεται τὰς ὀπισθεν τοῦ ἀνθρωπίνου γίνεσθαι δρώσας ἀοράτους δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι συνεργοῦν εἰς τὴν ἀνέλιξίν του. Ἡ τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους ζῇ καὶ κινεῖται μέσα εἰς τὴν πλήρη μυστικῶν καὶ ἀγνώστων σφαῖραν, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ θεῖον εἶναι συνημμένον καὶ συνυφασμένον μὲ τὸ ἐπίγειον. Ὁ ἀνθρώπος διαφέρει κατὰ τὸν Σοφοκλέα ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ὅχι μόνον διότι δὲν ἔχει τὴν γνῶσιν καὶ τὴν δυνάμιν των, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ βίος του δὲν εἶναι ἄνευ παθημάτων, ὥς ὁ τῶν θεῶν². Ἡ ἀνθρωπίνη τραγικότης ἔγκειται κατὰ βάσιν εἰς τὸ ὅτι ὁ ἀνθρώπος πάντοτε ἀπειλεῖται ἀπὸ τραγικὴν περιπέτειαν³, ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεως ἐκ τῆς εὐτυχίας εἰς τὸ βάραθρον τῶν παθημάτων καὶ τῆς δυστυχίας. Πᾶσα ὑπέρβασις τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων (ἐμπρακτος «ἔβρις»⁴, ἔντονος αὐτοσυνειδήσεως προσωπικῆς ὑπεροχῆς,

1. Βλ. Pohlenz, Die griechische Tragödie, 1954², Α', σ. 39 κ.έ., 228 κ.έ.
Α. Lesky, Die griechische Tragödie, 1958, σ. 156 κ.έ. καὶ H. Diller, ἐ.ά.

2. Σοφ. ἀπ. 946 Ρ «οὐ γὰρ θέμις ζῆν πλὴν θεοῖς ἄνευ κακῶν».

3. Σοφοκλ. ἀπ. 229 Ρ «τὸν δρῶντα γὰρ τι καὶ παθεῖν ὀφείλεται», Φιλοκτ. στ. 502 κ.έ. :

«ὥς πάντα δεινὰ κατικινδύνως βροτοῖς
κεῖται παθεῖν μὲν εὖ, παθεῖν δὲ θάτερα».

Εὐριπ. ἀπ. 1027 Ν : «ὅταν δ' ἴδῃς πρὸς ὕψος ἡρμένον τινὰ
λαμπρῶ τε πλούτῳ καὶ γένει γαυρούμενον,
τοῦτου ταχεῖαν νέμεσιν ἐκδέχου».

4. Αἰσχ. Πέρσ. 820 κ.έ. κ.ά. Σοφ. Αἴ. 127 κ.έ., 450 κ.έ.

«μεγάλης γλώσσης κόμποι» κ.λπ.)¹ ἐπισύρει τὴν θεῖαν τιμωρίαν. Τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπερβαίνονται ὑπ' αὐτοῦ ἀτιμωρητεῖ. Διὰ τοῦτο τὸ πρὸς τὸν ἀνθρώπον μήνυμα καὶ πρόσταγμα τοῦ Σοφοκλέους εἶναι τὸ «γνώθι σαυτὸν», ἡ ἐντολὴ νὰ γνωρίζῃ καὶ ἐπισημαίνῃ ὁ ἀνθρώπος τὰ ἀνθρώπινα ὅριά του καὶ νὰ κρατῇται ἐντὸς αὐτῶν, διατηρῶν τὴν φρόνησίν του καὶ τὸ μέτρον εἰς τὸ λογίζεσθαι καὶ ἐνεργεῖν. Τοῦ μέτρου τούτου ἡ λόγῳ ἀγνοίας ἢ ἀπερισκεψίας ὑπέρβασις, ἡ διανοητικὴ πλάνη, ἡ ἄνευ ἡθικῆς ἐνοχῆς «ἁμαρτία», δημιουργεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὰς τραγικὰς μορφὰς τῆς δραματικῆς ποιήσεως τοῦ Σοφοκλέους.

Εἰδικώτερον εἰς τὸν «Φιλοκλήτην», κατὰ τὸν C. M. Bowra², ὁ Σοφοκλῆς προωθεῖ περαιτέρω τὸ θέμα, ὅτι οἱ ἀνθρώποι δὲν γνωρίζουν τὸ πεπρωμένον των. Τοῦτο ὁ ποιητὴς ἔδειξεν ἤδη εἰς τὸν «Οἰδίποδα τύραννον», ἡ δὲ ἀγνοία αὕτη ὠδήγησεν εἰς τραγικὰ ἀποτελέσματα. Τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀρκετὰ σαφές, ἀλλὰ συναντᾷ μεγάλας δυσκολίας, ἐμπόδια καὶ περιπλοκάς, τὰς ὁποίας προβάλλουν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλῆς οἱ ἀνθρώπινοι παράγοντες. Τοιαύτη παρεμβολὴ ἀνθρωπίνων ἐμποδίων εἰς τὴν θεῖαν θέλησιν ὑποφάσκει ἤδη εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐρμηνευομένης τραγωδίας.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὸν πρόλογον τοῦτον δὲν γίνεται μνεῖα τῆς θείας βουλῆς, τῆς σχετικῆς μὲ τὸ πρὸ δεκαετίας πάθημα τοῦ Φιλοκλήτου, οὔτε ἐπικαλεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν διὰ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Ἑλένου νέαν ἐκδήλωσιν τῆς βουλῆς τοῦ Διὸς σχετικῶς μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκλήτου μετὰ τοῦ ὄπλου τοῦ ἀπὸ τῆς Λήμνου εἰς τὴν Τροίαν. Ἡ παράλειψις αὕτη θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ δικαιολογηθῇ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τόσον οἱ θεαταὶ τῆς τραγωδίας, ὅσον καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἐγνωρίζον τὴν θεῖαν θέλησιν. Ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης³, ἐν ἑκ τῶν βασικῶν στοιχείων τῆς πασιγνώστου μυθικῆς παραδόσεως τοῦ δράματος τούτου ἦτο ἡ μαντεία τοῦ Ἑλένου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, ἔξ ὅσων λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀπόδοδον τοῦ χοροῦ⁴

1. Σοφ. Ἀντιγ. 128, Αἰσχ. Ἀγαμ. 1660 κ.ά.

2. Μν. ἔρ., σ. 263 κ.έ.

3. Ἀνωτέρω (Μέρος πρῶτον, Β').

4. Στ. 191 - 200 :

«ΝΕ. Οὐδὲν τούτων θανμαστὸν ἐμοί.
θεῖα γὰρ, εἴπερ κἀγὼ τι φρονῶ,
καὶ τὰ παθήματα κείνα πρὸς αὐτὸν
τῆς ὠμόφρονος Χρύσης ἐπέβη,
καὶ νῦν ἂν πονεῖ δίχα κηδεμόνων,
οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ θεῶν μελέτῃ
τοῦ μὴ πρότερον τόνδ' ἐπὶ Τροίᾳ
τεῖναι τὰ θεῶν ἀμάχητα βέλη,
πρὶν ὅδ' ἐξήκοι χρόνος, ᾧ λέγεται
χεῖρ ἡν αἶσφ' ὑπὸ τῶνδε δαμῆται».

καί εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ ἔργου¹, γνωρίζει τὴν θεῖαν βουλὴν καὶ ἀποδίδει εἰς τὴν «θεῶν μελέτην» τὰ κατὰ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Φιλοκλήτου. Ἐρωτᾶται λοιπόν· ὁ σοφόκλειος Ὀδυσσεὺς παρέλιπε νὰ μνημονεύσῃ κατὰ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Νεοπτολέμου τὴν θεῖαν θέλησιν, ἂν καὶ αὕτη θὰ ἀπετέλει ἐν ἀκόμῃ σοβαρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῶν ἀποφεῶν του, διότι τὴν προϋπέθετε γνωστὴν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον ἢ διότι εἶχε καὶ ἄλλον πρὸς τοῦτο λόγον; Νομίζομεν, ὅτι ὑπῆρχεν ὁ ἐξῆς σοβαρὸς λόγος τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς παρασιωπήσεως τῆς μαντείας εἰς τὸν πρόλογον· τὸ ὅτι ἡ μαντεία αὕτη συνίστα τὴν διὰ τῆς πειθῶς τῶν λόγων κάμψιν καὶ συναίνεσιν τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς μεταγωγὴν του εἰς Τροίαν ἐκ Λήμνου, ἐνῶ τὸ σχέδιον τοῦ Ὀδυσσεὺς² προέτεινε μόνον τὸν δόλον, ἀποκλείον ῥητῶς τὸσον τὴν πειθῶ ὅσον καὶ τὴν βίαν, τὰ ὁποῖα ἀντιπροέτεινεν ὁ Νεοπτόλεμος³.

Παρατηροῦμεν, ὅτι ἡδὴ ἀπὸ τοῦ προλόγου καὶ τῆς παρόδου τοῦ χοροῦ εἶναι ἐμφανὲς ἡ μερικὴ ἀντίθεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν διὰ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Ἑλένου ἐκφρασθεῖσαν θεῖαν βουλὴν. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ θεία ἐντολὴ ἐπέβαλλε τὴν διὰ τοῦ λόγου πειθῶ, ὁ Ὀδυσσεὺς, πλήρης αὐτοπεποιθήσεως, τροποποιεῖ αὐτήν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν σκέπτεται τὴν βίαν, ἂν ὁ Φιλοκλήτης δὲν πεισθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Τροίαν μὲ τὴν θέλησίν του, ἔπειτα δὲ τὸν δόλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ θεμελιώνει ὀριστικῶς τὴν κατὰστροφὴν τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαγωγῆς. Ἡ τροποποιήσις αὕτη τοῦ χρησμοῦ, ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐκτέλεσεως τῆς θείας θελήσεως, καὶ ἡ ἀπόκλισις ἀπ' αὐτῆς ἀποτελοῦν ἀφετηρίαν τῆς γραμμῆς τῆς τραγικότητος, ἣτις ὁδηγεῖ εἰς περιπλοκάς καὶ ἀποτυχίας. Οὕτω βλέπομεν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Ὀδυσσεύου δόλου πρὸς τὴν θεῖαν ὑπόδειξιν τὴν πρώτην ἡδὴ ἀπὸ τοῦ προλόγου καὶ τῆς παρόδου διαφαινομένην τραγικὴν σύγκρουσιν. Ἄν δὲ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ προλόγου ρίψωμεν πρόδρομον βλέμμα εἰς τὴν πορείαν τῆς ὅλης τραγικῆς δράσεως καὶ παρακολουθήσωμεν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς θείας βουλῆς ἐκκινουσαν γραμμὴν, ἣτις καταλήγει εἰς τήν, παρὰ τὰ ἀνθρώπινα ἐμπόδια, πραγματοποιήσιν τοῦ θείου θελήματος,

1. Στ. 1326 κ.ε., ἔνθα ὁμιλεῖ ὁ ἀπὸ τοῦ δόλου καθαρθεὶς καὶ τὴν γνησίαν φύσιν του ἐπανευρὼν Νεοπτόλεμος :

« NE. σὺ γὰρ νοσεῖς τόδ' ἄλγος ἐκ θείας τύχης...
καὶ παῦλαν ἴσθι τῆσδε μὴ ποτ' ἂν τυχεῖν
νόσου βαρείας...
πρὶν ἂν τὰ Τροίας πεδὶ' ἐκὼν αὐτὸς μόλῃς ».

Πρβλ. καὶ στ. 1343 « NE. ...συνχώρει θέλω » , 1374 - 1375, 1393 - 1395.

2. Τὸ ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ ὑποδειχθὲν μέσον τῆς πειθοῦς ἐγνώριζε καὶ ὁ Ὀδυσσεύς· πρβλ. στ. 612, 617, 623, 629, 985.

3. Οἱ αὐτοὶ τεχνικοὶ λόγοι οἰκονομίας τοῦ ἔργου ἠνάγκασαν τὸν Σοφοκλέα νὰ ἀποφύγῃ τὸ νὰ θέσῃ εἰς τὸ στόμα τοῦ Νεοπτολέμου τὴν ἀντίρρησην, ὅτι ὑπὲρ τοῦ μέσου τῆς πειθοῦς εἶναι καὶ ἡ θεία θέλησις.

κατόπιν τῆς ἐγκύρου καὶ ἀδιαβλήτου ἐρμηνείας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ, ἐνὶ λόγῳ, ἂν παρακολουθήσωμεν καὶ τὴν θεϊὰν γραμμὴν τοῦ ἔργου, θὰ ἴδωμεν, ὅτι αἱ δυνάμεις, ποὺ κινοῦν τὴν τραγικὴν δρᾶσιν, κατὰ τὴν σοφὸν κλειὸν ὁργάνωσιν τοῦ μύθου, εἶναι αἱ ἑξῆς :

α) Ἡ θεία ἐντολὴ καὶ ἀναγκαιότης τῆς μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκτήτου.

β) Αἱ κατ' αὐτῆς παντοῖαι ἀντιστάσεις τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, καὶ

γ) Αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων τούτων δυνάμεων ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις πρὸς ἀλλήλας.

Ἀπὸ τὰς δυνάμεις τῆς δευτέρας κατηγορίας ἐγνωρίσαμεν ἤδη τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ συνεργάτου του Νεοπτολέμου (καὶ τοῦ χοροῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν) προελθοῦσαν ἀντίθεσιν καὶ ἀντίστασιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς πραγματοποιήσεώς του. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐρμηνείας νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὰς λοιπὰς πρὸς τὸ Θεῖον ἀντιστάσεις τοῦ Ἀνθρώπου.

Εἰς τὰς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις τῆς τρίτης κατηγορίας ὑπάγεται ἡ ἐν τῷ προλόγῳ ἐκδηλωθεῖσα πρώτη σύγκρουσις τῶν δύο ἀντιθετικῆς στάσεως καὶ φύσεως μορφῶν τῆς τραγωδίας, ἥτοι τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τοῦ Ὀδυσσέως. Ἡ σύγκρουσις αὕτη προσωρινῶς ἤρθη καὶ ἐξωμαλύνθη διὰ τῶν ψυχοπλάνων τεχνασμάτων τῆς « διδασκαλίας » τοῦ Ὀδυσσέως. Ἐπὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ πεδίου ἡ σύγκρουσις ἐμφανίζεται ὡς ἀντίθεσις τῶν ἀξιών τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ δικαίου πρὸς τὰς ἀξίας τῆς σοφίας, τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ χρησίου, ἐπὶ δὲ τοῦ ψυχολογικοῦ - παιδαγωγικοῦ πεδίου ὡς ἀντίθεσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὴν ἀγνοοῦσαν αὐτὴν ἀγωγὴν. Πλὴν τούτων, ἤδη εἰς τὸν πρόλογον, βλέπομεν τὴν ἀντίθεσιν τῶν λόγων πρὸς τὰ ἔργα καὶ τὴν προσωρινὴν ἐπιβολὴν τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς χειρὸς τὴν πρόσκαιρον ὑπεροχὴν τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ὁμηρικοῦ « λόγων ἐπητήρος » ἀνθρώπου ὑπὲρ τὸν « ἔργων προηγήρα ».

Ἐμνηκύναμεν κάπως τὴν ἐρμηνείαν τοῦ προλόγου, διότι ἡμελιῶσαμεν νὰ ἐπισημάνωμεν ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπακολουθοῦσῃ παρόδῳ τοῦ χοροῦ, τὰς ἀφετηρίας τῆς ὑπερβατικῆς - θείας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης - ἐπιγείου ἀφ' ἑτέρου γραμμῆς τῆς τραγωδίας, ἔτι δὲ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν ἀντιθέσεων καὶ δυνάμεων τῆς δραματικῆς κινήσεως τοῦ ἔργου, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἐρρίψαμεν πρόδρομον βλέμμα.

Μεταξὺ τῆς ἐν τῷ προλόγῳ κατηχέσεως τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸν δόλον καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μαθήματος τοῦ δόλου ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου κατὰ τὴν συνάντησίν του μὲ τὸν Φιλοκτήτην, παρεμβάλλεται ἡ πᾶροδος τοῦ χοροῦ (στ. 135 - 218). Οἱ ἀποτελοῦντες τὸν χορὸν ἄνδρες τοῦ πληρώματος

ἐμφανιζόμενοι, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ὀδυσσέως, ζητοῦν ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν των Νεοπτόλεμον ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου τῆς καλυτέρας ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντός των ὡς ὑπηρετῶν καὶ παραστατῶν τοῦ κυρίου των. Ἡ ἐκ τριῶν στροφῶν καὶ τριῶν ἀντιστροφῶν καὶ τριῶν ἐνδιαμέσων μικρῶν λόγων τοῦ Νεοπτολέμου ἀποτελουμένη πάροδος ἔχει ὡς περιεχόμενον τὴν καθοδήγησιν τοῦ χοροῦ, ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς πλεκτάνης καὶ τὰ ὅρια τῶν λόγων του¹, τὴν ἐνημέρωσιν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐνδιαίτημα καὶ τοὺς ὅρους τῆς διαβίωσης τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τὴν γενικὴν ὑπόδειξιν τῆς ἐπικαίρου καὶ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ κυρίου συμμορφώσεως πρὸς τὰς ἐκάστοτε ὑποδείξεις του. Ὁ χορὸς ἐκφράζει τὸν βαθύτατον οἶκτον καὶ τὴν εἰλικρινῆ συμπαθειάν του πρὸς τὸν ἀσχόντα Φιλοκτήτην. Ὁ Νεοπτόλεμος δὲν ἀπορεῖ διὰ τὰ παθήματα ταῦτα, διότι τὰ ἐξηγεῖ ὡς θείας προελεύσεως² καὶ ὡσαύτως θείας μελέτης καὶ προνοίας ἔργον θεωρεῖ τὴν παροῦσαν ἀποστολὴν διὰ τὴν μεταγωγὴν εἰς Τροίαν τοῦ μέλλοντος πορθητοῦ αὐτῆς Φιλοκτήτου, γινομένην κατὰ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.

Ἡ πάροδος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἔσματα τοῦ χοροῦ, εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶναι ἡσσοнос σημασίας διὰ τὴν δραματικὴν κίνησιν τοῦ ἔργου, ἀποτελοῦντα παραπληρώματα τῆς ἐπεισοδιακῆς δράσεως, ὑποβοηθητικὰ τῆς πορείας τοῦ δόλου κατ' ἀρχάς καὶ ἔπειτα τῆς πειθοῦς, καὶ ἐκ παραλλήλου ἐρμηνευτικὰ τοῦ οἴκτου μελωδήματα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς παρόδου δύο κυρίως σημεῖα ἔχουν ἐνδιαφέρον: πρῶτον ἡ θρησκευτικὴ θεμελίωσις καὶ αἰτιολογία τῆς περιπετείας τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τῆς ἐπικειμένης λυτρώσεώς του, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, καὶ δεύτερον ἡ μετάδοσις εἰς τὸν Νεοπτόλεμον τῶν ἐνταῦθα εἰλικρινῶν συναισθημάτων τῆς συμπαθείας του πρὸς τὸν ἀναμενόμενον Φιλοκτήτην. Τὸ πρῶτον σημεῖον εἶναι συναφές πρὸς τὴν θείαν γραμμὴν τοῦ ἔργου. Τὸ δεύτερον συνεχίζει τὴν ἀνθρωπίνην γραμμὴν του διὰ τῆς προπαρασκευῆς μιᾶς ἐπικειμένης τραγικῆς συγκρούσεως μεταξὺ δόλου καὶ οἴκτου, μεταξὺ λογισμοῦ καὶ συναισθήματος εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ Νεοπτολέμου.

Ὁ οἶκτος εἶναι ἀκόμη πολὺ μικρός, ἂν καὶ ἡ πρώτη ἐκκόλαψίς του ἤρχισεν, ὡς εἶδομεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ προλόγου, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ βιώματος τοῦ Νεοπτολέμου ἐκ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν ἀθλίων συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ Φιλοκτήτου. Νῦν ἡ πάροδος προσθέτει μίαν νέαν ἀπαλὴν ὥθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμβρυώδους οἴκτου. Ὁ σύμμαχος ὅμως τοῦ δόλου λογισμὸς τοῦ ἐφήβου, ὁ καλλιεργηθεὶς εἰς τὴν « σχολὴν » τοῦ Ὀδυσσέως,

1. Στ. 135 κ.ἐ. « τί χρὴ... ἐν ξένα ξένον

στέγειν, ἢ τί λέγειν πρὸς ἄνδρ' ὑπόπταν ; »

πρβλ. καὶ στ. 1072 : « ὅδ' ἐστὶν ἡμῶν νανκράτωρ ὁ παῖς· ὅς' ἂν οὗτος λέγῃ σοι ταῦτά σοι χήμεις φάμεν ».

διατηρεῖ ὅλην του τὴν εὐρωστίαν, διὰ τὴν ἀντιμετώπιση τὸν προσεγγίζοντα «δαινόν ὁδίτην»¹.

*
* *

Τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον (στ. 219-675) ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σκηνάς: τὴν ἀναμενομένην σκηνὴν τῆς συναντήσεως τοῦ Νεοπτολέμου μὲ τὸν Φιλοκλήτην (στ. 219-541) καὶ τὴν καλουμένην σκηνὴν τοῦ ἐμπορίου (στ. 542-627), περὶ τῆς ὁποίας ὁσαύτως ὑπάρχει νύξις εἰς τὸν πρόλογον². Τὸ ἐπεισόδιον διακόπτεται εἰς τὴν πρώτην σκηνὴν του ἀπὸ ἓν ἐπεισοδιακὸν ἕσμα τοῦ χοροῦ, ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς στροφῆς (στ. 391-402) καὶ μιᾶς ἀντιστροφῆς (στ. 507-518), κατακλείεται δέ, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἐμπορίου, διὰ τοῦ διαλόγου Φιλοκλήτου καὶ Νεοπτολέμου (στ. 628-675), τοῦ ἐκφράζοντος τὸ ἀποτέλεσμα τῶν δύο σκηνῶν.

Τὸ ἐπεισόδιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ καὶ δραματικὴ κίνησις ἀμιλλᾷται πρὸς τὸ ἄρτιον ἐξωτερικὸν ἀρχιτεκτονικὸν σχῆμα, διακρίνεται διὰ τὴν ἀπαράμιλλον ἀνταπόκρισιν ἰδέας καὶ λέξεως. Καταπλήσσει ἡ ἐνάργεια καὶ ἡ παραστατικότης, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Σοφοκλῆς ζωντανεῖ ἐνώπιόν μας δύο ἀντιμέτωπους ἀνθρώπους, ἑκάτερον μὲ τὸ ἦθός του: τὸν Φιλοκλήτην μὲ τὴν τετράγωνον ἀκεραιότητα καὶ εἰλικρινείαν του, τὸν Νεοπτόλεμον μὲ τὴν ἄσφογον καὶ εὐσυνειδήτον ἡθοποιίαν του εἰς τὸν ρόλλον τοῦ ἀπατεῶνος. Ἐνα πέρα ὡς πέρα ἀληθινὸν καὶ ἓνα καθ' ὑπόκρισιν δόλιον. Ἐνα ἔρποντα ἥρωα, σωματικὸν ἐρείπιον μὲ ἄκαμπτον ἠθικὸν ἀνάστημα, καὶ ἓνα εὐρωστον ἔφηβον, κυλιόμενον εἰς τὸν κατήφορον καὶ τὸν κονιορτὸν τῆς ἀπάτης!

Ἐκπλήσσει ὁ ἐμφανιζόμενος Φιλοκλήτης ἐπὶ τῇ θέᾳ ξένων εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἄξενον ἀκτὴν του. Τοὺς βλέπει νὰ φοροῦν ἑλληνικὴν στολήν, ποὺ τόσον πολὺ ἀγαπᾷ καὶ λαχταρᾷ νὰ ἴδῃ χρόνια τώρα. Ὅμως θέλει νὰ ἀκούσῃ καὶ τὴν φωνὴν των, διὰ τὴν βεβαιωθῆ, ὅτι εἶναι πραγματικὰ Ἕλληνες καὶ νὰ χαρῇ ἀνεπιφύλακτα. Ἄς τοῦ ὁμιλήσουν, λέγει, ἐλεύθερα, χωρὶς νὰ τρομάζουν ἀπὸ τὴν ἀγρίαν ἐμφάνισίν του. Εἶναι ἕνας ἀνθρωπος ἐγκαταλελειμμένος, ἄφιλος, βασανισμένος³, δυστυχὴς, ὅπως τὸν ἀντικρύζουν, οἴκτου μόνον καὶ «ἐλέου» ἄξιος.

Εἰς τὴν σωρείαν τῶν ἐρωτήσεων καὶ τὴν πληθωρικὴν καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα ἐκδηλωτικότητα τοῦ Φιλοκλήτου, ἐκφράζοντος ἑκπλήξιν, ἀπορίαν ἀγάπην πρὸς πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν⁴—πρῶτα-πρῶτα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν στο-

1. Στ. 147.

2. Στ. 126-131.

3. Στ. 228 «κακούμενον» κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Brunk.

4. Στ. 223 κ.ἐ. «...σχῆμα μὲν γὰρ Ἑλλάδος
στολῆς ὑπάρχει προσφιλεστάτης ἐμοὶ»

καὶ στ. 234:

«ὦ φίλτατον φῶνημα».

λὴν καὶ γλῶσσαν — καὶ αἰσιόδοξον προσδοκίαν, μὲ μικρὰν μόνον δόσιν καχυποψίας¹, ὁ Νεοπτόλεμος, προσεκτικὸς εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς περιεσκεμμένης ψευδολογίας του, ἀνταποκρίνεται μὲ δλίγας μετρημένας λέξεις συναισθηματικῆς ξηρότητος:

«NE. ἀλλ', ὦ ξέν', ἴσθι τοῦτο πρῶτον, οὐνεκα
"Ελληνές ἐσμεν" τοῦτο γὰρ βούλῃ μαθεῖν"

.....
ἐγὼ γένος μὲν εἰμι τῆς περιορύτου
Σκύρον· πλέω δ' ἐς οἶκον· ἀδῶμαι δὲ παῖς
Ἀχιλλέως Νεοπτόλεμος. οἶσθα δὴ τὸ πᾶν»².

Ἀλλὰ τόσα μόνα εἶναι ἀρκετὰ δι' ἓνα Ἑλληνα, ἐπὶ δέκα ἔτη ἀποξενωμένον τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ζωῆς; Αἱ ἐρωτήσεις του λοιπὸν συνεχίζονται ἀλεπαλλήλοι: Ὁ Φιλοκτήτης θέλει νὰ μάθῃ τὸν σκοπὸν τῆς προσορμίσσεώς των εἰς τὴν Λῆμνον, πόθεν ἔρχονται, ποῖος φίλτατος ἄνεμος τοὺς ἔφερεν, Ἑλληνας αὐτοὺς, πλησίον του. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς πατρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, ποὺ ἀκούει ὁ ἥρωας, γίνεται ἀφορμὴ ἰδιαιτέρων ἐκδηλώσεων ἀγάπης πρὸς τὸν νέον³, τὸ τέκνον φιλιτάτου πατρὸς καὶ φίλης χώρας γέννημα, μὲ τὸ ὁποῖον διὰ πρώτην φορὰν συναντᾶται ὁ Φιλοκτήτης. Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος τώρα πρῶτον βλέπει τὸν Φιλοκτήτην καί, ὡς λέγει, σύμφωνα μὲ τὸ μάθημα, ποὺ τοῦ ἔκαμεν ὁ Ὀδυσσεύς, πρώτην φορὰν τώρα ἀκούει τὸ ὄνομά του. Ἀγνωστος λοιπὸν ἕνας Φιλοκτήτης καὶ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως:

«ΦΙ. οὐδ' ὄνομα τοῦμόν οὐδὲ τῶν κακῶν κλέος
ἦσθου ποτ' οὐδέν, οἷς ἐγὼ διωλλύμην;
NE. ὡς μὴδὲν εἰδόντ' ἴσθι μ' ὦν ἀνιστορεῖς»⁴.

Γνώρισμα τοῦ ἥρωϊκοῦ βίου ἦτο τὸ ὑπὸ τῶν ραψωδῶν ὑμνούμενον «κλέος», τὸ κλέος τῶν κατορθωμάτων καὶ τῆς μοίρας των. Ὁ ἥρωας ὅμως Φιλοκτήτης εἶναι διπλᾶ δυστυχής· διότι καὶ δεινοπαθεῖ ἐπὶ τόσον χρόνον καὶ μένει ἄγνωστος, ἀφανής, ἀκλεής!

«ΦΙ. ὦ πόλλ' ἐγὼ μοχθηρός, ὦ πικρός θεοῖς,
οὐ μὴδὲ κληδὼν ὧδ' ἔχοντος οἴκαδε
μηδ' Ἑλλάδος γῆς μηδαμοῖ διῆλθέ που.
ἀλλ' οἱ μὲν ἐκβαλόντες ἀνοσίως ἐμὲ

1. Στ. 229 «εἴπερ ὡς φίλοι προσήκετε». Πρβλ. καὶ τὴν ἐν στ. 578 κ.έ. καχυποψίαν τοῦ Φιλοκτήτου, τὴν οὐχὶ ἄλλως τε ἀδικαιολόγητον.

2. Στ. 232 - 233 καὶ 239 - 241.

3. Στ. 242 κ.έ.

4. Στ. 251 κ.έ.

γελῶσι σῖγ' ἔχοντες, ἡ δ' ἐμὴ νόσος
 ἀεὶ τέθηλε κατὰ μεῖζον ἔρχεται»¹.

Ὁ ἄγνωστος ἥρωας εἶναι ἀνάγκη νὰ αὐτοσυστηθῇ τώρα εἰς τὸν προ-
 ποιούμενον ἄγνοιαν Νεοπτόλεμον :

«ΦΙ. ὦ τέκνον, ὦ παῖ πατρός ἐξ Ἀχιλλέως,
 ὃδ' εἴμ' ἐγὼ σοι κείνος, ὃν κλύεις ἴσως
 τῶν Ἡρακλείων ὄντα δεσπότην ὀπλων,
 ὁ τοῦ Ποίαντος παῖς Φιλοκτήτης, ὃν οἱ
 δισσοὶ στρατηγοὶ χῶ Κεφαλλήνων ἀναξ
 ἔρριψαν αἰσχυρῶς ὧδ' ἐρῆμον, ἀγροῖα
 νόσῳ καταφθίνοντα...»².

Αἰσθάνεται προσέτι τὴν ἀνάγκην ὁ ἥρωας νὰ ραψωδῇσῃ ὁ ἴδιος τὸ τρα-
 γικὸν κλέος του : πῶς καὶ διατί ἐγκατελείφθη εἰς τὴν Λήμνον, πῶς ἔζησε
 μαύρην ζωὴν εἰς τὴν ἔρημον ἀνθρώπων γῆν της· ποία στέγη τὸν ἐστέγαζεν
 ἐπὶ τόσα χρόνια, τί ἔτρωγε, τί ἔπινε, πῶς ἐθερμαίνεται, πῶς μὲ τὴν συντρο-
 φιὰν καὶ τὴν χοῆσιν τοῦ πυρὸς ἐβόλευε τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας του καὶ
 ἀντέδρα εἰς τὸ ἄλγος τῆς νόσου καὶ τῆς μονώσεως. Ὅλα τοῦ ἔλειπον, ὅταν
 ἀνεσκόπει τὴν μοῖραν του εἰς στιγμὰς ἀπελπισίας καὶ κάμψεως, καὶ ὅλα τὰ
 εἶχεν, ὅταν φύσει «εὐδάρδιος»³, ἐπανωπλίζετο μὲ τὴν καρτερίαν τῆς ἡρωϊκῆς
 του φύσεως καὶ ὀλιγαρκείας του.

«ΦΙ. ...πάντα δὲ σκοπῶν
 ἡὔρισκον οὐδὲν πλὴν ἀνιᾶσθαι παρόν,
 τούτου δὲ πολλὴν εὐμάρειαν, ὦ τέκνον»⁴.
 ...εἶτα πῦρ ἂν οὐ παρῆν,
 ἀλλ' ἐν πέτροισι πέτρων ἐκτρίβων μόλις
 ἔφην' ἄφαντον φῶς, ὃ καὶ σφῆζει μ' ἀεὶ.
 οἰκουμένη γὰρ οὖν στέγη πυρὸς μέτα
 πάντ' ἐκπορίζει πλὴν τὸ μὴ νοσεῖν ἐμέ»⁵.

Ὁ Φιλοκτήτης δύο μόνον πραγμάτων εἶχε διαρκῆ παρουσίαν καὶ εὐμά-
 ρειαν : τοῦ «νοσεῖν» καὶ τοῦ «ἀνιᾶσθαι».

Ἡ ἐπικῆς εὐρύτητος ἐξιστόρησις αὕτη τοῦ ἥρωος κλείεται μὲ τὴν σκια-
 γραφίαν⁶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐξορίας του καὶ μὲ τὴν ἀφήγησιν

1. Στ. 254 κ.έ.

2. Στ. 260 κ.έ.

3. Στ. 535.

4. Στ. 282 κ.έ.

5. Στ. 295 κ.έ.

6. Στ. 300 κ.έ.

τυπικῶν τινων περιστατικῶν ἀπὸ τὰς συναντήσεις του μὲ ἐπισκέπτας τῆς νήσου κατὰ τὰ ἔτη τῆς μονώσεως¹. Οἱ Ἀχαιοὶ δὲν τὸν ἀπεδίωξαν μόνον τῆς στρατιωτικῆς τῶν κοινότητος τὸν ἐγκατέλειψαν εἰς νήσον ἔρημον, χωρὶς ὄρμον, χωρὶς ἐπικοινωνίαν ἐμπορίου ἢ ξενίας μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Ὁ οἶκτος τῶν ἐξ ἀνάγκης (τρικυμίας ἢ ἄλλων δυσχερειῶν τοῦ πλοῦ) προσορμιζομένων εἰς τὴν ἀκτὴν του ναυτικῶν ἐξεδηλώνετο μὲ τὸν εὐθηνὸν «ἐλεον» τῶν «λόγων» ἢ τὸ πολὺ - πολὺ μὲ τὴν προσφορὰν ὀλίγων τροφίμων καὶ ἐνδυμάτων. Οὐδείς ὅμως ἔως τῶρα ἠθέλησε, λέγει ὁ Φιλοκτήτης, νὰ αἰσθανθῇ τὸν πόνον καὶ τὸν πόθον μου, νὰ εἰσακούσῃ τὴν μίαν καὶ μόνην παράκλησίν μου :

«σῶσαί μ' ἐς οἶκους, ἀλλ' ἀπόλλυμαι τάλας
ἐτος τόδ' ἤδη δέκατον ἐν λιμῷ τε καὶ
κακοῖσι βόσκων τὴν ἀδηφάγον νόσον»².

Καὶ ἀκολουθεῖ — τί ἄλλο ; — ἡ κατάρα κατὰ τῶν αἰτιῶν καὶ ὑπευθύνων τῆς συμφορᾶς του :

«ΦΙ. τοιαῦτ' Ἀτρεΐδαί μ' ἦ τ' Ὀδυσσέως βία,
ὦ παῖ, δεδράκασ' οἷς Ὀλύμπιοι θεοὶ
δοῖεν ποτ' αὐτοῖς ἀντίποιν' ἐμοῦ παθεῖν»³.

Ἡ δραματικὴ ἀφήγησις τοῦ Φιλοκτήτου φαίνεται συγκινοῦσα τὸν χορὸν, οἰκτίροντα⁴ τὸν ἥρωα μὲ τὸν «ἐλεον» τῶν λόγων, τοῦ ὁποίου εἶχε πείραν ὁ Φιλοκτήτης ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ἐπισκέπτας τῆς νήσου. Ἀλλ' ἡ συγκίνησις καὶ ὁ οἶκτος αὐτοῦ τοῦ χοροῦ εἶναι τῶρα ὑπόπτου εἰλικρινείας⁵· διότι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ δολίου σχεδίου ἔχει ἀρχίσει πλέον, ὁ δὲ χορὸς εἶναι συνεχῆς τῆς μηχανορραφίας.

Ὁ Νεοπτόλεμος, συνεχίζων τὴν ψευδολογίαν⁶, ἀνιστορεῖ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν σειρὰν του, ὅσα διήθεν ἔπαθεν ἀπὸ τοὺς Ἀτρεΐδας καὶ τὸν Ὀδυσσεά, ἀποθανόντος τοῦ πατρός του, «ἐπεὶ... ἔσχε μοῦτ' Ἀχιλλέα θανεῖν». Ἡ εἰδησις τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχιλλέως κάμνει αἰσθησιν εἰς τὸν Φιλοκτήτην, φίλον τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ ὁποίου τὰς συνθήκας τοῦ θανάτου ἐκθέτει ὁ υἱός του μὲ εἰλικρίνειαν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν εἰλικρινῇ περιέργειαν καὶ θλίψιν τοῦ Φιλο-

1. Στ. 805 κ.έ.

2. Στ. 311 κ.έ.

3. Στ. 314 κ.έ.

4. Στ. 317 κ.έ.

5. Εἰλικρινὴς εἶναι ὁ οἶκτος τοῦ χοροῦ μόνον εἰς τὴν ἀπόδοον, στ. 169 κ.έ. Νῦν, στ. 317 κ.έ., ἡ εἰλικρίνεια εἶναι ὑπόπτος, κατὰ δὲ τὴν περαιτέρω ἀνέλιξιν τοῦ δόλου ἡ ἀνελικρίνεια καὶ ἡ ὑποκρισία τοῦ χοροῦ εἶναι πλήρης : στ. 507 κ.έ., 676 κ.έ.

6. Στ. 329 κ.έ.

κτίτον. Παρεμβάλλεται ¹ ἐδῶ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρήμου τῆς ψευδολογίας, μία μικρὰ ὅσας εἰλικρινείας αἰσθημάτων καὶ λόγων τοῦ Νεοπτόλεμου, ὑπὸ τὴν ἐπ' αὐτὸν ἐπίδρασιν τῆς ἱερᾶς μνήμης τοῦ πατρὸς του. Ὅταν λοιπὸν ἀπέθανεν ὁ Ἀχιλλεύς, — συνεχίζεται ἡ διακοπεῖσα ψευδολογία — πρεσβεία, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν παιδαγωγὸν τοῦ Ἀχιλλέως Φοῖνικα, ἦλθεν εἰς τὴν Σκύρον, ὅπου ἔμενεν ὁ νεαρὸς Νεοπτόλεμος, λέγουσα :

«...εἴτ' ἀληθὲς εἴτ' ἄρ' οὖν μάτην,
ὥς οὐ θέμις γίγνοιτ', ἐπεὶ κατέφθιτο
πατὴρ ἐμός, τὰ πέραμ' ἄλλον ἢ 'μ' ἐλεῖν» ².

Ὁ Νεοπτόλεμος λοιπόν, πεισθεὶς εἰς τὰ λεγόμενα, τῇ συνοδείᾳ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, ἔπλευσεν ἀμέσως εἰς τὴν Τροίαν, ὑπὸ δύο λόγων κινούμενος :

«NE. μάλιστα μὲν δὴ τοῦ θανόντος ἰμέρω,
ὅπως ἴδοιμ' ἄθαιπτον· οὐ γὰρ εἰδόμην·
ἔπειτα μέντοι χῶ λόγος καλὸς προσῆν,
εἰ τὰπὶ Τροίᾳ πέραμ' αἰρήσοιμ' ἰών» ³.

Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως Νεοπτόλεμος ἔγινε δεκτὸς μὲ ἐκδηλώσεις χαρᾶς καὶ ἀγάπης ἀπὸ τὸν στρατὸν τῶν Ἀχαιῶν, μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν Τροίαν, καὶ — ὁ βασιλεὺς ἀπέθανε, ζήτω ὁ βασιλεὺς! —, ὅλοι ἐβλεπον εἰς τὸν εὐρωστον ἔφηβον τὸν διάδοχον τοῦ πατρὸς, ἔβλεπον εἰς τὸν Νεοπτόλεμον ἕνα ἀναστημένον ζωντανὸν Ἀχιλλέα. Ἀλλ' ἄς ἀκούσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὸ « παραμῦθι τοῦ ψεύδους » ⁴ ἀπὸ τὸ γλαφυρὸν πρωτότυπον :

«NE. κείνος μὲν οὖν (ὁ Ἀχιλλεὺς νεκρὸς) ἔκειτ'· ἐγὼ δ' ὁ δύσμορος,
ἐπεὶ δάκρυσα κείνον, οὐ μακρῷ χρόνῳ
ἐλθὼν Ἀτρεΐδας πρὸς φίλους, ὡς εἰκὸς ἦν,
τὰ θ' ὅπλ' ἀπήτουν τοῦ πατρὸς τὰ τ' ἄλλ' ὅσ' ἦν.
οἱ δ' εἶπον, οἷμοι, τλημονέστατον λόγον,
ὦ σπέρμ' Ἀχιλλέως, τὰλλα μὲν πάρεστί σοι
πατρῷ· ἐλέσθαι, τῶν δ' ὅπλων κείνων ἀνὴρ
ἄλλος κρατύνει νῦν, ὁ Λαέρτων γόνος.
κἀγὼ δακρύσας εὐθὺς ἐξανίσταμαι
ὀργῇ βαρεῖα καὶ καταλήγας λέγω,

1. Στ. 331 - 340.

2. Στ. 345 κ.έ.

3. Στ. 350 κ.έ.

4. Τὸ « Lügenmärchen » κατὰ Reinhardt, ἔ.ἀ., σ. 178, τὸ ὅποιον ὁ Νεοπτόλεμος ἐδιδάχθη εἰς τὴν « Lügenschule », τὴν σχολὴν τοῦ ψεύδους, κατὰ Weinstock (Sophokles, 1948³, σ. 71).

ὦ σχέτλι', ἣ 'τολμήσατ' ἀντ' ἐμοῦ τι
δοῦναι τὰ τεύχη τὰμά, πρὶν μαθεῖν ἐμοῦ ; » ¹.

Ἐκ τῆς ἐν συνεχείᾳ θρασείας ἀπαντήσεως τοῦ Ὀδυσσεώς εἰς τὰς δικαίας διαμαρτυρίας τοῦ Νεοπτολέμου, διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς πατρικῆς πανοπλίας εἰς τὸν Ὀδυσσεά, προεκλήθη ἐπεισόδιον μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ἀντηλλάγησαν ὕβρεις βαρεῖαι. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως, πληρωθεὶς εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὴν ὑπόληψίν του ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν καὶ τοῦ « κακίστου καὶ κακῶν » Ὀδυσσεώς ², ἐγκατέλειπε τὸ στρατόπεδον καὶ πλέει τώρα εἰς τὴν πατρίδα του Σκῦρον. Ἀλλὰ δὲν πταίει τόσον ὁ Ὀδυσσεὺς διὰ τὴν ἄδικον καὶ ὕβριστικὴν συμπεριφορὰν του, ὅσον πταίουν οἱ ἀρχηγοί, οἱ « ἡγούμενοι » τοῦ στρατοῦ, οἱ ὅποιοι τὸν ἀνέχονται καὶ τοῦ ἐδίδαξαν τὴν ἀκοσμίαν τῶν τρόπων :

« ΝΕ. πόλις γάρ ἐστι πᾶσα τῶν ἡγνουμένων
στρατός τε σύμπας· οἱ δ' ἀκοσμοῦντες βροτῶν
διδασκάλων λόγῳσι γίγνονται κακοί » ³.

Ὁ Νεοπτόλεμος κλείει τὴν διεξοδικήν του ἀφήγησιν μὲ τὴν εὐχήν :

« ΝΕ. ...ὁ δ' Ἀτρεΐδας στυγῶν
ἐμοὶ θ' ὁμοίως καὶ θεοῖς εἴη φίλος » ⁴.

Ἡ ψευδὴς αὕτη ἀφήγησις καὶ τὸ ὑποκριτικὸν πάθος, μὲ τὸ ὅποιον ὁ Νεοπτόλεμος κραταιώνει τὸ « πιθανόν », τὴν πειστικότητα αὐτῆς, δορυφορεῖται ἀπὸ τὴν ἐπακολουθοῦσαν πρώτην στροφὴν ⁵ τοῦ ἐπεισοδιακοῦ ἔσματος τοῦ χοροῦ. Ὁ χορὸς ἐπιμαρτύρεται καὶ τώρα ἐν Λήμνῳ τὴν θεὰν Γῆν-Κυβέλην, ἐν τῷ πλαισίῳ καὶ χάριν τοῦ ψεύδους, ὥς ἐπεκαλέσθη αὐτήν, λέγει, εἰς τὴν Τροίαν ὥς μάρτυρα τῆς προσβολῆς ⁶ τοῦ Νεοπτολέμου ἀπὸ τοὺς Ἀτρεΐδας. Τοῦ ὑποκριτικοῦ πάθους τοῦ Νεοπτολέμου :

« ΝΕ. οἱ δ' εἶπον, οἴμοι, τλημονέστατον λόγον... » ⁷

1. Στ. 359 κ.έ.

2. Στ. 384.

3. Στ. 386 κ.έ. Τὸ ψεῦδος ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ λ.χ. 672 κ.έ., 837, 842, 863 κ.έ., 1140 κ.έ. ἐνισχύεται διὰ « γνωμῶν ». Πρβλ. καὶ τὰς εὐχὰς καὶ ἐπικλήσεις θεῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς μηχανογραφίας, στ. 133 κ.έ., 391 κ.έ., 518.

4. Στ. 389 κ.έ.

5. Στ. 391 - 402.

6. Ὁ Zieliński, μν.ξρ., σ. 109 κ.έ., εἰκάζει, ὅτι ἡ ἀφήγησις τῆς κατὰ τοῦ Νεοπτολέμου ταύτης προσβολῆς καὶ ἀδικίας προέρχεται ἀπὸ ἀμάρτυρον τραγῳδίαν τοῦ Σοφοκλέους « Νεοπτόλεμος », εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο φυσικὸν ὁ χορὸς τῶν Μυρμιδόνων, ὠργισμένος διὰ τὴν κατὰ τοῦ κυρίου του ἀδικίαν, νὰ ἐπικαλέσθαι εἰς ἕν στάσιμον τὴν Ἰδαίαν Μητέρα.

7. Στ. 363.

υπόκρουσις εἶναι ἢ πρὸς τὴν Κυβέλην ἐναμίλλου πάθους ἐπιφώνησις τοῦ χοροῦ :

« ἰὼ μάκαιρα ταυροκτόνων
λεόντων ἔφεδρε... » ¹.

Χάρις εἰς τὴν διφωνικὴν αὐτὴν σειρηνοῦσαν τοῦ ψεύδους, ὁ Φιλοκλήτης ἀναγνωρίζει ² εἰς τὸν Νεοπτόλεμον ἕνα προφανῆ ὁμοιοπαθῆ του. Ὁ ἕως τώρα συμπαθὴς εἰς αὐτὸν υἱὸς τοῦ φίλου του Ἀχιλλέως καθίσταται ἤδη συμπαθέστερος, ὥς θυμὰ καὶ αὐτὸς τῶν Ἀτρειδῶν. Καὶ οἱ δύο ἄνδρες εἶναι πλέον ἠνωμένοι εἰς μίαν τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης μοίρας δυνάδα. Εἶναι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Φιλοκλήτου ἀμφότεροι ἀποξενωμένοι τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς κοινότητος, ἄκων ἀπόβλητος αὐτῆς ὁ Φιλοκλήτης, ἐκὼν φυγὰς ὁ Νεοπτόλεμος! Ἔχουν κοινούς ἐχθρούς καὶ κοινὸν κατ' αὐτῶν μῖσος· ἀλλ' ἔχουν καὶ κοινὸν σκοπὸν καὶ πόθον : τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα!

Μίαν ἐπιβράδυνσιν τῆς πορείας τῆς τραγικῆς δράσεως, ἐπιτείνουσιν τὴν ἀγωνίαν τοῦ ἀναμένοντος εἰς τὸ πλοῖον ἄμεσα ἀποτελέσματα τοῦ δόλου Ὀδυσσεώς, ἀποτελοῦν αἱ πληροφορίαι, ποὺ ζητεῖ ὁ Φιλοκλήτης διὰ τοὺς γνωστοὺς εἰς αὐτὸν λοιποὺς ἀρχηγούς τῶν Ἑλλήνων. Διότι δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ ἥρωας, πῶς, παρούσῃ τόσῳ γνωστῇ ἀκεραιότητι καὶ χρηστότητι ἀρχηγῶν, συνέβησαν αἱ εἰς βάρος τοῦ Νεοπτολέμου ἀδικίαι καὶ ἀπρέπειαι. Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Νεοπτολέμου, καθ' ἃς οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων (Ἀχιλλεύς, Αἴας ὁ Τελαμώνιος, Πάτροκλος) ἀπέθανον ἢ δέχονται πλήγματα τῆς μοίρας (Νέστωρ), — νέᾳ παρένθεσις εἰλικρινείας ἐντὸς τοῦ τροπαρίου τῆς ψευδολογίας ³ — ἐνῶ « ζοῦν καὶ βασιλεύουν » οἱ πονηροὶ καὶ κακοὶ (οἱ Ἀτρεῖδαι, ὁ Διομήδης, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Θερσίτης), ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξάπτουν ἔτι μᾶλλον τὸ κατὰ τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσεώς μῖσος τοῦ Φιλοκλήτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὀδηγοῦν εἰς τὴν συναγωγὴν δύο συμπερασμάτων ἀπὸ τὰ ἐκτεθέντα :

Τὸ πρῶτον συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον συμφωνοῦν καὶ οἱ δύο, εἶναι ὅτι :

« NE. ... πόλεμος οὐδέν' ἄνδρ' ἐκὼν
αἶρεῖ πονηρόν, ἀλλὰ τοὺς χρηστοὺς αἶε! » ⁴.

Ὁ πόλεμος δηλαδὴ κατατρέχει κατὰ κανόνα ὅλους τοὺς ἀγαθοὺς καὶ χρηστοὺς

1. Στ. 400 κ.έ. κατὰ τὸ μετρικὸν σχῆμα τῆς στροφῆς παρὰ Dain - Mazon (Budé).

2. Στ. 403 κ.έ. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τὸ ὑποκριτικὸν συναίσθημα καὶ πάθος αὐτοῦ καὶ τῶν χορευτῶν εἶχον διὰ τὸν Φιλοκλήτην τὴν ἰδίαν δύναμιν μὲ τὰ « σύμβολα » τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν « ξένων » (ἐκ φιλοξενίας φίλων).

3. Στ. 410 - 435.

4. Στ. 436 κ.έ. Πρβλ. Ἀνακρ. ἀπ. 101, 2 Diehl: « Ἄρης δ' οὐκ ἀγαθῶν φείδεται, ἀλλὰ κακῶν ».

ἄνδρας· αὐτοὶ φρονεῦνται, οὐδείς ὅμως πονηρὸς ἔπαθε τίποτε. Οἱ φαῦλοι εὐνοοῦνται ἀπὸ τὴν Μοῖραν τοῦ πολέμου.

Τὸ δευτέρον συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον συναγεί ὁ Φιλοκτήτης, εἶναι γενικώτερον, διότι ἐπεκτείνει τὴν ἀνωτέρω γνώμην εἰς ὁλόκληρον τὸν μέχρι τοῦδε βίον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποδίδει τὴν αἰτίαν τῆς καλῆς μοίρας τῶν πονηρῶν καὶ τῆς κακοτυχίας τῶν χρηστῶν εἰς τοὺς θεοὺς. Ὁ Φιλοκτήτης προχωρεῖ καὶ εἰς ἀνευλαβῇ κατὰ τῶν θεῶν λόγον :

«*ΦΙ. ποῦ χροὴ τίθεσθαι ταῦτα, ποῦ δ' αἰνεῖν, ὅταν τὰ θεῖ' ἐπαινῶν τοὺς θεοὺς εὖρω κακοὺς ;*»¹.

Αὐτά, ποῦ συμβαίνουν, λέγει ὁ Νεοπτόλεμος, εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ φαῦλοι, μὲ ἠνάγκασαν «*νὰ πάρω τὰ μάτια μου*» καὶ νὰ φύγω ἀπὸ τὸ Ἴλιον. Πηγαίνω νὰ ἡσυχάσω καὶ νὰ ζήσω καλὰ εἰς τὴν πατρίδα μου Σκυῖρον. Καὶ τώρα ὁ ἀποχαιρετισμὸς ἀπὸ τὸν Φιλοκτήτην :

«*ΝΕ. νῦν δ' εἰμι πρὸς ναῦν· καὶ σὺ, Ποίαντος τέκνον, χαῖρ' ὥς μέγιστα, χαῖρε· καὶ σε δαίμονες νόσον μεταστήσειαν, ὥς αὐτὸς θέλεις. ἡμεῖς δ' ἴωμεν, ὥς ὀπηνίκε' ἂν θεὸς πλοῦν ἡμῖν εἴκη, τηνικαῦθ' ὁρμώμεθα*»².

Ἡ εἰς ταῦτα ἄμεσος ἐρώτησις τοῦ Φιλοκτήτου : «*ἦδη, τέκνον, στέλλεσθε ;*»³ (τί, εἰσθε κιόλας γιὰ ξεκίνημα, παιδιά ;) ἐξωτερικὰ μόνον ἤχει ὥς ἀπορία του διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ξένων. Κατ' οὐσίαν εἶναι ἀπορία καὶ ἐκπληξις διὰ τὴν ὅλην στάσιν τοῦ Νεοπτολέμου, ὅστερα ἀπὸ τὴν συνάντησιν. Φεύγει λοιπὸν καὶ αὐτός, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἕως τώρα ἐπισκέπται τῆς Λήμνου, μὲ ἓν ξηρὸν «*χαῖρε*» καὶ μὲ μίαν εὐχὴν πρὸς τὸν ἐγκαταλειπόμενον ἀβοήθητον : Τόσον γρήγορα παρέλυσαν οἱ ἀνθρώπινοι δεσμοί, οἱ ὅποιοι, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ δυστυχχοῦς Φιλοκτήτου, εἶχον συνάψει τοὺς δύο ἄνδρας εἰς κοινῆς μοίρας δυαδικὴν ἐνότητα ; Αὐτῆς τῆς ἀγωνίας ἔκφρασις εἶναι ἡ ἐρώτησις, προανάκρουσμα τῆς ἀκολουθούσης δραματικῆς ἐκκλήσεως πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον, ἐκκλήσεως ἐνὸς ὅχι ἀπλῶς πατρικοῦ φίλου καὶ πάσχοντος ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐνὸς «*ικέτου*», ἐκλιπαροῦντος ἐν ὀνόματι τοῦ «*ἱεσίου*» Διός :

«*ΦΙ. πρὸς νῦν σε πατρός, πρὸς τε μητρός, ὦ τέκνον, πρὸς τ' εἰ τί σοι κατ' οἰκόν ἐστι προσφιλές, ἱκέτης ἱκνοῦμαι, μὴ λήπης μ' οὕτω μόνον,*

1. Στ. 451 κ.έ.

2. Στ. 461 κ.έ.

3. Στ. 466.

ἐρῆμον ἐν κακοῖσι τοῖσδ' οἷσι δρᾶς
 ὅσοις τ' ἐξήκουσας ἐνναλοντά με'
 ἀλλ' ἐν παρόργῳ θοῦ με. δυσχέρεια μὲν,
 ἔξοιδα, πολλή τοῦδε τοῦ φορήματος·
 ὁμως δὲ τλήθῃ τοῖσι γενναίοις τοι
 τό τ' αἰσχρὸν ἐχθρὸν καὶ τὸ χρηστὸν εὐκλεές.
 σοὶ δ', ἐκλιπόντι τοῦτ', ὄνειδος οὐ καλόν,
 δράσαντι δ', ὦ παῖ, πλείστον εὐκλείας γέρας,
 ἐὰν μόλω γὰρ ζῶν πρὸς Οἰταῖαν χθόνα.
 ἴθ' ἡμέρας τοι μόχθος οὐχ ὅλης μιᾶς.
 τόλμησον, ἐμβαλοῦ μ' ὅποι θέλεις ἄγων,
 ἐς ἀντλίαν, ἐς προῶραν, ἐς πρύμνην, ὅπου
 ἦκιστα μέλλω τοὺς ξυνόντας ἀλγυνεῖν.
 νεῦσον, πρὸς αὐτοῦ Ζηρὸς ἱεσίου, τέκνον,
 πεῖσθητι. προσπίτνω σε γόνασι, καίπερ ὦν
 ἀκράτωρ ὁ τλήμων, χαλός...»¹.

Ἐν νεῦμα, μία κατάφασις τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸ αἶτημα τῆς δραμα-
 τικῆς ἐκκλήσεως δυστυχοῦς φίλου, πάσχοντος ἀνθρώπου καὶ ἐκλιπαροῦντος
 ἱκέτου, σημαίνει διὰ τὸν Φιλοκτήτην δύο μεγάλα εὐεργετήματα: πρῶτον τὴν
 ἔξοδόν του ἀπὸ τὴν μόνωσιν, τὴν ἐπανεῖσοδόν του εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν
 ἀνθρώπων, ἀφ' ἧς ἄκων ἐξεβλήθη, καὶ δεύτερον τὴν ἐπ' αὐτὴν ἐξοδὸν του εἰς τὴν
 γῆν τῶν πατέρων του καὶ τὴν ἐλπιζομένην συνάντησίν του μετὰ τὸν πατέρα
 του Ποίαντα, ἃν οὗτος ἀκόμη ζῇ. Ἀπὸ μακροῦ χρόνου, λέγει ὁ Φιλοκτήτης,
 δὲν ἔχει ἀκουσθῆ, δὲν ἔχει δώσει σημεῖα ζωῆς ὁ γέρον Ποίης, ἐνῶ ἐπανε-
 λημμένος ἔπεμψα εἰς αὐτὸν μηνύματα καὶ παρακλήσεις νὰ ἔλθῃ ἐδῶ καὶ νὰ
 με σώσῃ. Φαίνεται, ἡ ἔχει ἀποθάνει ἢ δὲν ἔχει λάβει καμμίαν ἀπὸ τὰς παραγ-
 γελίας, ποῦ τοῦ ἔστειλα κατὰ καιροὺς μέσῳ τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς νήσου ναυτι-
 κῶν. Ὁ Νεοπτόλεμος, εἰσακούων τὴν παράκλησιν καὶ παραλαμβάνων εἰς τὸ
 πλοῖόν του τὸν Φιλοκτήτην διὰ τὴν Ἑλλάδα, θὰ γίνῃ ταυτοχρόνως καὶ
 ἀγγελιαφόρος τῆς ἐλεύσεως καὶ συνοδὸς τοῦ ἀπὸ δεκαετίας ἀπόντος Φιλοκτή-
 του εἰς τὴν πατρίδα του. Ἡ δραματικὴ ἐκκλήσις κλείεται μετὰ τὴν πρὸς Νεο-
 πτόλεμον ὑπόμνησιν, ὅτι ἡ τύχη τῶν ἀνθρωπίνων εἶναι κοινή. Ὅταν ὁ
 ἀνθρώπος εὐρίσκεται ἔξω τῶν δεινῶν, ἃς μὴ τὰ θεορῇ ξένα, ἀλλότρια ἑαυτοῦ.
 Μὲ ὅσῃν εὐκολίαν ἔρχεται ἡ εὐτυχία, μετὰ ἄλλην τόσῃν ἔρχεται καὶ ἡ δυστυχία.
 Καὶ εἰς τὴν ὥραν τῆς μεγαλυτέρας εὐτυχίας ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ φοβῆται
 καὶ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τὸν κίνδυνον ἐνδεχομένης περιπετείας του.

1. Στ. 468 - 486. Ἡ παράθεσις τοῦ πρωτοτύπου ἐνταῦθα μετὰ τὴν πηγαίαν εὐρω-
 στίαν του καθιστᾷ σχεδὸν περιττὴν οἰανδήποτε ἐρμηνευτικὴν ἀνάλυσιν.

Τὴν ἔκκλησιν τοῦ Φιλοκτῆτου ὑποστηρίζει καὶ ὁ χορός, ἐκφράζων διὰ τῆς ἀντιστροφῆς¹ τοῦ ἐπεισοδιακοῦ του ἔσματος τὸν ὑποκριτικὸν οἰκτὸν του πρὸς τὸν ἱκέτην. Προχωρῶν ἐνταῦθα ὁ χορός, πέραν τοῦ ὑποκριτικοῦ πάθους τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ τελετουργικοῦ ἥθους τῆς ἐπικλήσεως τῆς Κυβέλης, τὴν ὁποίαν ἐπιμαρτύρεται εἰς τὴν στροφὴν τοῦ ἔσματος του (στ. 391-402), ὁμιλεῖ περὶ «νεμέσεως τῶν θεῶν» εἰς περίπτωσιν μὴ ἐκπληρώσεως τῆς παρακλήσεως τοῦ ἱκέτου, ὅπως μεταχθῇ εἰς τὴν πατρίδα του. Λέγει δὲ τὰ ἱερὰ ταῦτα ῥήματα ὁ χορός, καθ' ἣν ὥραν ἀσκεῖ μηχανορραφίαν καὶ συνεργεῖ εἰς τὸν δόλον! Ἐν τέλει συναινεῖ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ παραλάβουν τὸν Φιλοκτῆτην εἰς τὸ πλοῖον, διὰ νὰ πλεύσουν εἰς τὸν τόπον τοῦ προορισμοῦ των. Εἰς τὴν τελικὴν δίστιχον εὐχὴν τοῦ Νεοπτολέμου:

«NE. μόνον θεοὶ σφάζοιεν ἔκ τε τῆσδε γῆς
ἡμᾶς ὅποι τ' ἐνθὲνδε βουλοίμεσθα πλεῖν»²,

συνάπτεται ἡ ἀλήθεια τοῦ πρώτου στίχου μὲ τὸν δόλον τοῦ δευτέρου, τοῦ ὁποίου τὸ νόημα ἄλλως ἀντιλαμβάνεται ὁ Φιλοκτῆτης καὶ ἄλλως οἱ συνομιληταὶ του καὶ οἱ θεαταὶ τῆς τραγωδίας. Καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν στ. 779 κ.έ.:

«NE. ὦ θεοί, γένοιτο ταῦτα νῶν' γένοιτο δὲ
πλοῦς οὐριός τε κενδοσταλῆς ὅποι ποτὲ
θεὸς δικαιοῖ χάω στόλος πορσύνεται»³,

λόγοι ἱεροὶ καὶ εὐχαὶ πρὸς τὸ θεῖον τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς προδοσίας καὶ τῆς ἀπάτης. Ὁ Φιλοκτῆτης, εὐπιστος καὶ εὐθύς καὶ εἰλικρινής, πιστεύων, ὅτι ἤγγικε πλέον δι' αὐτὸν τὸ «νόστιμον ἡμᾶρ», ἀναπέμπει ἐπιφωνήσεις χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης: «φίλιτον ἡμᾶρ», «ἡδιστος ἀνὴρ», «φίλοι ναῦται»⁴. Τοὺς καλεῖ ὅλους νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ σπήλαιον, διὰ νὰ προσκυνήσουν τὸ χῶμά του, τὴν «ἄοικον οἴκησίν»⁵ του, καὶ νὰ ἴδουν μὲ τὰ μάτια των, πῶς ἔζησε; μὲ ποίαν καρτερίαν ὑπέμεινε τὰ ἐξ ἀνάγκης δεινὰ του. Ἀλλὰ τὴν ὥραν ἀκριβῶς, καθ' ἣν ἐτοιμάζονται νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ σπήλαιον καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀναχωρήσουν διὰ τὸ πλοῖον, βλέπουν ἐρχομένους δύο ἄνδρας, τὸν γνωστὸν ἐκ τοῦ προλόγου ναύτην, μετημαρμεμένον κατὰ τὰ συμπεφωνημένα εἰς ξένον ἔμπορον, καὶ ἕνα ἄλλον ἄνδρα τοῦ πληρώματος. Ἡ σκηνὴ τῆς πρώτης συναντήσεως τοῦ Νεοπτολέμου μὲ τὸν Φιλοκτῆτην κλείεται ἐδῶ.

1. Στ. 507 - 518.

2. Στ. 528 κ.έ.

3. Παρατηρητέα ἡ μεταξὺ τῶν δύο εὐχῶν διαφορὰ· ἡ δευτέρα εἶναι φαινομενικῶς ὀλιγώτερον ἀνευλαβής· κατ' οὐσίαν προχωρεῖ περισσότερον τῆς πρώτης εἰς ἀσεβῆ προπέτειαν, διότι καὶ ὁ θεὸς μνημονεύεται συνεργὸς καὶ προστάτης τῆς ἀπάτης.

4. Στ. 530 κ.τά.

5. Στ. 534 κατὰ τὴν γραφὴν τοῦ Pearson καὶ τοῦ Radermacher.

Μὲ τὴν λήψιν κοινῆς ἀποφάσεως Νεοπτολέμου καὶ Φιλοκτήτου περὶ ἀπό-
 πλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ τραγικὴ δρᾶσις προεχώρησε κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ σχέ-
 διον τοῦ δόλου ἐξετελέσθη ἔως ἐδῶ σύμφωνα μὲ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ὀδυσ-
 σέως. Ἡ πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον κατήχησις τοῦ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ θεωρίας τοῦ
 δόλου κατέστη νῦν προᾶξις τοῦ δόλου. Ἡ ὅλη ὅμως διαδικασία τῆς ἀπάτης
 δὲν ἔληξε¹ διότι δὲν εἰσῆλθον ἀκόμη εἰς τὸ πλοῖον οἱ ἐπιβάται, ὁ δὲ κίνδυ-
 νος διὰ τοὺς ἀπαγωγεῖς ὑφίσταται πάντοτε, ἐφόσον ὁ Φιλοκτήτης θὰ εἶχε τὸ
 τόξον εἰς τὰς χεῖράς του τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν θὰ ἀντελαμβάνετο τὴν ἀπάτην.
 Πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον ἐντείνεται ἡ προσοχὴ τοῦ θεατοῦ, κατὰ τὴν ἀναμε-
 νομένην² ἄλλως τε ἐμφάνισιν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ὀδυσσεὺς, ἀγωνιῶν-
 τος διὰ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐντολῶν του.

Πρὶν ἢ ὅμως παρακολουθήσωμεν τῆς νέας σκηνῆς, τῆς γνωστῆς ὡς σκη-
 νῆς τοῦ ἐμπόρου, τὴν δρᾶσιν, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἐν τῷ συνόλῳ τὴν
 περιγραφείσαν σκηνὴν τῆς συναντήσεως Φιλοκτήτου καὶ Νεοπτολέμου, ὡς
 μίαν ἐπὶ μέρους ἐνότητα ἐν τῇ ἀνελίξει τῆς δραματικῆς κινήσεως τοῦ ἔργου.

Ἀπὸ τοῦ προλόγου καὶ τῆς παρόδου τοῦ χοροῦ εἶναι ἐμφανεῖς αἱ δύο
 γραμμαὶ τῆς τραγωδίας : ἡ θεία γραμμὴ τοῦ ἔργου, ἡ ὁποία εἶναι εὐκρινῆς
 καὶ εὐθεῖα, καὶ αἱ κατ' αὐτῆς ἀντιδράσεις τῶν ἀνθρώπων, αἱ συνθέτουσαι
 τὴν ἀνθρωπίνην γραμμὴν του.

Ἡ βουλὴ τοῦ Διὸς περὶ μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκτήτου ἐκ Λήμνου εἰς
 Τροίαν προσκρούει πρῶτον εἰς τὴν μερικὴν ἀντίδρασιν τοῦ Ὀδυσσεὺς, ἀντι-
 τάξαντος τὸν δόλον τοῦ ἰδικοῦ του σχεδίου εἰς τὴν ὑπὸ τῆς μαντείας τοῦ
 Ἑλένου, ἐρμηνευτοῦ τοῦ θείου θελήματος, ὑποδειχθεῖσαν πειθῶ πρὸς ἐκτέ-
 λεσιν τῆς θείας ἐντολῆς, ἔτι δὲ εἰς τὴν ἀντίδρασιν τοῦ πιστοῦ καὶ εὐσυνει-
 δήτου ἐκτελεστοῦ τοῦ σχεδίου τοῦ Ὀδυσσεὺς Νεοπτολέμου καὶ τοῦ συνερ-
 γάτου αὐτοῦ χοροῦ. Ἡ θεία βουλὴ προσκρούει δεῦτερον εἰς τὴν ὀλικὴν ἀντί-
 δρασιν τοῦ Φιλοκτήτου, ποθοῦντος μίαν καὶ μόνην ἀπομάκρυνσιν ἐκ Λήμνου,
 τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Τροίαν κατὰ τὴν θεῖαν προσ-
 ταγὴν. Ἐνῶ ὁ Φιλοκτήτης ὑφίσταται ἀπὸ δεκαετίας παθήματα, θεῖα ἀντί-
 ποῖνα τῆς τότε συμπεριφορᾶς του πρὸς τὴν θεῖαν βουλήν, νῦν προβάλλει νέαν
 εἰς αὐτὴν πείσμονα ἀντίστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐμμένει
 μέχρι τέλους, μὴ ἐνδίδων οὔτε εἰς τὸν δόλον³ οὔτε εἰς τὴν βίαν⁴ οὔτε καὶ
 εἰς τὴν τελικῶς χρησιμοποιηθεῖσαν πειθῶ⁴.

Εἰς τὰς δύο αὐτὰς δυνάμεις τῆς δραματικῆς κινήσεως τοῦ ἔργου, ἥτοι

1. Στ. 126 κ.έ.

2. Στ. 219 - 974.

3. Στ. 983 κ.έ., 1297 κ.έ.

4. Στ. 1267 κ.έ., 1315 κ.έ., 1374 κ.έ.

τὴν θεῖαν βουλὴν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν κατ' αὐτῆς ἀντίστασιν τῶν ἀνθρώπων ἀφ' ἑτέρου, προστίθεται, ὥς ἤδη παρετηρήσαμεν, τρίτη δύναμις κινητήριος τῆς τραγικῆς δράσεως, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων πρὸς ἀλλήλας.

Οὕτω, κατὰ τῆς ἀπολύτως εὐθείας γραμμῆς, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἡ ἐν τῇ τραγωδίᾳ στάσις τοῦ Φιλοκτήτου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἡρακλέους, ἀντιτίθεται εἰς τὸ ἐρμηνευόμενον ἐπεισόδιον ἡ τεθλασμένη γραμμὴ τῆς δολίας κατ' ἀρχὰς στάσεως τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τοῦ χοροῦ. Πρὸς τὸ ἀκέραιον ἦθος τοῦ Φιλοκτήτου ἀντιβάλλεται τὸ ἀπατηλὸν καὶ πανοῦργον ἦθος τοῦ συνομιλητοῦ του καὶ τοῦ χοροῦ. Πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκεραιότητα ὁ δόλος καὶ ἡ ἀπάτη. Πρὸς τὸν σημερινὸν ἐν τῇ ζωῇ κόσμον τῶν ἐν τῇ Τροίᾳ κατὰ Φιλοκτήτην ψευδοηρώων ('Ατρεΐδαι, Ὀδυσσεύς, Διομήδης, Θερσίτης κ.λπ.) ἵσταται ἀντιμέτωπος ἓνας ἐξόριστος τοῦ κόσμου τούτου ἄνθρωπος, ἡθικῶς ξένος πρὸς τὴν κοινότητά του, ἀλλὰ πραγματικὸς ἦρωας, γνήσιος φορεὺς τοῦ ἡρωϊκοῦ ἠθους καὶ ἀληθινὸς ἐκπρόσωπος τοῦ κόσμου τῶν ἡρώων τοῦ παρελθόντος, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχοῦν αἰσκαὶ τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Αἴαντος, τοῦ Πατρόκλου. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Φιλοκτήτου, ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἔπαθεν ὁ ἴδιος καὶ ὅσα ἔμαθε τώρα ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, ἔδρα τῶν ἀληθινῶν Ἀχαιῶν ἡρώων εἶναι ὄχι ἡ Τροία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἀλλ' ἡ Λῆμνος, εἰς τὴν ὁποῖαν αὐτὴν τὴν στιγμὴν εὐρίσκονται δύο ὥραϊοι συνεχισταὶ τῆς γησιᾶς ἡρωϊκῆς παραδόσεως. Καὶ αὐτοὶ εἶναι ὁ Φιλοκτήτης καὶ ὁ Νεοπτόλεμος.

Ἡ ἡρωϊκὴ αὐτὴ αὐτοσυνείδησις τοῦ Φιλοκτήτου ἀφ' ἑνὸς μὲν χαλυβδώνει τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν ἐμμονήν του εἰς τὴν ἀρχῇθεν χαραχθεῖσαν γραμμὴν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποτελεῖ νέον στοιχεῖον καὶ ἐλατήριον διὰ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Νεοπτολέμου διαμόρφωσιν καὶ καλλιέργειαν μιᾶς ἀντιθέτου πρὸς τὸν Ὀδυσσεᾶ δυνάμεως διαβρωτικῆς τῆς ὅλης διεξαγωγῆς καὶ συνεχίσεως τοῦ δόλου. Ὁ Νεοπτόλεμος δηλαδὴ καθίσταται ὁ στόχος δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων καὶ ἀντιρρόπων δυνάμεων. Ἐκ τούτων πρώτη εἶναι ἡ δύναμις τῆς ψυχοπλάνου κατηχήσεως καὶ καθοδηγήσεως τοῦ Νεοπτολέμου, ἡ τρεφομένη καὶ ἐλαυνομένη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεώς. Τὰς δὲ ἐκδηλώσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς παρηκολουθήσαμεν ἤδη βῆμα πρὸς βῆμα. Πρὸς τὴν πρώτην ὅμως ταύτην δύναμιν ἤρchiσε νὰ ἀντιστρατεύεται, ἀπὸ τοῦ προλόγου ἤδη διαμορφουμένη καὶ βαθμηδὸν ἐνισχυομένη, μία δευτέρα ἀντίρροπος δύναμις, ἔχουσα καὶ αὐτὴ στόχον τὸν Νεοπτόλεμον. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀντιόδοσσις δυνάμεις ἔχει δύο ἀφετηρίας καὶ πηγὰς: ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν « φύσιν », τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν τοῦ Νεοπτολέμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν Φιλοκτήτην καὶ τὸν κόσμον του. Τὰς ἐκ τῆς μιᾶς πηγῆς, ἥτοι τὰς ἐκ τῆς « φύσεως » τοῦ Νεοπτολέμου, πρώτας, ἀλλ' ἀνισχύρους ἀντιδράσεις εἰς τὴν « παιδαγωγικὴν » ἐπιβολὴν τοῦ Ὀδυσσεώς εἶδομεν ἤδη ἀνωτέρω, θὰ παρακολουθήσωμεν δὲ

και ἐφεξῆς τὴν συνέχειάν των. Τώρα μένει νὰ ἐπισημάνωμεν τὴν γένεσιν καὶ ἀνέλιξιν τῆς ἀπὸ τοῦ Φιλοκλήτου ἐκπηγαζούσης ἀντιοδυσσείου δυνάμεως.

Ἡ συνάντησις τοῦ Νεοπτολέμου μὲ τὸν Φιλοκλήτην σημαίνει διὰ τὸν πρῶτον τὴν εἰσοδὸν του εἰς ἓνα ἄλλον, ξένον πρὸς τὸν Ὀδυσσεά κόσμον. Ὁ ἔφηβος ἐγνώρισε προηγουμένως τὸ ἄθλιον φυσικὸν περιβάλλον τοῦ ἐγκαταλειμμένου πάσχοντος καὶ μὲ τὴν πλουσίαν φαντασίαν του ἐξωντάνευσε μέσα του μίαν πρώτην εἰκόνα τῆς ἐλευσίνης ζωῆς του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς, πρὸ τῆς συναντήσεως ἀκόμη τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀρχίζει νὰ κυφοροῖται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐφήβου τὸ πρῶτον ὑποτυπῶδες σπέρμα τοῦ οἴκτου πρὸς τὸν πάσχοντα, ἡ πρώτη ἀφετηρία τῆς δυσμενοῦς πρὸς τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν δόλον δυνάμεως. Ἡδη, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ προλόγου καὶ τῆς παρόδου τοῦ χοροῦ, ἐπεσημάναμεν τὴν γένεσιν τῆς νέας παιδαγωγικῆς δυνάμεως, τῆς ἐκπορευομένης ἀπὸ τὸ ἄψυχον, τὸ ὕλικόν περιεχόμενον τοῦ νέου κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆλθεν ὁ Νεοπτόλεμος. Μὲ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐμφάνισιν τοῦ Φιλοκλήτου ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποκτᾷ πλεον καὶ ἔμψυχον περιεχόμενον, ἡ δὲ βίωσις τῆς παρουσίας τοῦ Φιλοκλήτου, ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς, ἀπὸ τὸν Νεοπτόλεμον καὶ τῆς διεκτραγωδήσεως τῶν παθῶν τοῦ ἥρωος, ραψωδοῦ τῆς μοίρας του καὶ ἱκέτου, ἐκλιπαροῦντος διὰ δραματικῶν ἐκκλήσεων τὸν πολυπόθητον νόστον, ὑποθάλλει καὶ ἐξάπτει τὸν ἐμβρυόδη οἴκτον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Νεοπτολέμου καὶ παρασκευάζει τὴν ἐπικειμένην τραγικὴν σύγκρουσιν μεταξὺ οἴκτου καὶ δόλου, λογισμοῦ καὶ συναισθήματος. Ἐκδηλώσεις ἄμεσοι τοῦ κυφορουμένου καὶ βαθμηδὸν μεγαλυνομένου οἴκτου δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν ἐρμηνευθεῖσαν σκηνήν. Διότι ὁ ποιητὴς ἐπεφύλαξε τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς διὰ τὸ δεῦτερον καὶ τρίτον ἐπεισόδιον τοῦ ἔργου, ὡς βιωματικὸν παρὰ τῷ Νεοπτολέμῳ ἀντίστοιχον τῆς κρίσεως τῆς νόσου τοῦ Φιλοκλήτου καὶ περαιτέρω τῆς ἐκρηκτικῆς ἀγανακτήσεως τοῦ ἀπατηθέντος ἐπὶ τῇ ἀποκαλύψει τοῦ δόλου καὶ τῆς προδοσίας. Αἱ ἐκδηλώσεις ὅμως αὐταὶ τοῦ οἴκτου τοῦ ἐφήβου δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς τὰς στιγμάς, καθ' ἃς λαμβάνουν χώραν, ἀλλ' ἀνατρέχουν εἰς τὴν πρώτην οἰκείωσιν τοῦ Νεοπτολέμου μὲ τὸν φιλοκλήτειον κόσμον. Ἴδου δὲ αἱ ἐκδηλώσεις αὐταὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐμφανισέως των :

«*NE. δεινὸν γε τοῦπίσαγμα τοῦ νοσήματος.*»

«*ΦΙ. δεινὸν γὰρ οὐδὲ ζῆτόν' ἀλλ' οἰκτιρὲ με*»¹.

«*NE. ...ὡὸ ἰὼ δύστηνε σύ,*

δύστηνε δῆτα διὰ πόνων πάντων φανείς»².

«*NE. ἀλλ' ὦ πάλαι δὴ τὰπὶ σοὶ στένων κακά*»³.

1. Στ. 755 - 756. Ἐν στίχ. 755 προσετιμήσαμεν τὴν γραφὴν: τοῦπίσαγμα (rec. Bl. ἐκδ. Radermacher, Dain - Mazon, Jebb).

2. Στ. 759 κ.έ.

3. Στ. 806.

«*NE. αἰσχρὸς φανοῦμαι τοῦτ' ἀνιῶμαι πάλαι*»¹.

«*ΦΙ. ἀνὴρ ὅδ', εἰ μὴ ᾿γὼ κακὸς γνώμῃν ἔφην, προδούς μ' ἔοικε κάκλιπὼν τὸν πλοῦν στελεῖν.*

NE. λιπὼν μὲν οὐκ ἔγωγε, λυπηρῶς δὲ μὴ πέμπω σε μᾶλλον, τοῦτ' ἀνιῶμαι πάλαι»².

«*NE. ἐμοὶ μὲν οἶκτος δεινὸς ἐμπέτωκέ τις τοῦδ' ἀνδρὸς οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ πάλαι*»³.

Οἶκτος, ἀνία καὶ τύψεις συνέχουν τὸν Νεοπτόλεμον ὅχι μόνον ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς νόσου τοῦ Φιλοκτήτου, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ, λέγει, «*καὶ πάλαι*». Ὁ Φιλοκτήτης καὶ ὁ κόσμος του ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν τῆς νέας δυνάμεως, ἡ ὁποία καθορίζει κατ' ἴδιον τρόπον τὴν στάσιν τοῦ Νεοπτόλεμου, ἀφότου ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά. Οὕτως εἰς τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα σχέσεως «*Ὀδυσσεύς - Νεοπτόλεμος*» διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ ἀνεπτύχθη τὸ ἀντίρροπον σχῆμα «*Φιλοκτήτης - Νεοπτόλεμος*». Ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ διδάσκαλος καὶ καθοδηγητὴς τοῦ Νεοπτόλεμου, ἀποστείλας τὸν μαθητὴν του πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ μαθήματος τοῦ δόλου εἰς βάρος τοῦ Φιλοκτήτου, τὸν παρέδωκεν ἄκων ταυτοχρόνως εἰς τὰ χέρια ἑνὸς ἄλλου ἀντιτέχνου του, ὁ ὁποῖος, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ συνειδησιν τῆς ἐπιβολῆς του, θὰ καταστῇ, αὐτὸς ὁ ἀνάπηρος, κραταῖδς ἀνταγωνιστὴς τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ τῶν τεχνασμάτων του.

Ὁ Νεοπτόλεμος, ὅπως τὸν ἐτοποθέτησεν ἡ δημιουργικὴ ἔμπνευσις καὶ εὐρεσις τοῦ Σοφοκλέους ἔφηβον αὐτὸν μεταξὺ δύο ὥριμων ἀνδρῶν, καθίσταται ἀνθρώπινον ὕλικὸν διαπλάσεως καὶ παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως πρῶτα εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ ἔπειτα τοῦ Φιλοκτήτου. Καὶ οἱ δύο «*παιδαγωγ-*

1. Στ. 906.

2. Στ. 910 κ.έ.

3. Στ. 965 κ.έ. Μία ἀκόμη τελικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἀμχανίας τοῦ Νεοπτόλεμου ἀπὸ στ. 895 κ.έ., ἰδίᾳ 898 κ.έ. :

«*ΦΙ. ἀπορεῖς δὲ τοῦ σύ; μὴ λέγ', ὦ τέκνον, τάδε.*

NE. ἀλλ' ἐνθάδ' ἤδη τοῦδε τοῦ πάθους κυρῶ»

καὶ τοῦ οἴκου ἐν στ. 1074 κ.έ. :

«*NE. ἀκούσομαι μὲν ὡς ἔφην οἷκτον πλέως | πρὸς τοῦδ'...*».

Ἴσως ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς εὐσυνειδήτου προσηλώσεως τοῦ Νεοπτόλεμου εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀπαγωγῆς καὶ τῶν μέσων τῆς πραγματοποιήσεώς της, μετὰ τὴν πρῶτην ἀντιμετώπισίν του εἰς τὸν πρόλογον, εἶναι ἡ ἐξῆς στιχομυθία Νεοπτόλεμου - ἐμπόρου (στ. 587 κ.έ.) :

«*NE. δεῖ δὴ σ' ἔμοιγ' ἐλθόντα προσφίλῃ, λόγων κρύψαι πρὸς ἡμᾶς μηδέν' ὃν ἀκήκοας.*

ΕΜ. ὅρα τί ποιεῖς, παῖ. NE. σκοπῶ κἀγὼ πάλαι.

ΕΜ. σὲ θήσομαι τῶνδ' αἵτιον. NE. ποιοῦ λέγων.

ΕΜ. λέγω...».

γοί» του συμπίπτουν εις τὸ αὐτὸ παιδονομικὸν μέσον τῆς ὑποδείξεως καὶ προβολῆς τοῦ ἀναμένοντος τὸν Νεοπτόλεμον «κλέους». Κατὰ τὸν Ὅδυσσεα ὁ πρὸς τὸν δόλον παρακινούμενος ἔφηβος, ἂν ἐπιτύχῃ τὸ τέχνασμα, θὰ γίνῃ ὁ πορθητὴς τῆς Τροίας καὶ θὰ δοξασθῇ ὡς «σοφός» καὶ «ἀγαθός». Καὶ ὁ Φιλοκτήτης ἀφ' ἐτέρου τὴν ἰκεσίαν του πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον ἐνισχύει μὲ τὴν γενικοῦ κύρους γνώμην:

«ΦΙ. ...τοῖσι γενναίοισι τοι
τὸ τ' αἰσχρὸν ἔχθρὸν καὶ τὸ χρηστὸν εὐκλεές»¹

καὶ μὲ τὴν ὑπόμνησιν:

«ΦΙ. δρᾶσαντι δ', ὦ παῖ, πλείστον εὐκλείας γέρας»².

Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων «παιδαγωγῶν» του διαφορὰ εἶναι, ὅτι ὁ μὲν Ὅδυσσεὺς «παιδαγωγεῖ» — ἀκριβέστερον διαπαιδαγωγῶν παρασύρει εἰς τὸν δόλον — κατὰ σύστημα καὶ ἐκ προθέσεως, καθ' ὃν τρόπον ἀσκεῖται εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ παιδαγωγικὰ ἰδρύματα κατὰ τρόπον συστηματικὸν ἢ ἀγωγῇ, ἐνῶ ὁ Φιλοκτήτης καθίσταται ἄκων φορεὺς διαχύτου παιδαγωγικῆς δυνάμεως, χωρὶς νὰ ἔχῃ ὁ ἴδιος συνείδησιν τοῦ παιδαγωγικοῦ ρόλλου του. Ἡ μὲν καθοδήγησις τοῦ Ὅδυσσεως ἐδίδαξε *lege artis* τὴν μηχανορραφίαν καὶ παρωδήγησε τὸν ἔφηβον ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰς τὸ ψεῦδος· ἡ ἐν τῇ πράξει ὅμως ἐφαρμογὴ τῆς διδασκαλίας θὰ καταλήξῃ, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξουδετέρωσιν τοῦ δόλου καὶ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς μηχανορραφίας. Αἱ δυνάμεις τῆς ὀδυσσεύου παιδαγωγικῆς ἀπεμάκρυναν, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸν Νεοπτόλεμον ἀπὸ τὴν «φύσιν» του καὶ τὸ ἀνθρώπινον «εἶναί» του. Αἱ ἀντίρροποι δυνάμεις, αἱ ἀπὸ τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τοῦ κόσμου του ἐκπορευόμεναι, θὰ βοηθήσουν τὸν Νεοπτόλεμον νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν «φύσιν» του, ἀφ' ἧς προσκαίρως παρεσύρθη εἰς τὸν δόλον. Ὁ Ὅδυσσεὺς ἐπεδίωξε καὶ προσκαίρως ἐπέτυχε νὰ παραγνώρισῃ ἑαυτὸν ὁ Νεοπτόλεμος. Ὁ Φιλοκτήτης, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ, γίνεται διὰ τὸν ἔφηβον σωκρατικὸς ὑφηγητὴς τῆς αὐτογνωσίας, ἐκμαιευτὴς τοῦ νοήματος τοῦ δελφικοῦ «γράμματος», ὑποφῆτης τοῦ «γνώθι σαυτὸν». Τῆς κινήσεως τοῦ «μαθητοῦ» Νεοπτολέμου ἀπὸ τοῦ ὀδυσσεύου εἰς τὸν φιλοκτῆτειον κόσμον ἐπιφυλασσόμεθα νὰ σημειώσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα ὅλους τοὺς περαιτέρω σταθμούς.

Εἰς τὰ δύο σχήματα ἀνθρωπίνης σχέσεως: «Ὅδυσσεὺς - Νεοπτόλεμος» καὶ «Φιλοκτήτης - Νεοπτόλεμος», ὁ Reinhardt βλέπει μίαν ἰδιαιτέραν σύναψιν τοῦ ἀνθρώπινου «ἐγὼ» μὲ τὸ ἀνθρώπινον «σύ», χαρακτηριστικὴν τῶν νεωτέρων ἔργων τοῦ Σοφοκλέους. Ὡς τοιαῦτα δὲ θεωρεῖ ὁ Reinhardt τὴν «Ἠλέκτραν», τὸν «Φίλο-

1. Στ. 475 κ.έ.

2. Στ. 478. Πρβλ. καὶ Σοφ. Ἡλ. 60.

κήτην » καὶ τὸν « Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ », διακρίνων αὐτὰ ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἔργα : τὸν Αἴαντα », τὰς « Τραυινίας », τὴν « Ἀντιγόνην » καὶ τὸν « Οἰδίποδα τύραννον »¹. Τὴν διάκρισιν ταύτην ὁ Reinhardt στηρίζει ὄχι μόνον εἰς χρονολογικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικότητος τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἐξελιζέως τῆς ἑσωτερικῆς μορφῆς τῶν διασωθεισῶν τραγωδιῶν. Κατ' αὐτὸν εἰς τὰ παλαιότερα δράματά του, κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὸ ἐν προκειμένῳ ἀντιπροσωπευτικὸν ἔργον, τὸν « Αἴαντα », ὁ Σοφοκλῆς περικλείει τὴν εἰκόνα τῶν μεγάλων μορφῶν τοῦ μύθου μὲ σταθερὰ περιγράμματα. Τὸ εἶναι τῶν μορφῶν τούτων δὲν ἀναπτύσσεται ἐν συνεχῶς κινουμένῃ ἀντιβολῇ πρὸς τὰς κατέναντι αὐτῶν διαλεκτικῶς καὶ ἡθικῶς ἀντιπάλους μορφάς, ἀλλ' αἱ ἐξωθεν συνθῆκαι καὶ τύχαι, ὅφ' ἃς αἱ τραγικαὶ μορφαὶ εὐρίσκονται, προκαλοῦν τὴν αὐτοεκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας των. Οὕτω λ.χ. ὁ Αἴας εἰς τὸ ὁμόνυμον δράμα ἐκδηλώνεται εἰς μακροὺς μονολόγους (στ. 430 κ.έ., 646 κ.έ., 815 κ.έ.). Τὸ πάθος τοῦ ὁμιλοῦντος κινεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, αὐταρχεῖ, χωρὶς μετάβασιν ἢ συσχέτισιν ἢ ἀνταπόκρισιν πρὸς ἄλλον ὁμιλοῦντα. Τὸ « ἐγὼ » δὲν ἀναπτύσσει ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν ἐπὶ ῥεῖαν τραγικῷ διαλόγῳ μὲ τὸ « σύ »².

Ἀντιθέτως εἰς τὰ νεώτερα ἔργα, λ.χ. τὴν « Ἠλέκτραν », τὸ ἀνθρώπινον εἶναι ἀναπτύσσεται μᾶλλον ἐν τῇ κεινυμένῃ ἀντιβολῇ τοῦ πρὸς τὸ δραματικόν του ἀπέναντι³. Καὶ εἰς τὸν « Φιλοκτήτην » κατ' ἐξοχὴν τὸ ἀνθρώπινον « ἐγὼ » συνάπτεται μὲ τὸ ἀνθρώπινον « σύ ». Ἡ πρὸς Νεοπτόλεμον παραινετικὴ κατήχησις τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐκχέεται ἀπὸ τὴν γνώσιν τοῦ προσώπου καὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ κατηχομένου. Διάφορος αὐτῆς εἶναι ἡ πρὸς τὸν υἱὸν παραίνεσις τοῦ Κρέοντος εἰς τὴν « Ἀντιγόνην ». Ὁ Κρέων πιστεύει εἰς ὅσα λέγει· ὅλα εἶναι ἰδικὰ του. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Φιλοκτήτου, τοῦ « σύ », πρὸ τοῦ « ἐγὼ » τοῦ Νεοπτολέμου, τὸ δραματικόν ἀπέναντι τοῦ Νεοπτολέμου ἐπηρεάζει τὸ προσκαίρως δόλιον εἶναι του, ἡ τιμότης ἀρχίζει νὰ νικᾷ τὴν ἀπάτην, τὸ δίκαιον ἐν τέλει κρατεῖ τῆς δόξης καὶ τῆς φήμης. Ἀναμφιβόλως ὁ Reinhardt διὰ τῶν παρατηρήσεών του τούτων, αἰτίνες ἔτυχον τῆς ἐπιδοκμασίας πολλῶν ἐρμηνευτῶν⁴, ἐβόηθησε πολὺ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀττικῆς τραγυδίας καὶ ἰδίως τοῦ ἔργου τοῦ Σοφοκλέους. Μὲ τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσαν μετακόμωσιν τῆς ἑσωτερικῆς μορφῆς εἰς τὰ πρεσβυτικά ἔργα τοῦ ποιητοῦ, ἀφ' ἐνός μὲν ἡ δυναμικὴ ἑντάσεις καὶ κίνησις τῶν ἐπὶ μέρους σκηνῶν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα καθίσταται ζωηροτέρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ προβάλλεται ἐμφανεστέρᾳ εἰς τὸ προσκήνιον τοῦ δραματικοῦ διαφέροντος ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, τῆς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν ἐρμηνευτὴς εἶναι ὁ Σοφοκλῆς⁵.

* *

Ἡ σκηνὴ τοῦ ἐμπορίου (στ. 542-647), εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ὁποίας εἰσερχόμεθα ἤδη, εἶναι μία ἀναγκαία ἔνσεις ὀδυσσεύου πνεύματος εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς τραγωδίας, γινομένη διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς δι-

1. Βλ. Reinhardt, μν.ἔρ., σ. 16 κ.έ.

2. Αὐτ., σ. 18 κ.έ., 175 κ.έ.

3. Αὐτ., σ. 152, 153, 175 κ.έ.

4. Λ.χ. τοῦ Lesky, τοῦ Diller κ.ά. Πρὸς καὶ τὴν νεκρολογία τοῦ Reinhardt ὑπὸ Rudolf Pfeiffer ἐν Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1959, σ. 147 κ.έ.

5. Βλ. καὶ ἀνωτ. Μέρος πρῶτον, Β'.

πλῆς ἀγγελίας τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ὀδυσσεύς. Ταυτοχρόνως ὅμως καὶ ἐκ παραλλήλου, ὥς θὰ ἴδωμεν, ἐνισχύονται ἐν αὐτῇ καὶ αἱ ἀντιοδύσσειοι δυνάμεις τοῦ ἔργου. Ὁ εἰς ἐμποροπλοίαρχον, ἐκ Τροίας δῆθεν προερχόμενον καὶ εἰς τὴν Πεπάρηθον (Σκόπελον) πλέοντα, μετημαρμιζόμενος ναύτης τοῦ πληρώματος, ὁ γνωστός ἐκ τοῦ προλόγου, μεταδίδει πρῶτον εἰς τὸν Νεοπτόλεμον τὴν ψευδῆ εἴδησιν, ὅτι ὁ Φοῖνιξ καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Θησέως πρὸ δλίγου ἀπέπλευσαν ἐκ Τροίας, ἐντολῇ τῶν Ἀτρειδῶν, πρὸς καταδίωξιν καὶ ἐπαναγωγὴν τοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Ἀπὸ τὴν ἐρώτησιν τοῦ Νεοπτόλεμου, πῶς δὲν ἐπροθυμοποιήθη νὰ ἀναλάβῃ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸ ἔργον τοῦτο, ὁ ἔμπορος λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ δώσῃ δευτέραν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἔχρησιμοποιήθη μετὰ τοῦ Διομήδους δι' ἄλλην ταυτόχρονον ἀποστολὴν, ἔχουσιν σκοπὸν τὴν μεταγωγὴν τοῦ Φιλοκτῆτου ἐκ Λήμνου εἰς Τροίαν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἐμπόρου, ἡ παρουσία τοῦ Φιλοκτῆτου εἰς τὴν Τροίαν καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὸν ἀγῶνα ἦτο ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ἄλυσίν της, συμφώνως πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ μάντεως Ἑλένου δοθέντα χρησμόν. Ὁ ἔμπορος, τοῦ ὁποῦ αἱ πληροφορίες ἀποτελοῦν κρᾶμα ἀληθείας καὶ ψεύδους¹, διηγεῖται ἐν συνεχείᾳ λεπτομερῶς, πῶς συνελήφθη ὁ μάντις υἱὸς τοῦ Πριάμου διὰ δόλου τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ πῶς ὁ πρωτεργάτης τοῦ « ἡρωϊκοῦ » τοῦτου δόλου προσήγαγε τὸν συλληφθέντα καὶ τὸν

*« ἔδειξ' Ἀχαιοῖς ἐς μέσον, θήραν καλὴν »*².

Τότε δημοσίᾳ ἐθέσπισεν³ ὁ μάντις τὸν ἀνωτέρω χρησμόν, ἐκφράζοντα τὴν θεϊκὴν ἐντολήν, ὅπως διὰ τῆς πειθοῦς δεχθῇ ὁ Φιλοκτῆτης τὴν μεταγωγὴν του.

Μετὰ τὸν « ἡρωϊσμόν » τῆς δολίας συλλήψεως τοῦ Ἑλένου, ὁ Ὀδυσσεὺς, ἐνώπιον τῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Φιλοκτῆτου λοιπῶν ψευδοηρώων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἔδωσε πλήρης αὐτοπεποιθήσεως δημοσίαν ὑπόσχεσιν περὶ νέας ἡρωϊκῆς του πράξεως, τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγωγῆς τοῦ Φιλοκτῆτου εἰς Τροίαν :

« ...εὐθὺς ὑπέσχετο

τὸν ἄνδρ' Ἀχαιοῖς τόνδε δηλώσειν ἄγων

οἷοιτο μὲν μάλισθ' ἐκούσιον λαβών,

1. Ἡ διπλὴ αὕτη ἀφήγησις τοῦ ἐμπόρου ἀνανεώνει εἰς μὲν τὸ πρῶτον μέρος της τὸ θέμα τῶν « Σκυρίων » τοῦ Σοφοκλέους (μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ οἱ πρέσβεις στέλλονται εἰς Σκῦρον πρὸς μεταγωγὴν τοῦ Νεοπτόλεμου), εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος τὸν « Φιλοκτήτην » τοῦ Εὐριπίδου, διδασκόμενα τὸ ἔτος 431 π.Χ. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο δρᾶμα ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Διομήδης ἔρχονται εἰς Λήμνον πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ Φιλοκτῆτου εἰς Τροίαν. Βλ. καὶ Zielinski, μν.ἐρ., σ. 110 κ.έ.

2. Στ. 609.

3. Στ. 610 κ.έ.

εἰ μὴ θέλοι δ', ἄκοντα· καὶ τούτων κἀρα
τέμνειν ἐφέϊτο τῷ θέλοντι μὴ τυχών»¹.

Ὁ Φιλοκτήτης, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν εἰδήσεων αὐτῶν τοῦ ἐμπόρου ἀγανακτήσας, διαδηλώνει ἐντόνως τὴν ἀπόλυτον ἄρνησίν του νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Τροίαν καὶ νὰ ἀντικρύσῃ τοὺς ἐχθροὺς του. Συνιστᾷ εἰς τὸν Νεοπτόλεμον νὰ ἐπισπεύσουν τὸν ἐκ Λήμνου ἀπόπλουν των διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα μὴ τοὺς προφθάσῃ τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσέως. Εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς θὰ κάμῃ ὅπωςδήποτε ὅ,τι ἐδήλωσε· διότι δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει τίποτε, τὸ ὁποῖον νὰ δυσκολεύεται νὰ εἴπῃ ἢ νὰ ἀποτολήμῃ². Συμφωνεῖ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ ἐτοιμασθοῦν πρὸς ἀναχώρησιν, μόλις κοπάσῃ ὁ ἀντίθετος ἄνεμος, ὁ δὲ Φιλοκτήτης παρακινεῖται νὰ παραλάβῃ ὅ,τι χρειάζεται ἀπὸ τὸ σπῆλαιον. Ὁλίγα φύλλα, βότανα, κοιμίζοντα τὴν πληγὴν μου, ποὺ ἔχω ἐκεῖ, λέγει ὁ Φιλοκτήτης, θὰ πάρω μαζί μου καὶ ἀκόμη θὰ ἤθελα νὰ κοιτάξω, μήπως παρέπεσεν εἰς τὸ σπῆλαιον καὶ ἐλησμονήθῃ κάτι ἀπὸ τὸ τόξον μου. Τοιοῦτοτρόπως, ὀλωσδιόλου φυσικὰ καὶ ἀβίαστα, ἔρχεται ὁ λόγος εἰς τὸ καίριον θέμα τοῦ τόξου. Ἀλήθεια, ἔρωτᾷ ὁ Νεοπτόλεμος, αὐτὰ εἶναι τὰ «κλεινὰ τόξα», ποὺ βαστάζεις; Τόσῃν ὥρᾳ συνομιλοῦν οἱ δύο ἄνδρες καὶ ὁ Νεοπτόλεμος βλέπει τὸ ὄπλον, χωρὶς νὰ δεῖξῃ τὸ παραμικρὸν ἐνδιαφέρον δι' αὐτό. Τώρα μόλις τολμᾷ νὰ ἐρωτήσῃ διὰ τὸ πανίσχυρον ὄπλον καὶ νὰ παρακαλέσῃ :

«*NE. ἄρ' ἔστιν ὥστε καγγύθεν θεάν λαβεῖν
καὶ βαστάσαι με προσκύσαι θ' ὥσπερ θεόν;*»³.

Πλήρης ἐμπιστοσύνης καὶ ἐγκαρδιότητος ὁ Φιλοκτήτης ἐκφράζει τὴν συγκινητικὴν ἐκτίμησίν του. Ὁ Νεοπτόλεμος θὰ ἔχῃ τὴν ἄδειαν νὰ ἴδῃ ἀπὸ κοντὰ καὶ νὰ ψαύσῃ τὸ κραταῖδον ὄπλον, νὰ τὸ βαστάσῃ εἰς τὰς χεῖράς του καὶ νὰ καυχήθῃ, ὅτι μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν θνητῶν ηὐτύχησε νὰ κοιτῇ ἄξιως τῆς τιμῆς ταύτης. Διότι καὶ ἀρετὴν ἔχει καὶ εὐεργέτης του εἶναι. Καὶ ἐγὼ δὲ εὐεργετήσας τὸν Ἡρακλέα, λέγει ὁ Φιλοκτήτης, ἀπέκτησα τὸ περίφημον αὐτὸ τόξον. Δὲν ὑπολείπεται τώρα ἄλλο τι παρὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπῆλαιον ὁ Φιλοκτήτης διὰ τελευταίαν φορὰν καὶ μαζί του καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ὡς ἀπαραίτητος συμπαράστατης λόγῳ τῆς ἀναπηρίας του.

Ἐχαρκτηρίσαμεν τὴν σκηνὴν τοῦ ἐμπόρου ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκθέσεώς της ὡς ἐνισχυτικὴν τῶν δυνάμεων τῆς δραματικῆς κινήσεως τῆς τραγωδίας. Ἐν τούτοις, καίτοι ἡ σκηνὴ αὕτη ἀπὸ τοῦ προλόγου ἐδικαιολογήθῃ ὡς πιθανόν

1. Στ. 615 κ.έ.

2. Στ. 633 κ.έ.

3. Στ. 656 κ.έ.

μέσον επιταχύνσεως¹ τοῦ ρυθμοῦ τῆς δράσεως τοῦ ἔργου, φαίνεται ἀποτελοῦσα μᾶλλον « μέλλησιν », καθυστέρησιν (retardatio), τῆς ἐξωτερικῆς δράσεως, ἥτις εἰς τὸ τέλος τῆς σκηνῆς εὐρίσκεται εἰς ὃ σημεῖον αὕτη, κατὰ τὴν σύναψιν τῆς περὶ ἀπόπλου εἰς Ἑλλάδα συμφωνίας τῶν δύο, διεκόπη, λόγῳ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐμπόρου. Οὕτω, πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐμπόρου, λέγει ὁ Νεοπτόλεμος:

« ἀλλ' αἰσχροὶ μέντοι σοῦ γέ μ' ἐνδεέστερον
ξένῳ φανῆναι πρὸς τὸ καίριον πονεῖν.
ἀλλ', εἰ δοκεῖ, πλέωμεν, ὁρμάσθω ταχύς »².

Καὶ ὁ Φιλοκλήτης ὡσαύτως:

« ἴωμεν, ὦ παῖ... »³

καὶ ἐτοιμάζονται νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ σπήλαιον. Ἀνακόπεται δὲ ἡ εἴσοδος τῶν εἰς αὐτὸ καὶ ἡ περαιτέρω πρόοδος τῆς διαδικασίας τοῦ δόλου ἀπὸ τὴν παρεμβολὴν τῆς σκηνῆς τοῦ ἐμπόρου.

Μετὰ τὴν σκηνήν, ὑπάρχει πάλιν ἡ αὐτὴ παρότρυνσις τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς ταχὺν ἀπόπλου:

« ἀλλ', ὦ τέκνον, χωρῶμεν, ὥς ἡμᾶς πολὺ
πέλαγος ὀρίζῃ τῆς Ὀδυσσεῶς νεώς.
ἴωμεν· ἢ τοι καίριος σπουδὴ πόνου
λήξαντος ὕπνον ἀνάπαυλαν ἤγαγεν »⁴.

Καὶ τοῦ Νεοπτολέμου ὡσαύτως:

« ἀλλ', εἰ δοκεῖ, χωρῶμεν, ἐνδοθεν λαβὼν
ὅτου σε χρειά καὶ πόθος μάλιστ' ἔχει »⁵.

Καὶ ἐν τέλει πάλιν ἡ αὐτὴ πρὸς εἴσοδον εἰς τὸ σπήλαιον, ὥς καὶ πρὸ τῆς σκηνῆς, προτροπὴ:

« ΝΕ. χωροῖς ἂν εἴσω. ΦΙ. καὶ σέ γ' εἰσάξω... »⁶.

Οἱ ῥημνευταὶ λοιπὸν διερωτῶνται, κατὰ τί ἡ ἐν λόγῳ σκηνὴ κινεῖ περαιτέρω τὴν τραγικὴν δρᾶσιν. Βεβαίως ἡ ἐξωτερικὴ δρᾶσις τοῦ ἔργου δὲν προωθεῖται· ἐνισχύεται ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ δρᾶσις τῆς τραγωδίας. Καὶ δὴ καὶ πρῶτον μὲν ἐπικυροῦνται καὶ ἄλλοθεν τὰ ψεύδη τοῦ Νεοπτολέμου, ἐνισχυομένου οὕτω τοῦ δολίου ὀδυσσεύου πνεύματος. Δεύτερον, ὁ Φιλοκλήτης

1. Στ. 126 κ.έ.

2. Στ. 524 κ.έ.

3. Στ. 533.

4. Στ. 635 κ.έ.

5. Στ. 645 κ.έ.

6. Στ. 674.

τώρα πρῶτον πληροφορεῖται, ὅσα ἡ μαντεία τοῦ Ἑλένου εἶπε περὶ τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας¹. Ὅσον ὅμως μεγαλυτέραν μανθάνει ὅτι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην του οἱ Ἀχαιοί, τόσον περισσότερον αὐξάνει ἡ ἄρνησις καὶ ἡ ἀντίδρασίς του εἰς τὸ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἐχθροὺς του καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη του πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον. Τρίτον, ἡ σκηνὴ τοῦ ἐμπορίου παρέχει ὅλως φυσικὴν καὶ ἀβίαστον ἀφορμὴν, ὅπως γίνῃ λόγος περὶ τοῦ τόξου καὶ ἐκδηλωθῇ μὲ τόνους ἐξόχου τρυφερότητος ἡ ἀγάπη, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ σωτήρα του Νεοπτόλεμον. Ὄταν ὁ Νεοπτόλεμος, προσεκτικὸς πάντοτε εἰς τοὺς περὶ τόξου λόγους του, ἐρωτᾷ, ἂν τοῦ εἶναι θεμιτὸν νὰ τὸ βαστάσῃ καὶ νὰ τὸ προσκυνήσῃ ὡς θεόν, ὁ Φιλοκλήτης μὲ τὴν ἀγνότητα καὶ εἰλικρίνειαν τοῦ γνησίου ἥρωος ἀνακράζει (στ. 662 κ.ε.):

«ΦΙ. ὁσιά τε φωνεῖς ἔστι τ', ὦ τέκνον, θέμις,
ὅς γ' ἡλίον τόδ' εἰσορᾷν ἐμοὶ φάος
μόνος δέδωκας, ὅς χθόν' Οἴταλαν ἰδεῖν,
ὅς πατέρα πρέσβυν, ὅς φίλους, ὅς τῶν ἐμῶν
ἐχθρῶν μ' ἔνερθεν ὄντ' ἀνέστησας πέρα².
θάρσει, παρέσται ταῦτά σοι καὶ θιγγάνειν
καὶ δόντι δοῦναι...».

Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ Φιλοκλήτου, ἀναβλύζοντες ἀπὸ πηγὴν κρυσταλλίνης καθαρότητος καὶ εἰλικρινείας, προστιθέμενοι εἰς τὰ προηγηθείσας ἐκκλήσεις καὶ ἱκεσίας του (στ. 468 κ.ε.) καὶ εἰς τὰ ἐπιφωνήματα τῆς χαρᾶς του (στ. 530 κ.ε.), ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπαυξάνουν τὸν οἶκτον τοῦ ἐφήβου πρὸς ἓνα ἔντιμον ἄνθρωπον πάσχοντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὀρθώνουν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Νεοπτολέμου τὸν ἔρποντα Φιλοκλήτην ἀπὸ ἀνισχύρου θύματος τῆς ἀπάτης του εἰς συνάνθρωπον κατακορύφου ἠθικῆς στάσεως, ἥρωα τῆς παραδόσεως, γνωρίζοντα ὅχι μόνον νὰ μισῇ τοὺς ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀγαπᾷ καὶ ὠφελῇ τοὺς φίλους³.

1. Ὁ Πίνδαρος ἐν Πυθ. Α', 50 κ.ε. (Snell) παραβάλλει τὸν Ἰέρωνα τὸν Α', τὸν τύραννον τῶν Συρακουσῶν, πρὸς τὸν Φιλοκλήτην, διότι πάσχων ἡγωνίζετο κατὰ τῶν ἐχθρῶν του, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Ποιάντος:

«ὅς Πριάμοιο πόλιν πέρσεν, τελεῦτα-
σέν τε πόρους Δαναοῖς,
ἀσθeneὶ μὲν χρωτὶ βαίνων, ἀλλὰ μοιριδιον ἦν».

2. Ὁ στ. 666 κατὰ τὴν γραφὴν τῆς παραδόσεως, ἦν δέχονται καὶ οἱ ἐκδόται πλὴν τοῦ Pearson.

3. Τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς ἠθικῆς παραδόσεως τοῦ < ἀγαπᾷν τοὺς φίλους καὶ βλάπτειν τοὺς ἐχθροὺς > ἐκφράζει ὁ Πίνδαρος ἐν Πυθ. Β' 83 κ.ε.:

«...φίλον εἴη φιλεῖν
ποτὶ δ' ἐχθρὸν ἄτ' ἐχθρὸς ἐὼν λύκοιο
δίκαν ὑποθεύσομαι,
ἀλλ' ἄλλοτε πατέων ὁδοῖς σκολιαῖς».

καὶ νὰ εὐγνωμονῇ τοὺς εὐεργέτας. Εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Φιλοκτήτου, ὁ Νεοπτόλεμος βλέπει τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἀληθινοῦ, πραγματικοῦ, « προοδυσσείου » Νεοπτόλεμου, ὅπως τὴν εἶχε σχηματίσει μέσα του ὁ ἥρωας τῆς Λήμνου: εἰκόνα ἑνὸς ἀγνοῦ ἐφῆβου, ὁμοίας ἡρωϊκῆς φύσεως καὶ ὑφῆς πρὸς τὴν φιλοκτήτειον, τέκνου τοῦ γενναίου φίλου του Ἀχιλλέως, συνεχίζοντος τὰς παραδόσεις τοῦ πατρός του, ὁμοιοπαθοῦς, ἔχοντος τοὺς αὐτοὺς μὲ τὸν Φιλοκτήτην ἐχθροὺς, εὐεργέτου, φίλου καὶ προστάτου ἑνὸς ἱκέτου. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του βλέπει ὁ Νεοπτόλεμος εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀνοικτοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Φιλοκτήτου¹. Καὶ τὴν εἰκόνα αὐτὴν συγκρίνει πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς παρούσης ἰδικῆς του αὐτοσυνειδήσεως. Ὁ οἶκτος καὶ τὸ ἄλγος τῆς ψυχῆς του, μὴ ἐκφραζόμενα ἀκόμη διὰ λόγων, ὑποθάλλονται βωβά, ἐπιτείνονται, οὕτω δὲ ἡ σκηνὴ τοῦ ἐμπορίου προάγει τὴν ἐσωτερικὴν δρᾶσιν τῆς τραγωδίας. Διότι προπαρασκευάζει διὰ νέων ὠθήσεων τὴν ἐπικειμένην σύγκρουσιν τῶν ὀδυσσειῶν μὲ τὰς ἀντιοδυσσειοὺς δυνάμεις. Τέλος ἡ διὰ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐμπορίου προσθήκη νέων λόγων ἐπισπεύσεως τοῦ ἐκ Λήμνου εἰς Ἑλλάδα ἀπόπλου καλλιεργεῖ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τὸν φόβον, μήπως κατὰ μίαν ἐνδεχομένην κρίσιν τῆς νόσου του, ἐνὸςφω ἀκόμη θὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν Λήμνον, καταφθᾶσθαι ὁ διώκων

Ὁ Σόλων, ἀπ. 1, 3 κ.έ., Diehl, εὐχεται εἰς τὰς Πιερίδας Μούσας:

« ὄλβον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε καὶ πρὸς ἀπάντων
ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθὴν
εἶναι δὲ γλυκὴν ὥδε φίλοις², ἐχθροῖσι δὲ πικρόν,
τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν ».

Πρβλ. Ἀρχιλ. ἀπ. 66, Θεόγν. Ἑλ. Α' 337 κ.έ.:

« Ζεὺς μοι τῶν τε φίλων δοίη τίσιν, οἳ με φιλεῦσιν,
τῶν τ' ἐχθρῶν μείζον, Κύρνε, δυνησόμενον ».

Πρβλ. Θεόγν. αὐτ. 323, 343, 363, 529, 869:

« ἔν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθεῖν
χάλκεος... »

εἰ μὴ ἐγὼ τοῖσιν μὲν ἐπαρχέσω, οἳ με φιλεῦσιν,
τοῖς δ' ἐχθροῖς³ ἀνὴρ καὶ μέγα πῆμ' ἔσομαι ».

Πρβλ. καὶ Σοφ. Ἀντιγ. 73 καὶ κατωτέρω τὴν ἐρμηνείαν τῶν στ. 1375 κ.έ. καὶ 1382.

Ὁρθῶς ὁ Bowra, μν.ἔρ., σ. 290 κ.έ., ἐξαίρει ἐνταῦθα τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὲρ τὸν Ἑλληνισμόν διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς ἀγάπης πρὸς πάντας, φίλους καὶ ἐχθροὺς. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦνται καὶ αἱ ἑλληνικαὶ προσβάσεις πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς χριστιανικῆς παναγάπης. Πρβλ. Σοφ. Ἀντιγ. 522 κ.έ.:

« ΚΡ. οὗτοι ποθ' οὐχθρός, οὐδ' ὅταν θάνῃ, φίλος.
ΑΝ. οὗτοι συνέχθην, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφην ».

Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους κατάκρισιν ὅχι μόνον τοῦ « ἀδικεῖν », ἀλλὰ καὶ τοῦ « ἀνταδικεῖν ».

1. Πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην πρβλ. τὴν δευτέραν εἰκόνα τοῦ Νεοπτόλεμου ἐν στ. 927 κ.έ.

αὐτὸν Ὀδυσσεὺς καὶ ἀκινδύνως λάβη εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ τὸ ἔνδοξον ὄπλον. Ἐντεῦθεν, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἐπεισόδιον τῆς κρίσεως τῆς νόσου, ἡ πρώτη σκέψις καὶ φροντίς τοῦ Φιλοκτῆτου, ἅμα τῇ εἰσβολῇ τῆς κρίσεως, ἦτο νὰ παραδώσῃ τὸ τόξον μὲ τὰ βέλη εἰς τὸν Νεοπτόλεμον πρὸς φύλαξιν¹. Ἐκτελεῖ τότε ὁ Φιλοκτήτης, ὅσα εἰς τὴν παροῦσαν σκηνὴν ὑπόσχεται εἰς τὸν Νεοπτόλεμον.

* *

Μεταξὺ τῆς εἰσόδου τοῦ Φιλοκτῆτου καὶ τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸ σπήλαιον καὶ τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐκεῖθεν, τοῦ ἐφήβου ὑποβαστάζοντος τὸν ἀνάπτηρον ἥρωα, κατὰ τὴν ἀπουσίαν ἀπὸ τῆς σκηνῆς τῆς τραγικῆς αὐτῆς δυνάδος θύματος καὶ θύτου — οἱ χαρακτηρισμοὶ ἰσχύουν δι' ἀμφοτέρους κατ' ἀμοιβαίότητα σχέσεως! — παρεμβάλλεται εἰς τὸ μέσον τῆς τραγωδίας τὸ μοναδικόν της θαυμάσιον² στάσιμον τοῦ χοροῦ (στ. 676-729), ἀποτελούμενον ἐκ δύο στροφῶν καὶ δύο ἀντιστροφῶν. Τὸ στάσιμον εἶναι μία ἀριστοτεχνικὴ μεταφορὰ τῆς ἐπικῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Φιλοκτῆτου, ποὺ παρηκολουθήσαμεν³, εἰς τὴν γλώσσαν τῶν φραστικῶν χρωμάτων καὶ ἤχων τῆς λυρικῆς μούσης, εἶναι μία μετουσίωσις τοῦ ἔπους τοῦ Φιλοκτῆτου, αὐτορραψφδοῦ τῆς μοίρας του, εἰς λυρικὴν ᾠδὴν τοῦ χοροῦ, προανάκρουσμα τῆς ἐπακολουθούσης σκηνῆς. Εἶναι τὸ στάσιμον τοῦτο λογοτεχνικὸν παραπλήρωμα, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δόλου πάντοτε⁴, καὶ ἐρμηνεῖα τῶν δρωμένων τοῦ δόλου, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἴκτου, ἡ δὲ συμβολή του, ἀπλῶς θεατρικὴ, προπαρασκευάζει ψυχολογικῶς τοὺς θεατὰς διὰ τὴν βίωσιν τῆς ἐπομένης σπαρακτικῆς διὰ τὸν πρωταγωνιστὴν σκηνῆς.

* *

Πράγματι τὸ δεύτερον ἐπεισόδιον (στ. 730-826) ὁλόκληρον καλύπτεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τῆς νόσου τοῦ Φιλοκτῆτου. Ὁ Σοφοκλῆς εἰς αὐτὸ δραματοποιεῖ μίαν ἀπὸ τὰς φρικτοτέρας φάσεις τῆς μοίρας τοῦ ἥρωος. Ἀφοῦ τὴν μοῖραν αὐτὴν ἐγνωρίσαμεν ἕως τώρα ὡς ἔπος αὐτοβιογραφίας⁵ τοῦ Φιλοκτῆτου καὶ ὡς λυρικὸν αἶνον τοῦ τραγικοῦ κλέους του ἀπὸ τὸν χορόν⁶,

1. Στ. 762 κ.έ., 776.

2. Πρβλ. Δίων. Χρυσ. LII (= 35, Budé), 17: «τά τε μέλη οὐκ ἔχει πολὺ τὸ γνωμικὸν οὐδὲ πρὸς ἀρετὴν παράκλησιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Εὐριπίδου, ἡδονὴν δὲ θαυμαστὴν καὶ μεγαλοπρέπειαν».

3. Στ. 254 κ.έ.

4. «Pia fraus» Nauck-Radermacher, σελ. 9.

5. Στ. 254 κ.έ.

6. Στ. 676 κ.έ.

τώρα τὴν ζῶμεν ὡς δρᾶμα ἀνθρωπίνου πόνου. Δρᾶμα ἀνθρώπινον εἶναι, βιούμενον μάλιστα ἀπὸ ἑνα συνάνθρωπον τοῦ πάσχοντος ἔφηβον, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ὁποίου συντελεῖται ἐν ἄλλο ἀντίστοιχον δρᾶμα: τὸ δρᾶμα τοῦ οἴκτου τοῦ συμπονοῦντος συνανθρώπου!

Ἄμα τῇ ἐξόδῳ ἐκ τοῦ σπηλαίου τῶν δύο ἀνδρῶν, ὁ Φιλοκτήτης ὑφίσταται τὴν πρώτην εἰσβολὴν τῆς κρίσεως, ἣτις συνεχίζεται διὰ δευτέρου καὶ τρίτου κύματος αὐτῆς, μεθ' ὃ ὁ πάσχων βυθίζεται εἰς ὕπνον βαθύν. Ἐκδηλώσεις τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ σπαραγμοῦ ποικίλαι καὶ εἰς τὰς τρεῖς φάσεις τῆς κρίσεως τῆς νόσου. Ἐπιφωνήματα ἄλλους καὶ ἀπογνώσεως, διακοπτόμενα ἀπὸ στιγμὰς βωβῆς ἐγκατεργήσεως, ἐπὶ κλησὶς τῶν θεῶν, ροπή καὶ διάθεσις τοῦ πάσχοντος πρὸς τὸν λυτρωτὴν τῶν πόνων θάνατον, ἐκκλησεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον νὰ μὴ φεισθῇ τῆς ζωῆς του, κατὰρα κατὰ τῶν αἰτίων τῆς δυστυχίας του Ἀτρειδῶν¹. Ὁ φόβος τοῦ Φιλοκτήτου διὰ τὴν τύχην τοῦ ἀνικῆτου τόξου του, διαρκούσης τῆς κρίσεως, καὶ δι' ἐνδεχομένην ἐγκατάλειψίν του εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ διώκτου αὐτοῦ Ὀδυσσεὺς ὁδηγεῖ τὸν ἥρωα εἰς πραγματοποιήσιν τῆς ὑποσχέσεως, πὺν εἶχε δώσει εἰς τὸ τέκνον τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὸ τέλος τῆς σκηνῆς τοῦ ἐμπορίου².

«...ἀλλὰ μοι τὰ τόξ' ἐλὼν
τάδ', ὥσπερ ἦτον μ' ἀορίως, ἕως ἀνῆ
τὸ πῆμα τοῦτο τῆς νόσου τὸ νῦν παρόν,
σῶξ' αὐτὰ καὶ φύλασσε...»³.

Ὁ Φιλοκτήτης, παραδίδων τὰ ὄπλα του εἰς τὸν Νεοπτόλεμον, τὸν ἐξορκίζει, ἂν τυχὸν ἔλθουν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ διώκταί του, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ, πρὸς θεῶν, μήτε ἐκὼν μήτε ἄκων, νὰ τοῦ τὰ ἀφαιρέσουν ἢ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τεχνάσματος. Παράδοσις τῶν ὄπλων εἰς τὸν Ὀδυσσεά σημαίνει βέβαιον θάνατον ἀμφοτέρων. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, ὁ Φιλοκτήτης ἐμπιστεύεται εἰς τὸν Νεοπτόλεμον τὸ πολύτιμον καὶ μόνον κτῆμά του (στ. 776 κ.έ.):

«ΦΙ. ἰδοὺ δέχον, παῖ· τὸν Φθόνον δὲ πρόσκυσον,
μή σοι γενέσθαι πολέπον' αὐτά, μηδ' ὅπως
ἐμοῖ τε καὶ τῷ πρόσθ' ἐμοῦ κεκτημένῳ».

Ὁ Φθόνος, ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος, ἰδίως ὅμως ὁ ἐλληνικὸς ἀνθρώπινος φθόνος, παρίσταται ὡς δαίμων τοῦ κακοῦ. Ὁ ἐλληνικὸς φθόνος δὲν λυπεῖται μόνον ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ἥδεται κακουργῶν τὸν φθονούμενον εὐδαίμονα. Καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, λαμβάνων εἰς τὴν κατοχήν

1. Ἐκκλησεις δύο: στ. 747 καὶ 799 κ.έ. Τρίτη ἐκκλησις ἐν στ. 1203 κ.έ. Αὐτοκτονίας ἀπόπειρα ἐν στ. 1001 κ.έ.

2. Στ. 667 κ.έ.

3. Στ. 762 κ.έ.

του, ἔστω καὶ προσκαίρως, ἔως ὅτου κοπάσῃ ἡ κρίσις τοῦ ἀσθενοῦς, τὸ ἀνίκητον, πολῦτιμον ὄπλον του, γίνεται εὐδαίμων, ἐμπίπτει ἄρα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς φθονούσης θεότητος. Διὰ τὰ ἀποφυγὴν τὰ ἐπίχειρα τῆς εὐτυχίας του, πρέπει ἀπὸ τώρα νὰ ἐξιλεώσῃ προδρόμως, νὰ προσκυνήσῃ τὸν Φθόνον, διὰ νὰ μὴ δοκιμάσῃ καὶ αὐτὸς τὰ πολλὰ καὶ γνωστὰ βάσανα, ποὺ ἐπέρασαν οἱ δύο προκάτοχοι τοῦ ὄπλου, ὁ Φιλοκλήτης καὶ ὁ Ἡρακλῆς.

Ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ πίστις, ἥδη γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅτι τὸ θεῖον φθονεῖ, ἀποκρούεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὅστις ἐν Φαίδρῳ 247a λέγει, ὅτι «φθόνος... ἔξω θείου χοροῦ ἴσταιται». Τοῦ φθόνου ὁμως τῶν ἀνθρώπων ἡ ὀλεθρία δύναμις ἐπιστεύετο καὶ πιστεύεται, ὅτι ἐκδηλώνεται ὑπὸ παντοίας μορφῶς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως ὁ φθόνος θεωρεῖται ὡς ἐν ἐκ τῶν ἐλατηρίων τῶν (ἐκουσίων) φόνων ἐκ προμελέτης ἐν Πλάτωνος Νόμ. Θ. 869e κ.ε., ἰδίᾳ 870c: «*δεύτερον δὲ φιλοτίμου ψυχῆς ἔξις, φθόνος ἐντίκτουσα, χαλεπὸς συνοίκους μάλιστα μὲν αὐτῷ τῷ κεκτημένῳ τὸν φθόνον, δευτέρως δὲ τοῖς ἀρίστοις τῶν ἐν τῇ πόλει*».

Πρβλ. Εὐρ. Τρῳ. 766 κ.ε., Φίλοστρ. Β. σοφ. II, 25, 6 «*φθόνῳ ἁλόης*» (προκειμένου περὶ θανάτου νέου, δι' ὃν προεβλέπετο, ὅτι θὰ ἐγίνετο ἀριστος ρήτωρ), Γρηγ. Ναζ. Παλ. Ἀνθ. 8, 100, 3, ὡσαύτως 8, 85b 2 κ.ε.:

«*Φθόνον τόδ' ἐστὶν ἔργον· πῶς δ' ἤνεγκεν ἄν
νέον γερόντων εἰσορῶν σοφώτερον*»;».

Αὐτ. 8, 90, 3 κ.ε., 121, 5, 126, 4, 128, 3. Ἀντιπ. Θεοσ. αὐτ. 9, 149, 3 «*ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ὁ πένης ἐφυγε φθόνον*» (ἥδη παρ' Ἡσιόδῳ «*Εργ.* 23 κ.ε. παραπλησία γνώμη περὶ ἀμοιβαίου ζήλου, κότου καὶ φθόνου μεταξύ ὁμοτέχνων καὶ ἰσομοίρων), Ἀγαθ. σχολ. 9, 153, 7, Παλλαδ. 10, 90. Ὡς μέσον ἀμύνης κατὰ τοῦ φθόνου συνιστᾷ ὁ Φιλοκλήτης τὴν προσκύνειν τοῦ δαίμονος τούτου. Πρβλ. Διόδ. XIII, 21 «*τὴν τύχην προσκυνούντες*» καὶ Πλουτ. Περικλ. 13, 16 (160e) «*ὥσπερ δαίμονι κακῷ τῷ φθόνῳ τῶν πολλῶν ἀποθύνοντας*». Ὁ Χριστιανισμός, συμφωνῶν μὲ τὸν Πλάτωνα, καθ' ὃν ὁ φθόνος εἶναι «*χαλεπὸς σύνοικος*» μάλιστα εἰς τὸν ἔχοντα αὐτόν, διδάσκει, ὅτι τὸ πάθος τοῦ φθόνου βλέπτει τὸν φθονοῦντα κατ' ἐξοχήν: «*φθόνος γὰρ οὐκ οἶδε προτιμᾶν τὸ συμφέρον*». Πρβλ. καὶ τὰ ἀνώνυμα ἐπιγράμματα Παλ. Ἀνθ. 10, 111:

«*ὁ φθόνος αὐτὸς ἐαντὸν εἰς βελέεσσι δαμάζει*».

καὶ 11, 193: «*ὁ φθόνος ἐστὶ κάκιστος, ἔχει δέ τι καλὸν ἐν αὐτῷ·
τίκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην*».

Ἡ δευτέρα παρακλήσις τοῦ πάσχοντος πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους του εἶναι νὰ μὴ φύγουν καὶ τὸν ἀφήσουν μόνον. Δὲν ἀρκεῖται ὁ Φιλοκλήτης εἰς τὴν πρώτην ἔκφρασίν της: «*μὴ φύγητε μηδαμῇ*»¹ προσθίτει καὶ δευτέραν ἐν λίαν ψυχολογικῇ συσχετίζει πρὸς τὴν κρίσιν τῆς νόσου του:

«*ΦΙ. ἀλλ', ὦ τέκνον, καὶ θάρσος ἴσχ' ὥς ἦδε μοι
ὀξεῖα φοιτᾷ καὶ ταχεῖ' ἀπέρχεται.*

ἀλλ' ἀντιάζω, μὴ με καταλίπῃς μόνον»².

1. Στ. 789.

2. Στ. 807 κ.ε.

Δὲν ἀξιοῖ ἔνορκον ὑπόσχεσιν ὁ δυστυχής! Ἀλλὰ καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὰς σαφεῖς διαβεβαιώσεις τοῦ Νεοπτόλεμου:

«*NE. θάρσει, μενοῦμεν. ΦΙ. ἦ μενεῖς; NE. σαφῶς φρόνει...*»¹.

Ὡστε, ὅταν ὁ Νεοπτόλεμος τὸ τρίτον διαβεβαιώσῃ, ὅτι θὰ μείνῃ πλησίον του, στηρίζων τὴν ὑπόσχεσίν του μὲ τὴν διὰ τοὺς ἄλλους ὁλους, πλὴν τοῦ Φιλοκτήτου, δισθήμαντον αἰτιολογίαν:

«*NE. ὥς οὐ θέμις γ' ἐμοῦστι σοῦ μολεῖν ἄτερ*»²,

ὁ Φιλοκτήτης ζητεῖ ἐπὶ πλέον καὶ τὴν πατροπαράδοτον ἐλληνικὴν διὰ χειραψίας ἐπικύρωσιν τῆς ὑποσχέσεως. Καὶ τὴν λαμβάνει:

«*ΦΙ. ἔμβαλλε χειρὸς πίστιν. NE. ἐμβάλλω μενεῖν*»³.

Ποία δύναμις ἡθοποιίας ἀπαιτεῖται, εἰς μίαν εὐσυνείδητον διδασκαλίαν τοῦ ἔργου ἀπὸ σκηνῆς, διὰ νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ τραγωδία αὐτὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου εἰς ὅλας τὰς ἐναλλαγὰς τῆς ἐγκαρτερούσης φρονήσεως καὶ τῆς ἀλλόφρονος ἐκστάσεως, τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ἱκεσίας, τὰ ἐπιφωνήματα τῶν στεναγμῶν καὶ τὰς ἐκκλήσεις, τὴν εὐλογίαν τῶν φίλων, τὴν ἄρὰν κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ τέλος τὴν δραματικὴν πρὸς τὴν γῆν ἐπὶ κλήσιν:

«*ΦΙ. ὦ γαῖα, δέξαι θανάσιμόν μ' ὅπως ἔχω·
τὸ γὰρ κακὸν τόδ' οὐκέτ' ὀρθοῦσθαί μ' ἔῃ*»⁴,

ὑπὸ τὴν ἱαχὴν τῆς ὁποίας καὶ παραδίδεται ὁ κακουχούμενος εἰς τὴν ἐσχάτην κατὰπτωσιν⁵ καὶ τὸν ὕπνον!

Παρηκολουθήσαμεν ἀνωτέρω τὴν σκηνὴν τῆς κρίσεως τῆς νόσου κυρίως ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ πάσχοντος. Ὑπολείπεται τῶρα νὰ τὴν θεωρήσωμεν ἐξ ἐπόψεως τῶν ἀντιδράσεων, τὰς ὁποίας γεννᾷ εἰς τὸν βιοῦντα αὐτὴν Νεοπτόλεμον. Ἡ σκηνὴ αὐτὴ τῆς κρίσεως, ἡ καλύπτουσα τὸ δευτέρον ἐπεισόδιον τῆς τραγωδίας, ἀποτελεῖ ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως « μέλλησιν », καθυστέρησιν τῆς πορείας τῆς τραγικῆς δράσεως, τετάρτην αὐτὴν μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἡδη σημειωθείσας⁶. Ἐν τούτοις, ἡ εἰρημένη « retardatio » εἶναι μερικὴ μόνον καὶ

1. Στ. 809.

2. Στ. 812.

3. Στ. 813.

4. Στ. 819 κ.έ.

5. Στ. 821 κ.έ.

6. Στ. 539 « ἐπίσχετον, μάθωμεν... ὧν μαθόντες αὐθις εἴσιτον (εἰς τὸ σπῆλαιον) ».

ἐξωτερική. Δηλαδή καθυστερεῖ μὲν κάπως ἡ σχεδιασθεῖσα δολία ἐπιβίβασις τοῦ Φιλοκλήτου καὶ τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸ πλοῖον, προάγεται ὅμως καὶ ἡ δοῶσις, ἐξωτερικῶς μὲν διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ τόξου εἰς χεῖρας τοῦ Νεοπτολέμου, καὶ ἐπομένως διὰ τῆς προόδου τῆς διαδικασίας τοῦ δόλου, ἐσωτερικῶς δὲ διὰ τῆς ἀναμφισβητήτου ἐπαυξήσεως τοῦ οἴκτου τοῦ Νεοπτολέμου πρὸς τὸν πάσχοντα καὶ τῆς προπαρασκευῆς τῆς ἐπικειμένης τραγικῆς συγκρούσεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων τῆς δραματικῆς κινήσεως τοῦ ἔργου. Ἡ παρακολούθησις τῆς ἐντάσεως τοῦ οἴκτου εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ θεώρησις τῆς σκηνῆς τῆς κρίσεως ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Νεοπτολέμου.

Ὅπως παρατηρήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἐκδηλώσεις φραστικαὶ τοῦ οἴκτου τοῦ Νεοπτολέμου πρὸς τὸν Φιλοκλήτην γίνονται τὸ πρῶτον εἰς τὴν παρούσαν σκηνὴν τῆς κρίσεως, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον, τὸ τρίτον ἐπεισόδιον τοῦ ἔργου. Ὁ οἴκτος ὅμως, ἃν καὶ τώρα ἐκφράζεται διὰ λόγων, τοὺς ὁποίους παραθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἔχει προϊστορίαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Νεοπτολέμου, ὁ ὁποῖος καὶ «*πάλλει*» ἀνιᾶται καὶ ἀλγεῖ διὰ τὰ μαστίζοντα τὸν Φιλοκλήτην δεινά. Ἡ ἐν τῷ παρόντι δευτέρῳ ἐπεισодίῳ ἐξομολόγησις τοῦ Νεοπτολέμου δὲν σημαίνει ἀκόμη ἐγκατάλειπιν τῆς γραμμῆς τοῦ δόλου. Ὁ δόλος συνεχίζεται· συνεχίζεται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τρίτου ἐπεισодίου μέχρι τοῦ στ. 895. Παραλλήλως ὅμως συνεχίζεται καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ οἴκτου καὶ διὰ καὶ συνεχίζεται τόσον, ὥστε αἱ δύο γραμμαὶ τείνουν νὰ καταστούν σχεδὸν ἰσομήκεις καὶ εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα πρῶτον κομμὸν νὰ εἶναι ἔμφανῆς ἡ τάσις πρὸς ἰσορροπίαν οἴκτου καὶ δόλου, ὀδυσσείου καὶ ἀντιοδυσσείου πνεύματος, καθήκοντος στρατιωτικοῦ καὶ καθήκοντος ἠθικοῦ. Ὁ Νεοπτόλεμος ψυχικῶς ἐγγίζει πρὸς τὸ μέσον μεταξὺ Ὀδυσσεῶς καὶ Φιλοκλήτου. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ στ. 806 κ.έ. λόγοι τοῦ Νεοπτολέμου λέγονται οὕτως, ὥστε νὰ εἶναι τρόπον τινὰ καὶ διὰ τοὺς δύο «*κηδεμόνας*»¹ του ἔξ ἴσου σχεδὸν ἱκανοποιητικοί. Τοὺς λόγους τούτους χαρακτηρίζει μία δισημάντος οὐδετερότης², διάφορος ἀπὸ τὰς μέχρι τοῦδε ἀποφάνσεις, τὰς ἐχούσας διττὸν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δόλου νόημα τραγικῆς εἰρωνείας.

Ἡ διαβεβαίωσις λ.χ. τοῦ Νεοπτολέμου πρὸς τὸν Φιλοκλήτην, ὅτι δὲν θὰ φύγῃ, διαρκούσης τῆς κρίσεως τῆς νόσου του, διότι δὲν εἶναι θεμιτόν,

Στ. 639 κ.έ. καθυστέρησις, διότι ὁ ἄνεμος «*ἀντιοστατεῖ*» πρὸς τὸν πλοῦν, στ. 654 κ.έ. μικρὰ καθυστέρησις τῆς εισόδου εἰς τὸ ἄντρον λόγῳ τῶν ἐρωτήσεων τοῦ Νεοπτολέμου περὶ τοῦ τόξου καὶ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Φιλοκλήτου.

1. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ὁ Νεοπτόλεμος ἔχει δύο ἀντιτέχνους κηδεμόνας: τὸν Ὀδυσεῖα, συνειδητὸν καὶ ἐκόντα, καὶ τὸν Φιλοκλήτην, μὴ ἔχοντα συνειδησιν τῆς κηδεμονίας του.

2. Τὸ ὁξύμωρον δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τοιαύτη ἀκριβὴς εἶναι ἡ ψυχικὴ στάσις τοῦ Νεοπτολέμου· ὅχι ἀποκλειστικὴ ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῳ εὐνοϊκὴ πρὸς ἀμφοτέρους σχεδὸν ἔξ ἴσου.

δὲν θέλουν οἱ θεοὶ νὰ φύγῃ χωρὶς τὸν Φιλοκτήτην, ὅπερ καὶ ἐπαναλαμβάνεται κατωτέρω :

«*NE. τοῦδε γὰρ ὁ στέφανος, τοῦτον θεὸς εἶπε κομίζειν*»¹,

ἡ διαβεβαίωσις αὐτὴ περὶ παραμονῆς του παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πάσχοντος, συμβιβάζεται καὶ μὲ τῶν θεῶν τὴν βουλήν καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Φιλοκτήτου καὶ μὲ τὸ σχέδιον τοῦ Ὀδυσσέως, παρὰ τὸ διάφορον περιεχόμενον τῆς βουλῆσεως τῶν δύο τελευταίων. Καὶ ἡ τελικὴ σύστασις πρὸς τὸν χορὸν :

«*NE. ...ἀλλ' ἐάσωμεν, φίλοι,
ἐκῆλον αὐτόν, ὥς ἂν εἰς ὕπνον πέσῃ*»²,

τοῦ αὐτοῦ τύπου σύστασις εἶναι, εὖνους καὶ πρὸς τὸν Ὀδυσσεά καὶ πρὸς τὸν πάσχοντα.

*
* *

Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἀτμόσφαιραν κινεῖται καὶ ὁ ἀκολουθῶν πρῶτος κομὸς (στ. 827-864) τῆς τραγωδίας. Ἡ πρώτη στροφή τῆς ᾧδης τοῦ χοροῦ εἶναι βανκάλημα (νανούρισμα) τοῦ πάσχοντος, προῖδν οἴκτου συνημμένον μετὰ λογισμοῦ δόλου. Τὸ κράμα ὅμως οἴκτου καὶ δόλου ἔχει εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ Νεοπολέμου διάφορον ἀναλογίαν συνθέσεως ἀπὸ ὅ,τι ἔχει εἰς τὸν κόσμον τοῦ χοροῦ. Εἰς αὐτὸν ἡ δολία πρόθεσις, ἡ δολία μερὶς τοῦ κράματος, διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἔντασίν της, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰς συστάσεις του περὶ ἀμέσου δράσεως καὶ τῆς ἐπιβαλλομένης προσοχῆς, μὴ τυχὸν ἀντιληφθῇ τοὺς λόγους καὶ τὰς κινήσεις των ὁ κοιμώμενος καὶ ἀπὸ τὴν ἐν στ. 852 κ.ἑ. ὑπόδειξιν, μαρτυροῦσαν, ὅτι ὁ χορὸς ἔχει αἰσθανθῇ τὴν ψυχικὴν στροφήν τοῦ Νεοπολέμου. Τὸ δρᾶμα τοῦ Φιλοκτήτου δὲν εἶχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδίαν ἀνταπόκρισιν οὐδὲ προεκάλεσε τὴν ἰδίαν ἀντίδρασιν μὲ τὴν προκληθεῖσαν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον. Ὁ χορὸς συνεχίζει τὴν διαδικασίαν τοῦ δόλου. Ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ Νεοπολέμου εἰς τὴν καλυτέραν καὶ ἄμεσον ἐκμεταλλεύσιν τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν ἔχει περιέλθει ὁ Φιλοκτήτης, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ προβαίῃ εἰς ἀνοικτὴν ἔκφρασιν τῆς μυχίας ἐπιθυμίας καὶ σκέψεώς του περὶ ἀμέσου ἐγκαταλείψεως τοῦ βυθισμένου εἰς ὕπνον καὶ ἀναχωρήσεώς των εἰς Τροίαν μὲ τὰ εἰς χεῖράς των ὄπλα.

«*XO. ...ὁρᾷς; εὔδει.*

«*πρὸς τί μένομεν πράσσειν;*»³.

Ἡ ἀντίδρασις τοῦ ἐφήβου εἰς τὰς ὑποδείξεις αὐτὰς τοῦ χοροῦ εἶναι

1. Στ. 841.

2. Στ. 825 κ.ἑ.

3. Στ. 835 κ.ἑ., 850 κ.ἑ. Βλ. καὶ στ. 862 «*δρα, βλέπ' εἰ καίρια | φθέγγη...*».

ἐνδεικτικῇ τῆς νέας στάσεως τοῦ Νεοπτολέμου πρὸς τὸ ὑπὸ ἐκτέλεσιν δόλιον σχέδιον :

« ΝΕ. ἀλλ' ὅδε μὲν κλύει σὺδέν, ἐγὼ δ' ὀρῶ οὐνεκα θήραν
τῆνδ' ἀλίως ἔχομεν τόξων, δίχα τοῦδε πλέοντες·
τοῦδε γὰρ ὁ στέφανος, τοῦτον θεὸς εἶπε κομίζειν·
κομπεῖν δ' ἔστ' ἀτελῇ σὺν ψεύδεσιν αἰσχρὸν ὄνειδος »¹.

Οἱ εἰς χρησιμδικὸν δακτυλικὸν ἑξαμέτρον « ἐντεταμένοι » οὗτοι λόγοι τοῦ Νεοπτολέμου, οἱ ἀποτελοῦντες ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀνωτέρω συγκεκαλυμμένην προτροπὴν τοῦ χοροῦ, παρέχουν τὸ ἀληθινὸν νόημα τοῦ χρησιμοῦ, ἀπαιτοῦντος τὴν ἐν Τροίᾳ παρουσίαν καὶ τοῦ Φιλοκτῆτου καὶ τοῦ ὅπλου του. Μαρτυροῦν ὅμως πρὸς τούτοις, ὅτι, εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ Νεοπτολέμου, παρὰ τὸν οἶκτον, ζῇ ἀκόμη καὶ ὁ δόλος καὶ πρὸ παντὸς ἡ φροντίς περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τοῦ χρησιμοῦ καὶ τῆς ἐντολῆς τῶν Ἀτρείδων.

* *

Ὁ ἀφυπνισθεὶς Φιλοκτῆτης ἐκφράζει, ἀρχομένου τοῦ τρίτου ἐπεισοδίου (στ. 865 - 1080), τὴν χαρὰν του διὰ τὴν ἀνέλπιστον, ὡς λέγει, παραμονὴν τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τῶν ἀνθρώπων του παρὰ τὸ πλευρόν του. Ἡ ἀνατέρας ἡθικῆς ποιότητος συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ ἐφήβου καὶ ἡ καρτερία του νὰ ἀνεχθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κρίσεως τὰς γοερὰς κραυγὰς καὶ τὴν ἀφόρητον δυσοσμίαν τῆς πληγῆς τοῦ πάσχοντος ὑψώνουν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Φιλοκτῆτου τὸν Νεοπτόλεμον ὑπὲρ τοὺς μικροψύχους Ἀτρεΐδας². Οἱ γεναῖοι ἐκείνοι στρατηλάται δὲν εἶχον, λέγει ὁ Φιλοκτῆτης, τὸ ἡθικὸν σθένος τῆς καρτερίας αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐξέθεσαν ἐμὲ ἐδῶ ἀπανθρώπως. Ἀντιθέτως ὁ Νεοπτόλεμος ἐπέδειξε τὸν ἀνθρωπισμὸν τῆς εὐγενοῦς του φύσεως καὶ τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς του. Μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης συνάπτεται καὶ νέα ἱκεσία τοῦ Φιλοκτῆτου πρὸς ἐπιτάχυνσιν τοῦ ἀπόπλου, μόλις κοπάσῃ τελείως ἡ ὁδὺν ἑκ τοῦ μαστίζοντος αὐτὸν κακοῦ.

Καὶ ὁ Νεοπτόλεμος « ἡδεται ». Ἐκφράζει καὶ αὐτός, μὲ λόγους ὅμως ἀτόνου πλέον ἀνειλικρινείας, τὴν χαρὰν του, διότι βλέπει, παρ' ἐλπίδα³, τὸν σχεδὸν νεκρὸν Φιλοκτῆτην :

1. Στ. 839 κ.έ.

2. Στ. 872 κ.έ. Μία ἐκ τῶν πολλῶν αἰτιάσεων τοῦ Φιλοκτῆτου κατὰ τῶν Ἀτρείδων καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς (βλ. στ. 256 κ.έ., 405 κ.έ., 445 κ.έ., 585 κ.έ., 633 κ.έ., 791 κ.έ., 1175, 1200 κ.έ.), εἶναι καὶ ἡ ἐν στ. 1305 κ.έ. μομφή : οἱ πρῶτοι τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀχαιῶν εἶναι κακοὶ « ... πρὸς αἰχμὴν, ἐν δὲ τοῖς λόγοις θρασεῖς », ἀφεντικὰ ὅμοια μὲ τὸν ὑπέρτερον τῶν Ὀδυσσεά.

3. Ὁ ἐν στ. 884 - 885 φόβος τοῦ Νεοπτολέμου δι' ἐνδεχόμενον θανατηφόρον ἀποτέλεσμα τῆς κρίσεως τοῦ νοσήματος τοῦ Φιλοκτῆτου συνωδεύετο πιθανῶς καὶ ἀπὸ

«ἀνῶδονον βλέποντα καμπνέοντ' ἔτι»¹.

Ἀκολουθοῦν φιλόφρονες λόγοι τοῦ Νεοπτολέμου, ἡ δὲ φιλοφροσύνη καὶ ἡ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ πάσχοντος προθυμία καὶ τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τῶν ἀνθρώπων του αἰτιολογοῦνται, ὥς ἀπορρέουσαι ἀπὸ τὴν συμφωνίαν περὶ κοινοῦ πλοῦ εἰς Ἑλλάδα:

«NE. ...τοῦ πόνον γὰρ σὺκ ὄκνος,
ἐπεὶπερ οὕτω σοί τ' ἔδοξ' ἐμοί τε δρᾶν»².

Ὁ Νεοπτόλεμος, ὑπενθυμίζων ἐδῶ, μέσα εἰς ἀτμόσφαιραν τραγικῆς εἰρωνείας, τὸ δόλιον συμβόλαιον τοῦ κοινοῦ νόστου, λέγει τὸ τελευταῖον ψευδὸς του. Ἡ διαδικασία τοῦ δόλου θὰ λήξῃ ἀμέσως. Διότι ὁ ἔφηβος δὲν ἔχει πλέον τὴν δύναμιν νὰ κρατηθῇ ὀρθίος εἰς τὸν ρόλλον τοῦ ἀπατεῶνος. Αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἡθικὸν πτῶμα, ὅπως σωματικὸν πτῶμα εἶναι ὁ συνομιλητής του. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὀρθωθοῦν καὶ οἱ δύο, σωματικῶς ὁ ἕνας, ἡθικῶς ὁ ἄλλος, διὰ τὸν ἀπόπλουν. Καὶ ὁ μὲν Φιλοκλήτης, συνηθισμένος, εἰς τὴν μοναξιάν του, νὰ σηκώνεται καὶ μόνος του, ἀνορθώνεται σιγὰ - σιγὰ. Ὁ Νεοπτόλεμος ὅμως:

Μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ νοσήματος τοῦ Φιλοκλήτου καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν βίωσίν της, σοβεῖ ἐνταῦθα τοῦ Νεοπτολέμου ἡ ἡθικὴ κρίσις:

«NE. παπαῖ· τί δῆτ' ἂν δρῶμ' ἐγὼ τοῦνθένδε γε;»³.

Ὁ Φιλοκλήτης ἀκούει περὶ «ἀπορίας»⁴ καὶ περὶ «πάθους»⁵, τοῦ Νεοπτολέμου, χωρὶς νὰ ἐννοῇ περὶ τίνος πρόκειται. Φοβεῖται, μήπως τὸ αἷτιον τῆς ἀπορίας τοῦ Νεοπτολέμου εἶναι ὁ ἴδιος, ἡ «δυσχέρεια τοῦ νοσήματός»⁶ του. Ἄλλ' ἡ δυσχέρεια τοῦ Νεοπτολέμου εἶναι ἄλλη:

«NE. ἅπαντα δυσχέρεια, τὴν αὐτοῦ φύσιν
ὅταν λιπὼν τις δρᾷ τὰ μὴ προσεικότα»⁷.

κάποιαν ἐλπίδα τοῦ Νεοπτολέμου νὰ εὖρη εἰς τὸν θάνατον τοῦ Φιλοκλήτου μίαν διέξοδον ἀπὸ τὴν κρίσιμον θέσιν του.

1. Στ. 883.

2. Στ. 887 κ.ε. Κατὰ τὸν Zielinski, μν.ερ., σ. 92 κ.ε., εἰς τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα, ὅτι ὁ Φιλοκλήτης ἀποποιεῖται τὴν προσφορὰν τοῦ Νεοπτολέμου, ὅπως διατάξῃ τοὺς ναύτας του νὰ μεταφέρουν τὸν πάσχοντα εἰς τὸ πλοῖον, λανθάνει ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν «Φιλοκλήτην» τοῦ Αἰσχύλου, ἐνθα ὁ Ὀδυσσεὺς (ἡ ὁ ἴδιος ὁ Φιλοκλήτης), προσφωνῶν τοὺς ναύτας, τοὺς προτρέπει νὰ προχωροῦν προσεκτικά, διὰ νὰ μὴ ἐρεθίσουν τὸ τραῦμα μὲ τὸ βάδισμα. Πρβλ. τὴν μίμησιν τοῦ Ἀκκίου ἀπ. XXI Ribbeck: «agite, ac volnus ne succusset gressus, caute ingredimini».

3. Στ. 895.

4. Στ. 897 κ.ε.

5. Στ. 899.

6. Στ. 900.

7. Στ. 902 κ.ε.

Εἰς τὸ δίστιχον τοῦτο περιλαμβάνεται δλόκληρος ἡ τραγικότης τοῦ ἐφρήβου. Οὗτος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὀδυσσέως, ἐγκατέλιπε τὴν φύσιν του καὶ ἔπραξεν ἕως αὐτὴν τὴν στιγμήν μὴ πρέποντα, ἥτοι πρῶτον μὲν ἀπέκρυσεν, ὅσα δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποκρύψῃ, καὶ δεῦτερον εἶπε ψευδῆ καὶ «*αἷσχιστ' ἐπῶν*»¹. Τώρα περιῆλθεν εἰς θέσιν δύσκολον, εἰς ἀπορίαν, εἰς ἔλλειψιν πόρου, διεξόδου ἀπὸ τὸ ἠθικόν του ἀδιέξοδον. Ὁ Νεοπτόλεμος εὗρίσκειται εἰς τὸ κρίσιμώτερον σημεῖον τῆς ψυχικῆς στροφῆς του ἀπὸ τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τὸν Φιλοκτήτην, ἡ ὁποία, ὡς εἶδομεν, ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀρχίσει. Αὐτὴν τὴν κρίσιμον στιγμήν ἀνέβαλλον μέχρι τοῦδε αἱ ἀλλεπάλληλοι «*μελλήσεις*»² (retardationes) εἰς τὴν πλοκὴν τοῦ ἔργου. Τώρα πλέον τὸ πρᾶγμα ἔφθασεν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ἄλλη ἀναβολὴ ἀποκλείεται. Ὁ Νεοπτόλεμος πιέζεται ἀπὸ τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην νὰ ἀποφασίσῃ ὑπευθύνως καὶ νὰ ἐκλέξῃ ὀριστικῶς μεταξὺ Ὀδυσσέως καὶ Φιλοκτήτου, μεταξὺ ἐκτροπῆς ἀπὸ τὴν φύσιν του καὶ ἐπανόδου εἰς ἑαυτόν, σκοπίμου δόλου καὶ γυμνῆς ἀληθείας, στρατιωτικοῦ καθήκοντος καὶ ἠθικοῦ χρέους, πολιτικοῦ δικαίου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου, ἀπάτης καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Καὶ ἀποφασίζει.

Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἀποκαλύψῃ ὁ Νεοπτόλεμος τὸν δόλον. Τὸ τόξον κρατεῖ αὐτὸς τώρα εἰς τὰς χεῖράς του. Λέγει λοιπὸν ἀφόβως τὴν ἀλήθειαν: Ὁ Φιλοκτήτης πρέπει νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Τροίαν. Ἐκεῖ ὁ ἥρωας θὰ ἱαθῇ πρῶτον ἀπὸ τὴν νόσον καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτὸς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως θὰ γίνουν οἱ πορθηταὶ τῆς Τροίας. Ἡ πρώτη ἔκρηξις τοῦ Φιλοκτήτου:

«*ΦΙ. ἀπόλωλα τλήμων, προδέδομαι. τί μ', ὦ ξένε, δέδρακας; ἀπόδος ὡς τάχος τὰ τόξα μοι*»³

ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου μὲ πλήρη μὲν ἄρνησιν ἀποδόσεως τοῦ ἀνίκητου ὅπλου εἰς τὸν κύριόν του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν δικαιολογίαν τῆς ἀρνήσεως, ἀληθῶς καὶ ἀκριβῶς ἀποδίδουσιν τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀδυσσέως:

«*ΝΕ. ἀλλ' οὐχ οἶόν τε· τῶν γὰρ ἐν τέλει κλύειν τό τ' ἔνδικόν με καὶ τὸ συμφέρον ποιεῖ*»⁴.

1. Στ. 908 - 909.

2. Μαζί μὲ τὰς μελλήσεις (καθυστερήσεις), αἱ σημειωθῆ καὶ ἡ ἐν στ. 882 κ.έ. μόλις διαφαινόμενη ἐλπίς τοῦ Νεοπτολέμου, ὅτι ἐνδεχόμενος θάνατος τοῦ Φιλοκτήτου ἐκ τῆς κρίσεως τῆς νόσου θὰ ἀπήλλασσε τὸν νέον ἀπὸ τὸ ἄγχος τοῦ τραγικοῦ του διλήμματος καὶ τὸ ἀδιέξοδον. Συναφῆς δὲ πρὸς τὴν ἐλπίδα αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ ἐν στ. 969 ἀπραγματοποίητος εὐχή τοῦ Νεοπτολέμου:

«*ΝΕ. οἶμοι, τί δρᾶσω; μήποτ' ὄφελον λιπεῖν τὴν Σκύρον· οὕτω τοῖς παροῦσιν ἄχθομαι*».

3. Στ. 923 κ.έ.

4. Στ. 925 κ.έ.

Ὅλα αὐτὰ ἐκτίθενται μὲ εἰλικρίνειαν ἀπὸ τὸν Νεοπτόλεμον. Πράγματι οὗτος πειθαρχῶν ἐκτελεῖ ἐν Ἀθήνῃς ἐντολὴν τῶν ἀρχηγῶν, ἐξυπηρετεῖ τὸ πολιτικὸν δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον τῆς δολότητος. Ἀλλὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα ταῦτα δὲν εἶναι δολόκληρος ἡ ἀλήθεια, διότι ἀποκρύπτεται ἐν μέγα μέρος αὐτῆς, δηλαδή ἡ ἐν Ἀθήνῃς παρουσία τοῦ Ὀδυσσεύς, ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς καὶ πρωτεργάτου τοῦ δόλου. Καὶ δὲν εἶναι καὶ σύμφωνα τὰ ἀποκαλυφθέντα δόλια μέσα τῆς ἐκτελέσεως τῆς στρατιωτικῆς (καὶ θείας) ἐντολῆς καὶ μὲ τὴν φύσιν τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν. Ὡς ἐνθυμούμεθα ἀπὸ τὸν πρόλογον, ἡ φύσις καὶ ἡ συνείδησις τοῦ Νεοπτολέμου μόνον τὴν πειθῶ καὶ ἐν ἀπολύτῃ ἀνάγκῃ τὴν βίαν, οὐχὶ δὲ τὸν δόλον, ἐνέκρινεν ὥς μέσα πραγματοποιήσεως τῆς μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκτήτου. Εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ προχωρήσῃ ὁ Νεοπτόλεμος εἰς δολοκλήρωσιν τῶν ἀποκαλύψεων του καὶ πρὸ παντὸς εἰς ἐντελῆ ἔξομολόγησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς αὐτοσυνειδήσεώς του. Ἀλλὰ τῆς σκηνῆς αὐτὴν τὴν στιγμὴν κυριαρχεῖ ἡ δονοῦσα τὴν ὅλην ἀτμόσφαιραν τῆς τραγωδίας ἔκρηξις τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ ἀπατηθέντος δι' ἐνὸς μακροῦ, ἀληθῶς πυρίνου λόγου του:

«ΦΙ. ὦ πῦρ σὺ καὶ πᾶν δαῖμα καὶ πανουργίας
δεινῆς τέχνημ' ἔχθιστον, οἷά μ' εἰργάσω,
οἷ' ἡπάτηκας' οὐδ' ἐπαισχύνῃ μ' ὄρω
τὸν προστρόπαιον, τὸν ἰκέτην, ὦ σχέτλιε;
ἀπεστέρηκας τὸν βίον τὰ τόξ' ἐλών.
ἀπόδος, ἰκνοῦμαι σ', ἀπόδος, ἰκετεύω, τέκνον

ὦ λιμένες, ὦ προβλήτες, ὦ ξυνουσίαι
θηρῶν ὀρείων, ὦ καταρῶγες πέτραι,
ὕμιν τάδ', οὐ γὰρ ἄλλον οἶδ' ὅτω λέγω,
ἀνακλαίωμαι παροῦσι τοῖς εἰωθόσιν,
οἷ' ἔργ' ὁ παῖς μ' ἔδρασεν οὐξ Ἀχιλλέως»¹.

Ἡ ἔκρηξις τῆς ὀργῆς τοῦ Φιλοκτήτου καὶ ὁ πύρινος στιγματισμὸς τῆς προδοσίας ἔρχεται ὡς πολικὴ ἀντίθεσις, οἷονεὶ ἀντιστροφὴ πρὸς τὴν προηγθεῖσαν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπιφώνησιν - στροφὴν:

«ΦΙ. ὦ φέγγος ὕπνου διάδοχον, τό τ' ἐλπίδων
ἄπιστον οἰκούμεναι τῶνδε τῶν ξένων...»².

Ὁ λόγος τοῦ Φιλοκτήτου εἶναι κατὰστικτος ἀπὸ τὴν πολυχρωμίαν ἐνὸς πηγαίου πάθους λόγου καὶ ἥθους τοῦ ὁμιλοῦντος. Ἀγανάκτησις καὶ θυμὸς

1. Στ. 927 - 962.

2. Στ. 867 κ.ε.

ἐναλλάσσονται μὲ τὴν ἱκεσίαν καὶ τὴν ἔκκλησιν, ἣ ἀπόγνωσις μὲ τὴν ἑλπίδα, ὁ ψόγος μὲ τὴν παραινέσιν¹:

«ΦΙ. <ἀλλ'> ἀπόδος, ἀλλὰ νῦν ἔτ' ἐν σαντῶ γενοῦ»².

Εἰς τὸν κεκινημένον καὶ ἐξεγερμένον ψυχικὸν κόσμον τοῦ Φιλοκτήτου, καθρεπίζεται νῦν διὰ δευτέραν φορὰν, ὅχι ὅμως ὁ ἀγνὸς προοδύσειος³, ἀλλ' ὁ ἄρτι ἀποκαλυφθεὶς Νεοπτόλεμος: ὁ ἀναίσχυτος ἀπατεῶν ἐνὸς δυστυχοῦς γέροντος, φίλου καὶ ἱκέτου, ὁ δόλιος κλοπεὺς τῆς ψυχῆς τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τοῦ ἱεροῦ ὅπλου τοῦ διογενοῦς Ἡρακλέους, τοῦ μόνου μέσου ζωῆς ἐνὸς δυστυχοῦς, ὁ ἐπίορκος, ὁ βίαιος ἀπαγωγὸς ἐνὸς ἀναπήρου, σχεδὸν νεκροῦ⁴. Εἴτε εἰς τὴν Τροίαν θελήσῃ νὰ τὸν μεταφέρῃ βιαίως ὁ Νεοπτόλεμος, διὰ νὰ τὸν ἐπιδείξῃ εἰς τοὺς Ἀργεῖους ὡς «*θήραν καλὴν*»⁵, εἴτε τὸν ἐγκαταλείψῃ εἰς τὴν Λῆμνον ἄνευ τοῦ ὅπλου του, ἀνίσχυρον νὰ εὕρισκῃ τροφήν, προσωριμὸν νὰ καταστῇ βορὰ τῶν θηρίων καὶ τῶν ὀρνέων, ὁ γόνος τοῦ Ἀχιλλέως κακουργεῖ ἐξ ἴσου εἰς βάρος ἐνὸς δυσμοίρου ἀνδρός. Ἡ ἐν τέλει κατάρρα «*ὄλοιο*»⁶ ἐκτοξεύεται ἀπὸ τὸν ἄοπλον τοξότην ὡς δυνάμει ὑπὸ ὄρον ἀρά: νὰ μὴ ἰσχύσῃ ἀμέσως, ἀλλὰ μόνον ἐν περιπτώσει περαιτέρω ἐμμονῆς τοῦ Νεοπτόλεμου εἰς τὴν κατακράτησιν τοῦ ξένου ὅπλου.

Εἰς τὸν φιλοκτήτειον τοῦτον καθρέπτῃν τοῦ στιγματισμοῦ τοῦ ἐφήβου, ὁ Νεοπτόλεμος δὲν βλέπει μόνον τὴν ἀμαυρὰν εἰκόνα τῆς δολίας του πράξεως, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ συνειρμὸν ἀντιβαλλόμενον πρὸς αὐτὴν φωτεινὸν εἶδωλον τῆς φύσεώς του, τὸ εἶδωλον τῆς ἀληθινῆς του προσωπικότητος. Ἡ εἰκὼν ὅμως αὐτῇ τοῦ γνησίου ἑαυτοῦ του, δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ προσωπικὴ του αὐτοσυνειδήσις, ὅπως τὴν εἶχεν ἐκφράσει ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρόλογον, πρὶν ἢ ὑποκύψῃ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν πλεκτάνην τοῦ Ὀδυσσεως. Εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ «*προοδύσειος*» Νεοπτόλεμος. Ὁ ἐφηβος ὅμως τώρα, μετὰ τὴν πρόσκαιρον ἀπὸ τῆς φύσεώς του παρέκκλισιν, «*ἐγένετο ἐν ἑαυτῷ*», ἐπανῆλθεν εἰς ἑαυτόν, ἐπανεγνώρισεν, «*ἔγνω ἑαυτόν*». Ἡ πρᾶξις τοῦ δόλου καὶ ἡ γνῶσις

1. Ἐνδεικτικαὶ τῶν ἐναλλαγῶν τούτων εἶναι καὶ αἱ ποικίλαι προσφωνήσεις καὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Νεοπτόλεμου ὑπὸ τοῦ Φιλοκτήτου: στ. 927 κ.ἐ. «*ὦ πῦρ σὺ καὶ πᾶν δέμμα...*», 930 «*ὦ σχέτλιε*», 932 «*τέκνον*», 940, 967 «*ὦ παῖ*».

2. Στ. 950.

3. Βλ. ἀνωτέρω.

4. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιβαλλομένην συμπεριφορὰν ἀπέναντι γερόντων, δυστυχῶν, ἱκετῶν καὶ φίλων πρβλ. Ὀμ. γ, 24, Θεόγν. Ἐλ. Α, 91, 143 κ.ἐ. Εὐρ. Ἡρακλ. 556, Ἀνδρ. 918, Ἰφιγ. ε. Τ. 949, Αἰσχ. Ἰκέτ. 641, Εὐμεν. 475, Ὀμήρ. Χ 124.

5. Ὡς «*θήραν καλὴν*», ἐν στ. 609, ἐπέδειξεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν συλληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ Ἑλενον.

6. Στ. 961 κατὰ τὴν γραφὴν: ὄλοιο - μήπω, πρὶν... τῶν ἐκδόσεων Radermacher καὶ Dain-Mazon (Budé).

τοῦ συνανθρώπου Φιλοκλήτου¹, ὠδήγησε τὸν ἔφηβον εἰς τὴν πραγματώσιν τοῦ «*γνώθι σαυτόν*», εἰς τὴν αὐτογνωσίαν. Καὶ ἐνδὸς ἐκ νέου αὐτοανακαλυφθέντος Νεοπολέμου τὸ χρέος εἶναι τώρα ἡ ἄρσις τοῦ δόλου, ὁ ἀληθὴς λόγος, ὁ ἔμπρακτος οἶκτος.

Τὴν ὑπὸ τοῦ Schopenhauer ἐξαιρομένην δύναμιν τοῦ «*οἴκτου*» ὡς ἐλατηρίου τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος κατενόησαν ὑπὲρ πάντας τοὺς Ἕλληνας οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες καὶ βωμόν τοῦ Ἑλέου εἶχον ἰδρύσει ἐν τῇ ἀγορᾷ. Κατὰ τὸν Πausanίαν (I, 17, 1) «*Ἀθηναῖοι δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἄλλα ἐστίν... καὶ Ἑλέον βωμός, ᾧ, μάλιστα θεῶν ἐς ἀνθρώπων βίον καὶ μεταβολὰς πραγμάτων ὅτι ὠφέλιμος, μόνον τιμὰς Ἑλλήνων νέμουν Ἀθηναῖοι. τούτους δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ θεοὺς εὐσεβοῦσιν ἄλλων πλέον*» καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι καὶ Φήμης καὶ Ὀρμῆς». Παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἐννοίαι τοῦ «*οἴκτου*», τῆς «*αἰδοῦς*», τοῦ «*κλέους*», τῆς «*εὐσεβείας*», αἱ κατέχουσαι κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐρμηνευομένην τραγωδίαν, ἐξέφραζον οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ βίου, κατ' ἐξοχὴν τιμώμενα. Ὅπως ἰδιαίτερος ἐξαίρεται ἡ ιδιότης τῶν Ἀθηνῶν ὡς πόλεως φιλανθρώπου καὶ φιλοικτιμονοῦς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ δὴ καὶ τῆς ἀττικῆς. Πρβλ. λ.χ. Γοργίαν Vorsokr. ἐν Diels II, 248, 16 «*θεράποντας τῶν ἀδίκως δυστυχούντων*», Θουκ. II, 40, 4, Ξενοφ. Ἑλλ. VI, 5, 45, Ἰσοκρ. Π. εἰρήν. 30, Πανηγ. 28 κ.έ., 53 «*τοὺς ἀσθενεστέρους εἰθίσμεθα θεραπεύειν*», Ἀνδοκ. Π. τ. εἰρ. 28, Δημοσθ. Υ. τ. Ρ. ἐλ. 22, Π. Λεπτ. 109, Ὀλυνθ. Β, 24, Π. τ. στεφ. 96 κ.έ., Λυκ. Κ. Λε. 61, 104. Πλάτ. Μενέξ. 244e περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν: «*λίαν φιλοικτιμῶν ἐστί καὶ τοῦ ἥττονος θεραπίς*». Ὁ Ἡρόδοτος ἐν IX, 27 κ.έ. μνημονεύει τὰς κατὰ τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν περιπτώσεις παροχῆς βοηθείας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς ἀδικουμένους καταφυγόντας εἰς αὐτοὺς, τὰς ὁποίας ἐδραματοποίησε πρῶτον ὁ Αἰσχύλος. Βραδύτερον ὁ Εὐριπίδης ἐκαρπώθη δραματικῶς τὴν αὐτὴν ἰδέαν εἰς τοὺς «*Ἡρακλείδας*» τοῦ (430 π.Χ.) καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ ἀρχιδαμείου πολέμου εἰς τὰς «*Ἰκετιδας*». Καὶ κατὰ τὴν «*Μήδειαν*» (713 κ.έ.) τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ὁ Αἰγέυς δέχεται, ὅπως ἡ ἐκ Κορίνθου ἐξόριστος Μῆδεια ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας. Πρὸς τὴν πόλιν δὲ τῆς Παλλάδος ὁ χορὸς τῶν «*Ἰκετιδῶν*», στ. 379 κ.έ. λέγει:

«*σύ τοι σέβεις δίκαν, τὸ δ' ἦσσαν ἀδίκαι
νέμεις, δυστυχῇ τ' αἰεὶ πάντα ἔσῃ*».

Πρβλ. καὶ Eggermann, μν.ξρ., σ. 6.

Καὶ ὁ τὴν φωνὴν τοῦ κυρίου του καὶ τὴν διάθεσίν του ἀπηχῶν χορὸς, ἐπαναλαμβάνων τὸ «*τί δρωμεν*»² τοῦ ἀρχηγοῦ του, συναπηγεῖ καὶ μίαν ἀλλαγὴν ἥθους καὶ πάθους εἰς τὴν κατενώπιον ἀλλήλων στάσιν Νεοπολέμου καὶ Φιλοκλήτου:

«*NE. ἐμοὶ μὲν οἶκτος δεινὸς ἐμπέπτωκέ τις
τοῦδ' ἀνδρὸς οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ πάλαι.
ΦΙ. ἐλέησον, ὦ παῖ, πρὸς θεῶν, καὶ μὴ παρήσ*

1. Ταῦτα ἐνισχύουν καὶ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν γνώμην τοῦ Reinhardt περὶ διακρίσεως τῶν διασωθέντων ἔργων τοῦ Σοφοκλέους εἰς παλαιότερα καὶ νεότερα.

2. Στ. 963: «*ΧΟ. τί δρωμεν; ἐν σοὶ καὶ τὸ πλεῖν ἡμᾶς, ἀναξ, ἥδη σ' οἶ καὶ τοῖς τοῦδε προσχωρεῖν λόγους*». Πρβλ. στ. 853.

σαντοῦ βροτοῖς ὄνειδος, ἐκκλέψας ἐμέ.

NE. οἷμοι, τί δρᾶσω ; μὴ ποτ' ὄφελον λιπεῖν
τὴν Σκῦρον· οὕτω τοῖς παροῦσιν ἄχθομαι.

NE. τί δρωμεν, ἄνδρες ; » ¹.

Εἰς τὴν νέαν ἀτμόσφαιραν τοῦ οἴκτου καὶ τὸ κλίμα τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως, ὁ Φιλοκτήτης χαρακτηρίζει τὴν ἕως τώρα διαγωγὴν τοῦ Νεοπτόλεμου μὲ τοὺς ἰδίους ἀκριβῶς χαρακτηρισμούς, τοὺς ὁποίους ἀπέδιδεν ὁ αὐτὸς Νεοπτόλεμος εἰς τὴν ἐν τῷ προλόγῳ καθοδήγησίν του ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς ². Ἀλλὰ καὶ ἐξηγεῖ ὁ Φιλοκτήτης τὴν διαγωγὴν αὐτὴν ὡς ὀφειλομένην ὅχι εἰς τὴν φύσιν τοῦ νέου, ἣ ὁποία δὲν εἶναι κακὴ, ἀλλ' εἰς κακὴν μάθησιν. Δὲν γνωρίζει ὅμως ἀκόμη ὁ Φιλοκτήτης τοὺς κακοὺς διδασκάλους. Δὲν θὰ βραδύνῃ ὅμως καὶ τούτων ἡ ἀποκάλυψις. Διότι, ἐνῶ ὁ μὲν Φιλοκτήτης ἐκλιπαρεῖ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τόξου του, ὁ δὲ Νεοπτόλεμος δεικνύει, διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων τῆς ἀμηντίας του, διαθέσεις προδιδούσας ἐπικειμένην ἔξοδον ἐκ τῆς ἀμνηχανίας καὶ ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν τοῦ οἴκτου του, δηλαδὴ ἀπόδοσιν τοῦ ξένου ὅπλου, ἐμφανίζεται αἶφνης ὁ διδάσκαλος τῆς ἀπάτης Ὀδυσσεύς ! Καὶ τούτου οἱ πρῶτοι λόγοι πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον εἶναι προσταγὴ παραδόσεως εἰς αὐτὸν τοῦ πολυτίμου ὅπλου :

«...ΟΔ. ὦ κάκιστ' ἀνδρῶν, τί δρᾶς ;

οὐκ εἴ, μεθεῖς τὰ τόξα ταῦτ' ἐμοί, πάλιν ; » ³.

Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ὀδυσσεύς, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Φιλοκτήτης ἀναγνωρίζει τὸν ἡθικὸν αὐτουργὸν τῆς ἀπάτης καὶ τὸν κακὸν διδάσκαλον τοῦ ὀργάνου της, ὁ Νεοπτόλεμος, ἔχων πάντοτε εἰς χεῖράς του τὸ τόξον, σιωπᾷ ⁴. Ὁρθῶς παρεξηγήθη ⁵, ὅτι ἡ σιωπὴ αὐτῆ τοῦ Νεοπτόλεμου εἶναι ἰσχυροτέρα παντὸς λόγου « δεινώσεως » τῆς παρουσίας του. Καὶ ἡ σιγὴ του δὲν εἶναι μόνον λόγων, ἀλλὰ καὶ ἔργων σιγὴ. Διότι οὗτος κρατεῖ τὸ τόξον καὶ δὲν τὸ παραδίδει οὔτε εἰς τὸν ἱκετεύοντα Φιλοκτῆτην οὔτε εἰς τὸν διατάσσοντα Ὀδυσσεά. Ὁ σιωπῶν Νεοπτόλεμος, παρακολουθῶν τὴν ἀγωνιστικὴν ἀντιλογίαν Ὀδυσσεύς καὶ Φιλοκτῆτου, εἶναι τὸ συναμφοότερον : καὶ ἀγωνοδίκης καὶ ἐν ταυτῷ ἔπαθλον τοῦ ἀγώνος των.

Ἡ ἀντιδικία Φιλοκτῆτου καὶ Ὀδυσσεύς ἐκδηλώνεται ὅχι μόνον διὰ μικρῶν διαλεκτικῶν διαξιφισμῶν ⁶, ἀλλὰ καὶ διὰ μακροῦ λόγου τοῦ πρῶ-

1. Στ. 965 κ.έ.

2. Στ. 86 κ.έ.

3. Στ. 974 κ.έ.

4. Κατὰ τὴν ἀγωνιστικὴν ἀντιλογίαν Φιλοκτῆτου καὶ Ὀδυσσεύς (στ. 974 - 1065).

5. Radermacher, σχόλ. στ. 974, Reinhardt, μν.ἐργ., σ. 194.

6. Στ. 976 - 1003 καὶ 1063 - 1069.

του¹ και ἀντιλόγου τοῦ δευτέρου². Ὁ ἀντίλογος ἰδίᾳ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐνθυμίζει τὴν ἀντιλογικὴν καὶ ἐριστικὴν δεξιότητι τῶν Σοφιστῶν³.

Ἡ θέσις καὶ ἡ στάσις τοῦ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον τῶν λόγων ἀποσαφηνίζεται τελειῶς. Εἶναι, λέγει, ὁ ἐντολοδόχος τῶν ἀρχηγῶν, ὁ ἔχων πᾶν δικαίωμα νὰ ἀσκήσῃ βίαν τόσον ἐπὶ τοῦ Φιλοκτήτου, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ Νεοπολέμου. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχηγῶν ἡ ἐντολὴ καὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἡ βία εἶναι ἐπακολουθήματα τῆς βουλῆς καὶ ἐντολῆς τοῦ Διός:

«ΟΔ. Ζεὺς ἐσθ', ἐν' εἰδῆς, Ζεὺς, ὁ τῆσδε γῆς κρατῶν,
Ζεὺς, ᾧ δέδοκται ταῦθ'· ὅπρηρετῶ δ' ἐγὼ»⁴.

Μετὰ τὴν διὰ τοῦ τελετουργικοῦ τούτου λόγου θεμελίωσιν τῆς μεταγωγῆς τοῦ Φιλοκτήτου, ὁ Ὀδυσσεὺς κελεύει: ἡ διόσδοτος «ὁδὸς πορευτέα»⁵. Ὅμοιος μὲ τοὺς ἀρίστους τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετ' αὐτῶν ὁ Φιλοκτήτης εἶναι πεπωμένον νὰ κυριεύσῃ καὶ νὰ κατασκάψῃ τὴν Τροίαν!

Τοῦ Φιλοκτήτου ὅμως ἡ ἄρνησις, παρὰ ταῦτα, συνεχίζεται, παραμένονσα ἀπόλυτος, συνοδεύεται δὲ μάλιστα καὶ μὲ ἀπειλὴν αὐτοκτονίας του⁶. Ἀλλ', ἐνῶ εἶναι ἕτοιμος νὰ κρημνισθῇ ἐπὶ τῶν βράχων τῆς ἀκτῆς ὁ ἀμετάπειστος καὶ ἀνένδοτος, συλλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ὀδυσσεὺς, ἄοπλος ὅπως εἶναι, καί, δεσμώτης τοῦ ἐχθροῦ του, προβάλλει διὰ τοῦ μακροῦ λόγου του⁷, παρουσίᾳ τοῦ Νεοπολέμου, τὴν ὑπὸ τοῦ γνησίως ἡρώϊκου ἥθους καὶ πάθους του σχεδιασθεῖσαν εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Ὀδυσσεὺς. Ἡ φιλοκτήτειος αὐτὴ εἰκὼν τοῦ Ὀδυσσεὺς δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Νεοπολέμου σχηματισθεῖσαν ἥδη εἰκόνα τοῦ διδασκάλου του:

Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι φύσις διεστραμμένη καὶ ἀνελευθέρα, μηχανορράφος, δολία, ψυχὴ κακὴ, ἱκανὴ νὰ παραπείσῃ καὶ παρασύρῃ καὶ ἄλλους εἰς τὸ κακόν, ἀκόμη καὶ φύσεις ἀγαθὰς, παρὰ τὴν θέλησίν των, ἀπάνθρωπος, χαϊρέκακος⁸.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν παρούσαν τραγωδίαν, οὕσα ὅλως διάφορος τῆς ἐν τῇ «Αἴαντι», ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ πολυτρόπου καὶ πολυμηχάνου ἡγέτη.

1. Στ. 1004 - 1044.

2. Στ. 1047 - 1062.

3. Πρβλ. τὸ προοίμιον τοῦ Ὀδυσσείου ἀντιλόγου:

«πολλὰ ἂν λέγειν ἔχοιμι πρὸς τὰ τοῦδ' ἔπη,
εἴ μοι παρείκοι· νῦν δ' ἐνὸς κρατῶ λόγον».

Ἡ ἐπίδρασις τῆς σοφιστικῆς ἀντιλογικῆς τέχνης εἶναι μεγαλύτερα εἰς τὸν εὐριπίδειον «Φιλοκτήτην».

4. Στ. 989 κ.έ. Ὁ στ. 989 κατὰ τὴν γραφὴν Dain - Mazon.

5. Στ. 993.

6. Στ. 1001 κ.έ.

7. Στ. 1004 κ.έ.

8. Στ. 1013, 1021 κ.έ. κ.ά.

κοῦ Ὀδυσσεύς. Περβλ. λ.χ. Ὀμήρ. ι 19 κ.έ., ν 291 κ.έ., σ 51: «*δολοφρονέων*», Α 311: «*πολύμητις*», Γ 200 κ.έ. «*δολόμητις* Ὀδυσσεύς, ...εἰδὼς παντοίους τε δόλους καὶ μῆδεα πικρά», Ψ 725: «*δόλου δ' οὐ λήθεται*» Ὀδυσσεύς, κ 436: «*ὁ θρασὺς... Ὀδυσσεύς*» (περβλ. Φιλοκτ. 596 κ.έ., 633 κ.έ.). Φραστικάι ἀντιστοιχίαι: πρὸς Φιλοκτ. στ. 314 «*ῆ τ' Ὀδυσσεὺς βία*» περβλ. Ὀμήρου φ 253 κ.έ. «*βίης... ἀντιθέον Ὀδυσῆος*» καὶ πρὸς Φιλοκτ. 384 «*πρὸς τοῦ κακίστου κακ κακῶν Ὀδυσσεὺς*» περβλ. στ. 874 καὶ Ἀντιγ. 379 κ.έ., Ὀμήρ. Ξ 472 «*..οὐ μὲν μοι κακὸς εἶδεται οὐδὲ κακῶν ἔξ*», Εὐρ. Ἀνδρ. 590. Εἰς τὸν περὶ τοῦ ψεύδους διάλογον τοῦ Πλάτωνος «*Ἰππίαν ἐλάττονα*» γίνεται ἐρμηνεία τῶν ὁμηρικῶν χαρακτηρισμῶν τοῦ Ὀδυσσεύς, ἔτι δὲ καὶ τῆς συγκρίσεως Ὀδυσσεὺς καὶ Ἀχιλλεύς: Ἰππ. ἐλ. 365b κ.έ.: «*Π. ἐν τούτοις δηλοῖ τοῖς ἔπεσιν τὸν τρόπον ἑκατέρου τοῦ ἀνδρός, ὡς ὁ μὲν Ἀχιλλεὺς εἶη ἀληθὴς τε καὶ ἀπλοῦς, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς πολῦτροπὸς τε καὶ ψευδής*». Ἡ ἐρμηνεία ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίον Ὀμ. Ι 308-313. Ὁ Σωκράτης, ὁ ζητήσας τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπιθ. «*πολύτροπος*», «*μανθάνει*», ὅτι ὁ Ἰππίας λέγει τὸν πολῦτροπον ψευδῆ. Καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἰππίας προσθεῖται: «*μάλιστα, ὦ Σώκρατες τοιοῦτον γὰρ πεποίηκεν τὸν Ὀδυσσεῖα Ὀμηρος πολλὰ καὶ ἐν Ἰλιάδι καὶ ἐν Ὀδυσσεΐα*». Ὁ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ συνομιλήτης τοῦ Σωκράτους σοφιστὴς Ἰππίας συμφωνεῖ μὲ τὸν σοφιστὴν τῆς ἐρμηνευομένης τραγωδίας Ὀδυσσεῖα καὶ ὡς πρὸς τὰ γνωρίσματα τῶν πολυτρόπων, ἀπατεῶνων καὶ ψευδῶν, οἵτινες εἶναι: «*δυνατοί*», «*φρόνιμοι*» (= ἔχουν ἐξυπνάδα καὶ πονηρίαν) καὶ «*σοφοί*» (ἐπιδέξιοι εἰς τὸ ἐξαπατᾶν καὶ ἐπιτυγχάνειν). Εἶναι ἀκριβῶς τὰ προσόντα, δι' ἃ θὰ ἐφημιζέτο καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, ἐκτελῶν τὸ δόλιον σόφισμα κατὰ τὴν συνταγὴν τοῦ Ὀδυσσεύς (στ. 119, περβλ. τὸν ἀντίλογον τοῦ Νεοπτολέμου στ. 1244 κ.έ.). Περβλ. καὶ Εὐρ. Ἰππ. 518, 640 κ.έ., Μῆδ. 295 κ.έ.

Ὁ Φιλοκλήτης εἶναι βέβαιος ὅτι, ἂν οἱ θεοὶ κηδώνται τοῦ δικαίου, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ Ἀτρεΐδαι θὰ ἔχουν κακὸ τέλος δι' ὅσα τοῦ ἔκαμαν. Ὅτι δὲ ὑπάρχει θεία δικαιοσύνη καὶ τίσις τῆς ἀδικίας καὶ θεῖον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ὑπόθεσιν του, μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Ἀχαιῶν, ὑπὸ «*θείου κέντρου*» ἀγόμενοι, ἦλθον εἰς τὴν Λῆμνον, μετὰ τόσα χρόνια, χάριν ἐνὸς ἀθλίου, ἐγκαταλελειμμένου ἀνδρός. Ἔτσι ἀντιστρέφουν ἐρμηνεύει ὁ Φιλοκλήτης¹ τὴν θρησκευτικὴν αἰτιολογίαν τοῦ πλοῦ, τὴν ὁποίαν ἐξέθεσε προηγουμένως ὁ Ὀδυσσεύς. Συνεχίζων τὸν λόγον του ὁ Φιλοκλήτης, ἀναπέμπει εὐχὴν πρὸς τὴν «*πατρώαν Γῆν*» καὶ τοὺς «*ἐποφύονς θεοὺς*» νὰ ἐξοντώσουν τοὺς ἐχθρούς του. Ἀποφαίνεται δὲ ἐν τέλει τὸ ἐξῆς καταπληκτικὸν καὶ ἀπίστευτον: τὸ πάθος του, τοῦ ποδὸς καὶ τῆς ψυχῆς του τὸ πάθος, λέγει, θὰ ἰαθῇ, ὅλα τὰ δεινὰ αὐτοῦ φανῇ, ὅτι παρῆλθον, ἂν ἴδῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν του. Ὁ ὀλεθρὸς δηλαδὴ τῶν ἐχθρῶν του θὰ σημάνῃ δι' αὐτὸν τὴν θεραπείαν του².

Μετὰ τοὺς βαρεῖς καὶ πείσμονας αὐτοὺς λόγους, τὴν «*βαρεῖαν φάτιν*»³, τοῦ Φιλοκλήτου, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀλλάσσει τακτικὴν. Ἀφίνει κατὰ μέρος τὴν

1. Στ. 1036 κ.έ.

2. Στ. 1043 κ.έ.

3. Στ. 1045.

βίαν καὶ μεταχειρίζεται — τί ἄλλο ; — τὸν γινώριμον δόλον. Καὶ τὸν νέον δόλον προπαρασκευάζει ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφ' ἐνὸς μὲν μὲ ἀπολογίαν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ ἥθους του¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ μίαν γενναιοφρόνα χειρονομίαν του. Δὲν θὰ κάμῃ, λέγει, χοῦσιν τῆς κατορθωτικῆς του ἱκανότητος, δὲν θέλει τὴν βιαίαν κατατρόπωσιν τοῦ Φιλοκτήτου, ἡ ὁποία εἶναι « στὸ χέρι του ». Ὑποχωρεῖ, ἐκὼν ὑποχωρεῖ, πρὸ τοῦ πείσματός του. Διατάσσει λοιπὸν τοὺς ἄνδρας του νὰ ἀφήσουν ἐλεύθερον τὸν ἀνένδοτον :

«ΟΔ. ἄφετε γὰρ αὐτόν, μηδὲ προσπαύσῃτ' ἔτι.
ἔατε μίμνειν. οὐδὲ σοῦ προσχρῆζομεν,
τά γ' ὅπλ' ἔχοντες ταῦτ'...»².

Τὸ κραταῖον τόξον, ποὺ ἔχομεν εἰς τὴν κατοχὴν μας, μᾶς ἀρκεῖ, ἀποφαίνεται ἡρέμα ὁ Ὀδυσσεύς. Δὲν μᾶς χρειάζεται τοξότης. Ὁ Φιλοκτήτης εἶναι ἐλεύθερος νὰ μείνῃ εἰς τὴν Λῆμνον μόνος καὶ ἄοπλος. Χειριστὰς τοῦ τόξου, προσθέτει ὁ Ὀδυσσεύς, ἔχομεν: εἶναι πρῶτος ὁ Τεύκρος καὶ ἔπειτα ἐγώ. Αὐτὰ εἶναι ἡ πρώτη αἰχμὴ, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ εὖστροφος κατορθωτικὸς κεντριζοῖ τὸν ἀνένδοτον, ὁ ποικίλος τὸν μονολιθικόν. Καὶ μία ἀκόμη δευτέρα ὀξεῖα νύξις τοῦ πάθους καὶ τοῦ ἥθους τοῦ Φιλοκτήτου :

«ΟΔ. τί δῆτα σοῦ δεῖ; χαῖρε τὴν Λῆμνον πατῶν.
ἡμεῖς δ' ἴωμεν. καὶ τάχ' ἂν τὸ σὸν γέρας
τιμὴν ἐμοὶ νείμειεν, ἣν σὲ χρὴν ἔχειν»³.

Ἡ τελευταία νύξις μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ παρόμοιον χειρισμὸν τῆς φιλοτιμίας καὶ φιλοδοξίας τοῦ Νεοπτολέμου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς τὸν πρόλογον.

Καὶ εἰς τὸ τέχνασμα τῆς « ἀγωγῆς » τοῦ Φιλοκτήτου συνδυάζονται ἡ ἡπία βία τῆς ἀποδεδειγμένης τοῦ συλληφθέντος καὶ τῆς ἐν ἀπελευθερώσει ἐγκαταλείψεώς του εἰς τὴν Λῆμνον μὲ τὸ κέντρισμα τῆς φιλοδοξίας του. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ὀδυσσεὺς διὰ τῆς τακτικῆς του ἔναντι τοῦ Φιλοκτήτου, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ, μεθ' ἧς δεξιότητι τὴν ἡσκήσε καὶ ἀπέναντι τοῦ Νεοπτολέμου, καθίσταται ὁ « παιδαγωγὸς » ἀμφοτέρων.

Ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ὀδυσσεύς πρὸς στιγμὴν ἴσως κλονίζει πῶς τὸν Φιλοκτήτην, εὐρισκόμενον ἄλλως τε μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος. Διότι, ἡ θὰ δεχθῇ οὗτος τὴν λύσιν τῆς μεταγωγῆς του εἰς Τροίαν, προβαίνων εἰς ριζικὴν ἀναθεώρησιν τῆς στάσεώς του, ἡ θὰ παραμείνῃ εἰς Λῆμνον μόνος, « ἐρῆμος » καὶ ἄοπλος, καταδικασμένος εἰς ἄμεσον βέβαιον θάνατον, ἐνῶ ὁ Ὀδυσσεύς, φέρων τὰ ὅπλα τοῦ Ἡρακλέους, θὰ ἐμφανισθῇ

1. Στ. 1048 κ.ἑ.

2. Στ. 1054 κ.ἑ.

3. Στ. 1060 κ.ἑ.

πρὸ τῶν Ἀργείων, ὥς ὁ μέλλων πορθητὴς τῆς Τροίας¹. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀμνηχανίαν εὐρισκόμενος ὁ Φιλοκτήτης, ἀπευθύνεται διαδοχικῶς ἀπὸ τοῦ στ. 1063 κ.έ. πρῶτον πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ἔπειτα πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον καὶ τέλος πρὸς τὸν χορόν. Τὸ οὐσιαστικὸν αἶτημα τῶν ἐκκλησιῶν του εἶναι πάντοτε ἡ ἀπόδοσις τοῦ τόξου του, χωρὶς ὅμως ἐνταῦθα νὰ λέγεται τοῦτο ρητῶς. Ὁ ἐκ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐλαφρὸς κλονισμὸς τοῦ Φιλοκτήτου δὲν προεχώρησε πέραν τῆς ἐκφράσεως τῆς ἀμνηχανίας καὶ ἀπογνώσεώς του :

«ΦΙ. οἶμοι· τί δράσω δύσμορος ;...»².

Ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ Ὀδυσσεὺς, δεσμώτης ὅμως τοῦ πείσματός του, ὁ Φιλοκτήτης, δὲν βλέπει μὲ τὰς παρωπίδας τῆς ἀνενδότου στάσεώς του ἄλλην διέξοδον ἐκ τῆς ἀμνηχανίας του, εἰμὴ τὴν ἀνάγκησιν τοῦ τόξου του καὶ τὴν παραμονὴν του ἐν Λήμνῳ.

Λύων τὴν σιωπὴν του ὁ Νεοπτόλεμος³, προτείνει τὴν μέσσην λύσιν τῆς μικρᾶς ἀναβολῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς διαταχθέντος ἀπόπλου πρὸς Τροίαν. Τὴν λύσιν αὐτὴν τῆς ἀναβολῆς προτείνει ὁ Νεοπτόλεμος, ἀπερχόμενος μετὰ τοῦ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸ πλοῖον διὰ τὰς προετοιμασίας τῆς ἀναχωρήσεως, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι κατὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνον θὰ σταθμῇ ἡρεμώτερον τὰ πράγματα ὁ ἐν ἀμνηχανίᾳ διατελὼν Φιλοκτήτης. Μόνον ὅμως ὁ Φιλοκτήτης εὐρίσκεται ἐν ἀμνηχανίᾳ ; Δὲν εὐρίσκεται εἰς μεγαλύτερον ἴσως ἀδιέξοδον ὁ σιωπῶν κριτὴς τοῦ ἀγῶνος Φιλοκτήτου - Ὀδυσσεὺς Νεοπτόλεμος, ὁ κρατῶν εἰς χεῖράς του τὸ μέγα ἔπαθλον τοῦ ἀγῶνος τῶν, τὸ ἡράκλειον ὄπλον ;

Ἡ νέα « μέλλησις » ἔχει καὶ παραπληρωματικὸν σκοπὸν τὸν διάλογον Φιλοκτήτου καὶ χοροῦ, ὑπολειφθέντων μόνων μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν δύο ἀρχηγῶν εἰς τὸ πλοῖον. Ὁ διάλογος οὗτος εἶναι ὁ λυρικός διάλογος τοῦ δευτέρου κομποῦ.

Ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς δράσεως⁴ καὶ τῆς πρώτης ἀποκαλύψεως τοῦ ψεύδους, ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς τραγῳδίας κυριαρχεῖται ἀπὸ τρεῖς μορφᾶς τραγικῆς συγκρούσεως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γραμμῇ τοῦ ἔργου. Κέντρον καὶ συγκεκριμένον θέμα τῆς διαλογικῆς μάχης εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου κρατούμενον εἰς τὰς χεῖράς του πανίσχυρον ὄπλον τοῦ Φιλοκτήτου⁵. Ὅπισθεν ὅμως τοῦ συγκεκριμένου τούτου ἀντικειμένου - μήλου τῆς ἔριδος τῶν διαλεγόμενων,

1. Στ. 1061 κ.έ.

2. Στ. 1063.

3. Στ. 1074 κ.έ.

4. Στ. 895 κ.έ., ἰδίᾳ 915 κ.έ.

5. Στ. 924, 931, 942 κ.έ., 956, 973, 975, 979, 981 κ.έ., 1004 κ.έ., 1056 κ.έ., 1061 κ.έ., 1109, 1125 κ.έ., 1150 κ.έ.

τελείται ὁ τραγικός διάλογος τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐλαύνουν τὴν δραματικὴν κίνησιν τοῦ ἔργου. Ὁ διάλογος οὗτος ἔχει τὰ ἑξῆς τρία προσωπικά σχήματα: Φιλοκτήτης - Νεοπτόλεμος¹, Φιλοκτήτης - Ὀδυσσεὺς² καὶ Φιλοκτήτης - χορός³. Τὸ τελευταῖον σχῆμα, ἐκφραζόμενον διὰ λυρικῶν ᾠδῶν παραληλίας παρατακτικῶν ἀποφάνσεων, ἥτις μόνον ἐν τέλει λαμβάνει τὴν μορφήν ποιᾶς τινος ἀντιλογίας⁴, καλύπτει, εἵπομεν, τὸν δεύτερον κομμὸν τῆς τραγωδίας.

Αἱ πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθέμεναι καὶ ἐρίζουσαι ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἔως τώρα ἐπανειλημένως ἐπεσημάναμεν καὶ παρηκολουθήσαμεν ὑπὸ μορφήν δυνάμεων κινητηρίων τῆς τραγικῆς δράσεως καὶ ὠνομάσαμεν ὀδυσσεῖους καὶ ἀντιοδυσσεῖους δυνάμεις, εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ὠφελιμοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς διὰ παντὸς μέσου πραγματοποιήσεως ἐνὸς πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ σκοποῦ, θεμελιουμένου μάλιστα ἐπὶ θείας βουλῆς, ἐκφρασθείσης διὰ χρησμοῦ, μεταδίδοντος συγκεκριμένην θεῖαν ἐντολήν, καὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης φορεὺς εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἢ φιλάνθρωπος ἀρχὴ τῆς προστασίας ἐνὸς δις προδοθέντος καὶ διὰ νέας ἀπαισιωτέρας ἐγκαταλείψεως ἀπειλουμένου δυστυχοῦς ἀνθρώπου καὶ ἱκέτου, οἷος ὁ Φιλοκτήτης. Ὁ Νεοπτόλεμος, ἐν δευτέρᾳ δὲ ὅλως μοίρᾳ καὶ ὁ χορός, κινοῦνται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους καὶ ὡς ἐπιφυλασσόμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἐν τῷ συνόλῳ τὸ φαινόμενον «Νεοπτόλεμος» κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐξόδου τοῦ δράματος. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον «Φιλοκτήτης» δὲν εἶναι μόνον ἡθικοκοινωνικὸν ἀνθρώπινον πρόβλημα. Συνάπτεται ἀμεσώτατα μετ' τὴν θρησκευτικὴν γραμμὴν τῆς τραγωδίας.

Ὁ Φιλοκτήτης, ὅσον καὶ ἂν εὐρίσκεται ἐν δικαίῳ ὡς ἄνθρωπος πάσχων, διεκτραγωδῶν τὰ δεινὰ του, τὰ τε παρελθόντα καὶ ἰδίως τὰ μέλλοντα νὰ τοῦ συμβοῦν μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ ὅπλου του, ὅπερ τοῦ ἐξησφάλιζε τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ὡς δρῶν ἄνθρωπος⁵ δὲν ἔχει καὶ πολὺ δίκαιον μετὰ τὸ μέρος του. Τὰ ἔως τώρα παθήματά του, ὡς εἶδομεν, εἶναι περισσότερον θείας παρὰ ἀνθρωπίνης προελεύσεως, δὲν δύναται δηλαδὴ οὗτος νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς ὡς ἄθῳον θῦμα τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς, τὰ δὲ τώρα ἐπαπειλούμενα νέα δεινὰ του ἀφρητηρίαν ἔχουν τὴν ἀναμφισβήτητον «ἁμαρτίαν» του, ἥτοι τὴν ἀντικρυς ἀντίθετον στάσιν του ὡς θνητοῦ ἔναντι τῆς βουλῆς τῶν ἀθανάτων. Εἰς τὴν θεῖαν γραμμὴν τοῦ ἔργου, ἥτις ἀρχίζει ἀπὸ τῆς μαντείας τοῦ Ἑλένου καὶ πρέπει νὰ καταλήξῃ κατ' ἀδήριτον ἀνάγκ-

1. Στ. 895 - 974.

2. Στ. 976 - 1065.

3. Στ. 1081 - 1217.

4. Ἀπὸ τοῦ στ. 1169 κ.ε.

5. Πρβλ. Reinhardt, μν.ἐρ., σ. 195.

κην εἰς τὴν μεταγωγὴν τοῦ Φιλοκλήτου εἰς τὴν Τροίαν μετὰ τοῦ ὅπλου του καὶ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὸν τελικὸν ἀγῶνα διὰ τὴν Ἀλωσίην της, τοῦθ' ὅπερ ἦτο καὶ τοῦ μύθου ἡ ἀλήθεια, ὁ Φιλοκλήτης ἀντιδρᾷ μὲ σκληρὰ ἐπιμονὴν καὶ πείσμα ἄτεγκτον. Ἡ θεία θέλησις τοῦ ἔξετέθη σαφῶς καὶ ἀπὸ τὸν ἔμπορον ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δόλου καὶ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά καὶ ἀπὸ τὸν μετανοήσαντα Νεοπτόλεμον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς εἰλικρινοῦς ἀποκαλύψεως τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὁμολογίας του. Παρὰ ταῦτα, ὁ Φιλοκλήτης δὲν πείθεται. Ἐγνωρίσαμεν μάλιστα εἰς τὰ προηγούμενα καὶ μίαν ἰδικήν του ἐρμηνείαν τῆς κρατούσης ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως, τὴν ὁποίαν οὕτως συλλαμβάνει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάθους καὶ τοῦ μίσους του. Ἰσως ὅμως καὶ νὰ δικαιολογῇται κάπως ὁ Φιλοκλήτης, μὴ πειθόμενος εἰς τὴν ἐμμέσως διαβιβαζομένην εἰς αὐτὸν ἐντολὴν τοῦ Διός. Νομίζει, ὅτι ὁ χρησμός εἶναι μέρος τῆς ἐναντίου του μηχανορραφίας. Ὁ Ὀδυσσεύς, κατὰ τὸν Φιλοκλήτην, ὅλα ἡμπορεῖ νὰ τὰ εἴπῃ καὶ νὰ τὰ ἀποτολήσῃ, πρὸ οὐδενὸς ὀρθωδεῖ¹. Ὁ δὲ Φιλοκλήτης, δις προδοθεὶς², κυριαρχεῖται ὅχι μόνον ἀπὸ μῖσος καὶ μνησικακίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καχυποψίαν καὶ φόβον. Ἡ μὴ ἔντιμος συμπεριφορὰ τῶν Ἀχαιῶν ἀπέναντί του δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ἴδῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν εἰλικρινῆ ἐξομολόγησιν τοῦ Νεοπτόλεμου. Αὕτῃ δὲ ἡ σκληρὰ ἄρνησίς του, τὸ ἀλύγιστον καὶ μονολιθικὸν «ὄχι» του, ἴσως δικαιολογεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ τὰ δόλια τεχνάσματα τοῦ Ὀδυσσεως, γνωρίζοντος τὸν σκληροτράχηλον χαρακτήρα του. Ἀκόμη καὶ ὁ «οἴκτου πλέως»³ Νεοπτόλεμος, κρατῶν τὸ τόξον τοῦ Φιλοκλήτου, τὸν ἐγκαταλείπει μόνον μετὰ τοῦ χοροῦ, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν Ὀδυσσεά. Αἶρει τρόπον τινὰ προσκαίρως ὁ Νεοπτόλεμος τὴν συμπαραστάσιν του ἀπὸ τὸν πείσμονα, ἐν ἀναμονῇ ἐλπίζομένης μεταστροφῆς τῶν ἀντιλήψεων του. Ὁ Φιλοκλήτης, ἐπιμόνος ἀρνούμενος νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν θεϊαν θέλησιν, διαπράττει ἀσέβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ὑποβάλλει ἑαυτὸν εἰς τὸν νόμον τῆς «τίσεως» τῆς «ἀμαρτίας» τῶν θνητῶν ἐναντι τοῦ θελήματος τῶν θεῶν.

**

Τὴν στάσιν τοῦ Φιλοκλήτου ἀπέναντι καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν θεῶν διαφωτίζει καὶ ὁ διὰ τῶν λυρικῶν στροφῶν τοῦ δευτέρου κομποῦ (στ. 1081-1217) διεξαγόμενος διάλογος Φιλοκλήτου καὶ χοροῦ. Εἰς τὸν κομμὸν τοῦτον ἀφ' ἑνὸς μὲν συμπληρῶνεται ἡ εἰκὼν τῆς αὐτοσυνηδῆσεως τοῦ πάσχοντος

1. Στ. 633 κ.έ.

2. Πρώτῃ προδοσίᾳ ἡ «ἐκθεσίς» του εἰς Αἴημον καὶ δευτέρᾳ ἡ σχεδιασθεῖσα νῦν δολία μεταγωγὴ του εἰς Τροίαν. Πρβλ. στ. 911, 923, 941, 949, 978, 1007, 1016 κ.έ., 1136.

3. Στ. 1074.

ἥρωος, θρηνηδοῦντος τὰ ἀναμένοντα αὐτὸν εἰς τὸ μέλλον δεινά, ἀφ' ἐτέρου δὲ κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ χοροῦ ἡ ἄτροπος καὶ πείσμων στάσις τοῦ Φιλοκλήτου, μόνου ὑπευθύνου τῆς μοίρας του κατὰ τὸν χορόν, προθύμως προσφερόμενον νὰ παράσχη τὰς καλὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὸν ἥρωα πρὸς ὁρθὴν στήθιμῃσιν τῶν νέων συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας οὗτος τώρα εὐρίσκεται ¹.

Ἄλλ' ὁ ψάλτης τῆς μοίρας του Φιλοκλήτης, ὅσον περισσότερον διεκτραγῶδει τὸ νέον δρᾶμα, ποὺ τὸν περιμένει, τόσον περισσότερον ἀδιαφορεῖ πρὸς τὰς συμβουλὰς τοῦ χοροῦ καὶ χαλυβδώνει τὸ « ὅχι » του καὶ τὸ πείσμά του! Καὶ τὸ μέλλον δρᾶμα τοῦ Φιλοκλήτου, εἰς τὴν Ἀῆμιον πάντοτε, χωρὶς τὸ ἡράκλειον ὅπλον του, ὅσονδῆποτε ὀλίγον χρόνον καὶ ἂν πρόκειται νὰ διαρκέσῃ, ὥς ἐκ τῶν πολλῶν, ἀφεύκτων καὶ ἀμέσων κινδύνων τῆς ζωῆς του, τὸ δρᾶμα τοῦτο, προοιωνίζεται δι' ἑαυτὸν ὁ Φιλοκλήτης διττόν, σώματος καὶ ψυχῆς σπαραγμοῦ δρᾶμα. Τὸ κούφωμα τοῦ ἄντρου του, πάντοτε κατὰμεστον ὁδύνης καὶ πόνου, «τάλαν» καὶ αὐτό, θὰ γίνῃ τώρα καὶ ὁ μάρτυς τοῦ θανάτου του ². Εἶναι δὲ βέβαιος ὁ θάνατός του. Διότι πόθεν νὰ ἐλπίσῃ τροφήν, χωρὶς τὸ ὅπλον του, ὁ δύσμοιρος; Ὅχι μόνον δὲν θὰ δύναται νὰ κυνηγήσῃ, ὅπως ἄλλοτε, «πτηνὸν ὄρνιν οὐδὲ θῆρ' ὀρειβάτην» ³, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἀμυνθῇ τώρα κατὰ τῶν ἐπιθέσεών των θὰ εἶναι ἱκανός. Ὁ τέως διώκτης καὶ θύτης θὰ γίνῃ θῦμα, τροφή καὶ βορὰ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν ἀγριμιῶν τῆς Ἀῆμιου. Ὅπως ἐτόνισε κατὰ τὴν πρώτην ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς του πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον:

«ΦΙ. καί μ' οὐδ' ἐθήρων πρόσθε θηράσουσι νῦν
φόνον φόνου δὲ δούσιον τείσω τάλας» ⁴,

ἔτσι καὶ τώρα ὁ «βαρύποτος» καὶ «τλάμων» καὶ «μόχθω λωβατός» ⁵ Φιλοκλήτης δὲν κουράζεται νὰ θρηνηδῇ τὰ αὐτὰ καὶ ἐνώπιον τοῦ χοροῦ:

«ΦΙ. ὦ πταναὶ θῆραι χαροπῶν τ'
ἔθνη θηρῶν, οὐδ' ὅδ' ἔχει
χῶρος οὐρεσιβώτας,
φνυγᾶ μ' οὐκέτ' ἀπ' αὐλλίων
πελᾶτ'· οὐ γὰρ ἔχω χερσὶν

1. Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος τῶν λόγων τοῦ χοροῦ εἶναι ἥπιον, σύμφωνον πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Νεοπτολέμου, καὶ ὑποβοηθητικὸν τοῦ σκοποῦ τῆς προταθείσης ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου μικρᾶς ἀναβολῆς τοῦ ἀπόπλου. Ὁ διάλογος Φιλοκλήτου - χοροῦ ἀπὸ τοῦ στ. 1169 κ.έ. καθίσταται τραγικὴ ἀντιλογία καὶ σύγκρουσις, καταλήγουσα εἰς χαλύβδωσιν τοῦ πείσματος τοῦ Φιλοκλήτου ἐν στ. 1197 κ.έ.

2. Στ. 1085.

3. Στ. 955.

4. Στ. 958 κ.έ.

5. Στ. 1096, 1101 κ.έ.

τὰν πρόσθεν βελέων ἀλκάν,
οὐκέτι φοβητὸς ὑμῖν.
ἐρπετε, νῦν καλὸν
ἀντίφονον κορέσαι στόμα πρὸς χάριν
ἐμᾶς σαρκὸς αἰόλας·
ἀπὸ γὰρ βίον αὐτίκα λείψω»¹.

Ἀφοῦ δὲ οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἐδείχθησαν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι, ἀπειθύνει ὁ ὀλοφυρόμενος τὰς ἐκκλησεις του πρὸς τὰ ἄψυχα, ποὺ ἔχουν δι' αὐτὸν ψυχὴν: πρὸς τὸ σπήλαιόν του, τὸ τόξον του, τὸ «φίλων | χειρῶν ἐκβεβιασμένον»², τὴν «πατρίαν πόλιν», τὰ γνώριμα νάματα τοῦ Σπερχειοῦ, «τὴν ἱερὰν λιβάδα»³ τῆς πατρίδος του, ὡς εἰς προηγούμενον λόγον του ἐστράφη πρὸς τὰς ἀκτὰς καὶ τοὺς ὄρους τῆς νήσου του⁴. Αὐτὰ μόνα, τὰ ψυχωμένα ἄψυχα, θὰ εἴπουν βλέμμα οἴκτου καὶ ἐλέου⁵ πρὸς τὸν πανάθλιον. Μεγαλύτερα δὲ ἴσως ἀπὸ τὰ σωματικά του παθήματα τὸν ἀναμένει ἡ ψυχικὴ δοκιμασία του, διότι ἄοπλος, ὅπως ἔμεινε, θὰ γίνῃ ὄχι μόνον ὁ στόχος τῶν ἐπιθέσεων, ἀλλὰ καὶ τὸ παίγνιον τῶν ἔως τώρα θηραμάτων του⁶. Καὶ ὁ Ὀδυσσεύς⁷, ἐξηπλωμένος ἐκεῖ που εἰς τὴν ἀκτὴν, τὸν περιγελᾷ τώρα μὲ χαιρεκακίαν ἀσφαλῆ, πάλλων εἰς τὸ χέρι του τὸ τόξον, ὅπερ οὐδεὶς ἄλλος, πλην τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Φιλοκτήτου, ἐβάστασεν. Ἦτο φεῦ καὶ τοῦ ἐνδόξου ὅπλου ἡ μοῖρα νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸ τὴν αἰσχροὺς ἀπάτην καὶ νὰ καταντήσῃ εἰς τὴν κατοχὴν καὶ τὴν χρῆσιν στυγνοῦ, πολυμηχάνου, μισητοῦ ἀνδρός!⁸.

Τὸν θρῆνον τοῦτον τῆς μοίρας του ψάλλει ὁ Φιλοκτήτης ἀδιάφορος⁹ πρὸς τὰς ἐνδιαμέσους λυρικὰς στροφάς, δι' ὧν ὁ χορός, διακόπτων τὴν θρηνωδίαν τοῦ δυστυχοῦς, τοῦ ὑποβάλλει τὰς ἀντιλήψεις του ὑπὸ μορφὴν εἴτε ἀντιρρήσεων εἴτε συμβουλῶν.

Κατὰ τὸν χορόν, ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς θέσεώς του εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Φιλοκτήτης, διότι μόνος του προετίμησε καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν χει-

1. Στ. 1146 κ.έ.

2. Στ. 1128 κ.έ.

3. Στ. 1213 κ.έ.

4. Στ. 936.

5. Στ. 1130: « ἡ που ἐλεων ὄρεας, φρένας εἴ τινας | ἔχεις ».

6. Στ. 1092 κ.έ., 1146 κ.έ.

7. Στ. 1123 κ.έ.

8. Στ. 1134 κ.έ.

9. Ἡ ἀδιαφορία αὐτῆς εἶναι ἰδίᾳ ἐμφανὴς εἰς τὴν δευτέραν στροφὴν τοῦ κομποῦ (στ. 1122 κ.έ.), ἥτις συνεχίζει τὸ κατὰ Ὀδυσσεὺς τροπᾶριον τῆς πρώτης ἀντι-στροφῆς, τὸ ἐν στ. 1116 διακοπτόμενον ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ χοροῦ.

ροτέραν λύσιν τοῦ ζητήματός του, ἐνῶ ὁ «*λῶων δαίμων*»¹ τοῦ ὑποδεικνύει καὶ διανοίγει τὴν εἰς Τροίαν ἄγουσαν ὁδὸν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς δόξης του. Τὰ παθήματά του δὲν ὀφείλονται εἰς τὸν δόλον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ χοροῦ, καθ' ὃν στρέφεται ἡ κατὰρα τοῦ Φιλοκλήτου², ἀλλ' εἰς τὴν θεϊαν μοῖραν³. Ἡ δὲ νῦν ἐν Λήμνῳ παρουσία καὶ δραῖσις τοῦ Ὀδυσσέως δικαιολογεῖται ὑπὸ τοῦ χοροῦ ὡς ἐκτέλεσις καθήκοντος, ἐπιβληθέντος εἰς τὸν Ὀδυσσέα ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἀχαιῶν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας:

«*ΧΟ. κείνος δ' εἰς ἀπὸ πολλῶν
ταχθεὶς τοῦτ' ἐφημοσύνα
κοινὰν ἤρυσεν ἐς φίλους ἀρωγὰν*»⁴.

Ἀπὸ τὸν Φιλοκλήτην καὶ μόνον ἐξαρτᾶται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰ δεινὰ του:

«*ΧΟ. ἀλλὰ γνῶθ', εὖ γνῶθ'. ἐπὶ σοὶ
κῆρα τάνδ' ἀποφεύγειν*»⁵.

Ἡ ὑπόμνησις τῆς νόσου, τοῦ «*παλαιοῦ ἀλγήματος*»⁶, δίδει εἰς τὸν Φιλοκλήτην νέαν ἀφορμὴν μεταπτώσεως ἀπὸ τοῦ ἥθους τοῦ δλοφυρμοῦ εἰς τὸ ὀργίλον μένος τοῦ ψόγου, τῆς ἀπωθήσεως καὶ τῆς ἀρνήσεως. Παρ' ὅλας τὰς νοουθεσίας τοῦ χοροῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπευθύνει ὁ Φιλοκλήτης τὴν πρὸς-καιρον φιλόφρονα προσφώνησιν «*ὦ | λῶστε τῶν πρὶν ἐντόπων*»⁷, καὶ παρὰ τὰς προσδοκίας καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ Νεοπτολέμου⁸ ὡς πρὸς τὸν σωφρονισμὸν τοῦ ἀμεταπειστοῦ, οὗτος ἀποκόπτει κάθε ἐλπίδα τῶν νὰ τὸν ὀδηγήσουν εἰς τὴν «*στρυγερὰν*» γῆν τῆς Τροίας:

«*ΦΙ. οὐδέποτ' οὐδέποτ', ἴσθι τόδ' ἔμπεδον...
ἐρρέτω Ἴλιον, οἷ θ' ὑπ' ἐκείνῳ
πάντες ὅσοι τόδ' ἔτλασαν ἐμοῦ ποδὸς
ἄρθρον ἀπῶσαι...*»⁹.

Μὲ τὰς ἀρὰς καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Φιλοκλήτου συνάπτεται καὶ νέα ἐκδήλωσις διαθέσεως αὐτοῦ πρὸς αὐτοκτονίαν καὶ νοσταλγία διὰ τὸν Ἄδην,

1. Στ. 1099.

2. Στ. 1111 κ.έ., 1119 κ.έ.

3. Στ. 1116 κ.έ.

4. Στ. 1143 κ.έ. Πρβλ. στ. 6 κ.έ.

5. Στ. 1165 κ.έ.

6. Στ. 1169 κ.έ.

7. Στ. 1170 κ.έ.

8. 1078: «*ΝΕ. χούτος τάχ' ἂν φρόνησιν ἐν τούτῳ λάβοι
λῶν τιν' ἡμῖν*».

9. Στ. 1197 κ.έ.

τὸν χρόνον τῶν νεκρῶν, ὅπου καὶ μόνον εἶναι δυνατόν, ὅφ' ἂς συνθήκας τῶρα εὐρίσκεται, νὰ ἀναζητήσῃ τὸν πατέρα του Ποίαντα¹.

Καὶ μία τελευταία ἀκόμη ἀμφιβόλου πραγματοποιήσεως εὐχὴ καὶ πόθος κατὰ τὴν ὥραν αὐτὴν τῆς ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς ὑπάρξεώς του: νὰ ἐπανίδῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, τὴν πόλιν τῶν πατέρων του καὶ τὰ ἄγια νερὰ τοῦ Σπερχειοῦ, ποὺ ἀφῆκε, πρὸ δεκαετίας, διὰ νὰ ἔλθῃ ἀρωγὸς τῶν μισητῶν Λαναῶν κατὰ τῆς Τροίας.

«*Ἐτ' οὐδέν εἰμι*» εἶναι ἡ τραγικὴ κατακλείς τοῦ κομποῦ καὶ ἡ ὁμολογία, τὴν ὁποίαν ψελλίζει ὁ ἄθλιος ἀνὴρ ἀποσυρόμενος, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἐν ἐσχάτῃ καταπτώσει καὶ ἀπογνώσει εἰς τὸ ἄντρον του.

* *

Ἐνῷ ὁ χορὸς εἶναι ἔτοιμος, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Φιλοκτήτου, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ πλοῖον, ἀναχαιτίζεται, βλέπων, ἀρχομένης τῆς ἐξόδου τοῦ δράματος (στ. 1218 - 1471), νὰ ἔρχονται ἐν σπουδῇ πρὸς τὸ μέρος του τὸν Νεοπτόλεμον, κρατοῦντα τὸ τόξον, καὶ τὸν Ὀδυσσεά ὀπίσω του. Ὁ διάλογός των εἶναι ζωηρός, τὴν δὲ δραματικότητα αὐτοῦ, ὀφειλομένην εἰς τὴν σοβαρότητα τοῦ θέματος καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς ἀντιλογίας, ἐκφράζει ἡ ἔντονος στιχομυθία:

«*ΟΔ. οὐκ ἂν φράσεις ἦντιν' αὐτὸν παλιντροπος*

κέλευθον ἔρπεις ὧδε σὺν σπουδῇ ταχὺς;

ΝΕ. λύσων ὅσ' ἐξήμαρτον ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ.

ΟΔ. δεινὸν γε φωνεῖς; ἢ δ' ἁμαρτία τίς ἦν;

ΝΕ. ἦν σοὶ πιθόμενος τῷ τε σύμπαντι στρατῷ

ΟΔ. ἔπραξας ἔργον ποῖον, ὦν οὐ σὺ προέπον;

ΝΕ. ἀπάταισιν αἰσχροῖς ἄνδρα καὶ δόλους ἑλών.

ΟΔ. τὸν ποῖον; ὧμοι: μὴν τι βουλεύῃ νέον;

ΝΕ. νέον μὲν οὐδέν, τῷ δὲ Ποίαντος τόκῳ

ΟΔ. τί χρῆμα δράσεις; ὥς μ' ὑπῆλθε τίς φόβος.

ΝΕ. παρ' οὐπερ ἔλαβον τάδε τὰ τόξ', αἴθις πάλιν

ΟΔ. ὦ Ζεῦ, τί λέξεις; οὐ τί που δοῦναι νοεῖς;

ΝΕ. αἰσχροῦς γὰρ αὐτὰ κοῦ δίκη λαβὼν ἔχω...»².

1. Στ. 1210 κ.έ. Καὶ κατὰ τὰ ἐν στ. 497 κ.έ. λεγόμενα εἶναι ἀμφίβολον, ἂν εἶναι ἐν ζωῇ ὁ πατήρ του. Ἀντιθέτως ἐν στ. 664 κ.έ. καὶ 1370 κ.έ. προϋποτίθεται ζῶν ὁ πατήρ. Ἡ διαφορά ἀποδοτέα εἰς τὴν διάφορον ἐκάστοτε ψυχολογικὴν κατὰστασιν τοῦ ὁμιλοῦντος Φιλοκτήτου. Ἰδιαιτέρως ἐμφανὴς εἶναι ἡ διαφορά μεταξὺ τῆς κεκινημένης θυμικῆς καταστάσεως τοῦ δευτέρου κομποῦ (στ. 1210 κ.έ.) καὶ τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, μεθ' ἧς ὁ Φιλοκτήτης ὁμιλεῖ ἐν στ. 1370 κ.έ.

2. Στ. 1222 κ.έ.

Ἡ στιχομυθία Ὀδυσσέως καὶ Νεοπτολέμου ἀποτελεῖ τὴν ἀντιλογικὴν ἀποκορύφωσιν τῆς τραγικῆς τῶν συγκρούσεως, δι' ἣν ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι τῶρα πλέον καὶ ὀλικῶς καὶ ἠθικῶς πάνοπλος. Ὑλικῶς μὲν, διότι κρατεῖ εἰς χεῖράς του τὸ ἡράκλειον ὄπλον· ἠθικῶς δέ, διότι ὁ Νεοπτόλεμος ἔχει πλέον ἐπανεύρει τὸν γνήσιον « προοδύσειον » ἑαυτὸν του, ἀνέκτησεν ἀπολύτως τὴν « φύσιν » του καὶ ἀνέλαβε τὸ ἠθικὸν σθένος τῆς προσωπικότητός του. Τὸ « νέον »¹, πὺν φοβεῖται ὁ Ὀδυσσεύς, ἦτοι ἡ ἀπόδοσις τοῦ τόξου εἰς τὸν κύριόν του Φιλοκτήτην, δὲν εἶναι πρᾶξις οὐσιαστικῶς νέα, ἀλλ' ἀποκατάστασις τοῦ δικαίου ὑπὸ τὴν γνησίαν μορφήν του, ὡς βλέπει τώρα αὐτὴν ὁ ἀνανήψας ἔφηβος, ἐπαναφορὰ τῆς ἠθικῆς τάξεως εἰς τὴν σχέσιν Νεοπτολέμου καὶ Φιλοκτήτου, τὴν ὁποῖαν διετάρaxεν ἡ διὰ τοῦ δόλου τοῦ Ὀδυσσέως προκληθεῖσα ἠθικὴ ἀκοσμία καὶ δυσαρμονία.

Ὁ Νεοπτόλεμος δηλαδή, ἀναθεωρήσας, κατ' ἐπιταγὴν τῆς φανερωθείσης ἀνθρωπίνης φύσεώς του, τὴν ὅλην βιοθεωρίαν τῆς ὠφελιμοκρατικῆς νομιμοφροσύνης², τῆς ὁποίας ἕως τώρα ὑπῆρξεν ὄργανον καὶ κατ' ἐφαρμογὴν τῆς ὁποίας ἔγινεν ἀδικῶς κύριος ξένου ὄπλου, μέσφ εὐφυοῦς καὶ « σφῆς »³ μηχανορραφίας, θέτει τώρα τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ δίκαιον⁴ εἰς θέσιν « κρείσσονα » τῆς δολίας σοφίας του καί, πειθαρχῶν εἰς τὴν φωνὴν τῶν, θέλει νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν « αἰσχρὰν ἀμαρτίαν » του καὶ νὰ ἀποδώσῃ τὸ ξένον ὄπλον εἰς τὸν κύριόν του.

Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐναντιοῦται εἰς ταῦτα, ἀντιτάσσων τὴν ἐποχικὴν βιοθεωρίαν τῆς σοφιστικῆς καὶ χρησιμοθηρικῆς σκέψεως καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς στηριζομένην περὶ δικαίου⁵ ἀντίληψιν του πρὸς τὴν περὶ ἀνθρωπίνου δικαίου ἀντίληψιν τοῦ Νεοπτολέμου, τὴν βασιζομένην ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Ὁ Ὀδυσσεὺς θεωρεῖ, εἰδικώτερον, ἀπολύτως σύμφωνον πρὸς τὸ δίκαιον τὴν τελευταίαν ἀπαγόρευσιν τῆς παραδόσεως τοῦ τόξου. Διότι, λέγει, πῶς δύναται νὰ θεωρῆται πρᾶξις δικαία ἡ παραδόσις ὄπλου, τὸ ὁποῖον ὁ Νεοπτόλεμος ἔλαβεν εἰς τὴν κατοχὴν του μὲ τὴν ἐξυπνάδα καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ὀδυσσέως; Τὸ τόξον, σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον, ἀνήκει εἰς τὸν πατέρα τοῦ σχεδίου τῆς κλοπῆς τοῦ Ὀδυσσέα. Ἀδικούμενος λοιπὸν οὗτος, ἀμύνεται καὶ προμαχεῖ τοῦ δικαίου του, ὡς τὸ ἀντιλαμβάνεται. Τὴν ἀντίδρασίν του δὲ αὐτὴν συνοδεύει ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ μὲ ἀπειλὴν βίας καὶ ἐπιθέσεως διὰ ξίφους κατὰ τοῦ ἐφήβου⁶, ἔτι δὲ καὶ μὲ τὴν αὐστηρὰν δῆλωσιν, ὅτι τὴν ὑπὸ

1. Στ. 1229. «... τοῦ νέου...»

2. Στ. 1226 «... τοῖς πᾶσι νόμοις...», πρβλ. στ. 1257.

3. Στ. 119. «... σφῆς...»

4. Στ. 1246. «... δίκαιον...»

5. Στ. 1246, 1251. «... δικαίον...»

6. Στ. 1252 κ.ε. Ὁ Ὀδυσσεὺς, κατὰ τὴν τακτικὴν του, ὅταν ἀπειλῇ καὶ εὐρίσκη ἀντίστασιν, ὑποχωρεῖ : στ. 1257 «... καίτοι σ' ἔδωκα ». Ὁμοίως, μετὰ τὴν ἐν στ. 983

τοῦ Νεοπτολέμου παράβασιν τῆς ἐντολῆς τοῦ στρατοῦ θὰ καταστήσῃ γνωστήν εἰς τοὺς ἐντολοδότας Ἀχαιοὺς, οἱ ὅποιοι καὶ θὰ τιμωρήσουν¹ τὸν προδότην τῆς ἐντολῆς των Νεοπτόλεμον. Ἀλλ' οὗτος, ἀψηφῶν τὰς ἀπειλάς², καλεῖ τὸν Φιλοκλήτην νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ ἀντρον του, ἐνῶ ἀποσύρεται ὁ Ὀδυσσεύς.

Νέα κακὰ³ φοβεῖται τώρα ὁ κακοδαίμων ἐρημίτης, ὅπως ἐφοβήθη, καθ' ἃ εἵδομεν ἀνωτέρω⁴, τὴν νέαν βουλὴν τοῦ Νεοπτολέμου καὶ ὁ Ὀδυσσεύς:

«ΦΙ. δέδοικ' ἔγωγε· καὶ τὰ πρὶν γὰρ ἐκ λόγων
καλῶν κακῶς ἔπραξα, σοὶς πεισθεὶς λόγοις»⁵.

Ἀλλά, τοῦ ἀντιλέγει ὁ Νεοπτόλεμος, δὲν χωρεῖ πλέον μετάνοια; Εἶναι ἀδύνατον τὸ «μεταγνῶναι πάλιν»;⁶ Δὲν πιστεύεις, ὅτι δὲν εἶμαι πλέον ὁ Νεοπτόλεμος, ποὺ ἐγνώρισες ἕως τώρα; Μὲ αὐτὸ τὸ προοίμιον ὁ ἔφηβος προχωρεῖ εἰς τὴν καιρίαν ἐρώτησιν πρὸς τὸν Φιλοκλήτην, τί ἀπεφάσισεν ἐν τῷ μεταξῷ: θὰ μείνῃ εἰς τὴν Λῆμνον ἢ θὰ συμπλεύσῃ μαζί των εἰς τὴν Τροίαν;

Ἡ νέα ἀντίδρασις τοῦ Φιλοκλήτου, μὴ δεχομένου μηδὲ νὰ ἀκούσῃ κἄν τὰς συστάσεις καὶ συμβουλὰς τοῦ Νεοπτολέμου, ἐπαναλαμβάνομένη κατηγορηματικῶς καὶ ἐντόνως:

«...ΦΙ. παῦε, μὴ λέξις πέρα.
...πάντα γὰρ φράσεις μάτην»⁷,

κλείεται μὲ τὸν καυστικὸν ψόγον κατὰ τοῦ ἐφήβου, ὅτι ἤλθε νὰ τὸν νουθετήσῃ αὐτός, «ἀρίστον πατὴρ ἀσχιστος γεγώς»⁸, καὶ μὲ μίαν νέαν κατάραν, ἐνέχουσαν ἀξιολογικὴν διαβάθμισιν τῶν ἐπαράτων:

«ΦΙ. ὀλοισθ', Ἀτρεΐδαι μὲν μάλιστ', ἔπειτα δὲ
ὁ Λαρτίου παῖς καὶ σύ»⁹.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸν καταρώμενον ἀναχαίττει ὁ Νεοπτόλεμος μὲ λόγον καὶ μὲ ἔργον: Στάσῃ, τοῦ λέγει· μὴ προχωρήσῃς εἰς ἄλλην κατάραν! Νά, πάρε τὸ τόξον σου:

ἀπειλὴν κατὰ τοῦ Φιλοκλήτου καὶ τὴν ἐν στ. 1003 ἄνευ ἀποτελέσματος βίαν, ὑπεχώρησε: στ. 1054 «ἄφετε... αὐτόν... ἔατε μῖναι».

1. Στ. 1257 κ.ἐ.

2. Στ. 1251 «ΝΕ. ξὺν τῷ δικαίῳ τὸν σὸν οὐ ταρβῶ φόβον».

3. Στ. 1265 κ.ἐ.

4. Στ. 1229.

5. Στ. 1268 κ.ἐ.

6. Στ. 1270.

7. Στ. 1275, 1280.

8. Στ. 1284.

9. Στ. 1285 κ.ἐ.

«...*NE*. μὴ 'πέυξῃ πέρα'
δέχου δὲ χειρὸς ἐξ ἐμῆς βέλη τάδε»¹.

Εἶναι τόση ὁμως ἡ δυσπιστία τοῦ Φιλοκλήτου, ὥστε οὗτος νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ νέου, δευτέρου δόλου. Ἡ ἔνορκος ὁμως βεβαίωσις² τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ ἡ νέα πρόσκλησις πρὸς τὸν δύσπιστον :

«*NE*. τοῦργον παρέσται φανερόν' ἀλλὰ δεξιὰν
πρότεινε χεῖρα καὶ κράτει τῶν σὼν ὅπλων»³

περαίνει ἐμπράκτως τὴν ἐπανάρθωσιν τοῦ σφάλματος καὶ βεβαίωι οὕτω τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλές. Ὁ δόλος ἔληξεν ὀριστικῶς. Τὸ κατὰ Φιλοκλήτην καὶ Νεοπτόλεμον ἀνθρώπινον δίκαιον ἐνίκησε.

Ταυτοχρόνως μὲ τὴν παράδοσιν τοῦ ὅπλου εἰς τὸν Φιλοκλήτην ἐμφανίζεται ἐξαίφνης ἐκ τῆς κρύπτῃς τοῦ ὁ πρωτεργάτης τοῦ δόλου Ὁδυσσεύς, διὰ νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν παράδοσιν, ἐπιμαρτυρούμενος τοὺς θεοὺς καὶ ἐπικαλούμενος τοὺς Ἀτρεΐδας καὶ τὸν στρατόν⁴. Εἰς τὴν φωνὴν αὐτὴν τοῦ Ὁδυσσεύς, τὴν προτελευταίαν φωνὴν του, ποὺ ἀκούεται εἰς τὸ δράμα τοῦτο, ὁ Νεοπτόλεμος κωφεύει τελείως, ὑψούμενος οὕτως ὁ ἄωρος αὐτὸς νέος ὑπὲρ τὸν ἡθικὸν χῶρον τοῦ ὀρίμου Ὁδυσσεύς. Ἀλλ' ὁ Νεοπτόλεμος ὑψοῦται ἐν συνεχείᾳ καὶ ὑπὲρ τὸν Φιλοκλήτην. Διότι, ὅταν ὁ μὲν Ὁδυσσεὺς ἀπειλῇ⁵ τὸν ἤδη ἔνοπλον Φιλοκλήτην, ὅτι θὰ τὸν ἀποστείλῃ διὰ τῆς βίας εἰς τὴν Τροίαν, εἴτε θέλει εἴτε δὲν θέλει ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ δὲ Φιλοκλήτης ἔχῃ ἐτοιμον κατὰ τοῦ Ὁδυσσεύς τὸ φονικὸν βέλος τῆς ἐκδικήσεως, ὁ Νεοπτόλεμος, φύσει φιλάνθρωπος ὢν, συγκρατεῖ τὸ χεῖρ τοῦ Φιλοκλήτου καὶ ἀποσβεῖ τὴν ἐκδίκησιν. Ὁ Σοφοκλῆς ἐδῶ, προβάλλων δύο ὥραιας καὶ ὄντως ἀνδρικὰς ἐνεργείας ἐνὸς ἐφ' ἑβου, ἤτοι τὴν ὑπ' αὐτοῦ παράδοσιν τοῦ ξένου ὅπλου εἰς τὸν κύριόν του καὶ τὴν ἀποσόβησιν τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἀντικακουργίας τοῦ Φιλοκλήτου, καὶ ἀνυψῶν τὸν ἄωρον ἔφηβον ὑπὲρ τὴν ἡθικὴν σφαῖραν δύο ὀρίμων ἀνδρῶν, ἀποθεώνει τὴν ἀγνότητά τῆς ἐφηβικῆς φύσεως, ἡ ὁποία, καὶ τότε καὶ τώρα καὶ πάντοτε, εἶναι προωρισμένη ὄχι μόνον νὰ δέχεται ἐν τῇ ἀωρίᾳ τῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ δίδῃ ἐν τῇ ἀγνότητὶ τῆς μαθημάτων λεβεντιᾶς καὶ ἀνθρωπιᾶς εἰς πολλοὺς ὀρίμους! Ἰδοὺ δὲ τὸ πρὸς Φιλοκλήτην ὥραιον μάθημα

1. Στ. 1286 κ.έ.

2. Στ. 1289.

3. Στ. 1291 κ.έ.

4. Στ. 1293 κ.έ. Ὁ Ὁδυσσεὺς ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύῃ, ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι μαζί του καὶ ὅτι ἡ ὅλη συμπεριφορὰ του ἀπέναντι καὶ τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τοῦ Φιλοκλήτου εἶναι ἐκτέλεισις καθήκοντος καὶ ἐξυπηρέτησις τοῦ συμφέροντος τοῦ στρατοῦ.

5. Στ. 1296-1298. Εἶναι αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ Ὁδυσσεύς, ποὺ ἀκούονται εἰς τὸ δράμα τοῦτο.

τοῦ ἐφήβου : «Ὅταν ὁ Φιλοκλήτης λέγῃ εἰς τὸν νέον : « τί μοῦ παίρνεις τὸν πανέχθιστον¹ ἄνδρα ἀπὸ τὰ χεῖρα μου καὶ δέν με ἀφίρνεις νὰ τὸν ξαπλώσω κάτω μὲ τὰ βέλη μου ; », ὁ Νεοπτόλεμος τὸν ὑπερβάλλει ῥηϊτικῶς μὲ τὴν σεμνῶς νουθετοῦσαν ῥῆσιν :

« ἄλλ' οὐτ' ἐμοὶ τοῦτ' ἐστὶν οὔτε σοὶ καλόν »².

Καὶ ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς ἀποθεώσεως τοῦ ἐφήβου ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν σκηνὴν ὀριστικῶς καὶ ὁ δειλιάσας πρὸ τοῦ βέλους τῆς ἐκδικήσεως διαστροφεὺς τοῦ ἥθους τοῦ ἐφήβου Ὀδυσσεύς. Καὶ μαζὶ μὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ πολυμηχάνου ἀνδρός, ἐξαφανίζεται καὶ τὸ τελευταῖον ἵχνος ὀδυσείου πνεύματος ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς τραγωδίας. Ὡς λίθος ἀναθέματος ῥίπτεται ὕπισθεν τοῦ ἀπελθόντος Ὀδυσσεὺς καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἀχαιῶν ὁ μυκτηρισμὸς τοῦ Φιλοκλήτου :

« ΦΙ. ἄλλ' οὖν τοσοῦτόν γ' ἴσθι, τοὺς πρώτους στρατοῦ,
τοὺς τῶν Ἀχαιῶν ψευδοκήρυκας, κακοὺς
ὄντας πρὸς αἰχμὴν, ἐν δὲ τοῖς λόγοις θρασεῖς »³.

Ἄλλ' ἐκ παραλλήλου ἀντηχεῖ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἄγους τοῦ δόλου καθαρθεῖσαν ἀτμόσφαιραν τῆς τραγωδίας⁴ ὁ θριαμβευτικὸς φιλοκλήτειος αἶνος εἰς Νεοπτόλεμον :

1. Στ. 1302 - 1303 : « ἄνδρα πολέμιον | ἐχθρόν τ' » (ἐν στ. 1323 « πολέμιον δυσμενῆ θ' ») ἀποκαλεῖ ὁ Φιλοκλήτης τὸν Ὀδυσσεύα. Τὰ δύο ἐπίθετα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς συνώνυμα καὶ νὰ μεταφράσωμεν τὰ ἀνωτέρω : « ἐχθιστὸν ἄνδρα », ἂν δὲν θελήσωμεν νὰ τὰ διακρίνωμεν σημασιολογικῶς κατὰ Πλάτωνα (Πολιτ. Ε 470b κ.έ.), νοοῦντες « πολέμιον » μὲν τὸν ἀλλόφυλον ἐχθρόν, « ἐχθρόν » δὲ τὸν οἰκείον καὶ συγγενῆ ἐχθρόν, τὸν πρὸς οἰκείους διαφερόμενον. Μὲ τὴν κατὰ Πλάτωνα ταύτην ἐρμηνείαν, ἡ ἀπόστασις, ἡ χωρίζουσα τὸν Φιλοκλήτην ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεύα, παρίσταται μεγαλύτερα. (Βλ. τὴν μελέτην μου « Ἡ ἐθνικὴ συνειδησις τοῦ Πλάτωνος », Ἀθήναι, 1939, σ. 12 κ.έ.).

2. Στ. 1304.

3. Στ. 1305 κ.έ. Διὰ τῶν λόγων τούτων μυκτηρίζεται ταυτοχρόνως καὶ ἡ ὀδυσσεὺς ἀρχή, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη ὁ δόλος ἐν στ. 98 :

« ΟΔ. νῦν δ' εἰς ἔλεγχον ἐξιὼν ὁρᾷ βροτοῖς
τὴν γλώσσαν, οὐχὶ τᾶρρα, πᾶνθ' ἡγρομένην ».

Ἡ γλώσσα δὲν ἔωσσε τὸν Ὀδυσσεύα. Τώρα ἐννοεῖ καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων.

4. Ἄν καὶ ὁ θεατὴς τῆς τραγωδίας, μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς μηχανορραφίας, νομίζει, ὅτι ἡ τραγικὴ δράσις εὐρίσκεται πάλιν ἐκεῖ ὅθεν ἤρχισε, ἐν τούτοις ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς τραγωδίας εἶναι ὅλως διάφορος ἐνταῦθα ἀπὸ ὅ, τι ἦτο ἐν ἀρχῇ, ὅτε ἠπλώνετο καὶ ἐκυριάρχει τὸ κλίμα τοῦ δόλου καὶ τῆς διεστραμμένης ἀγωγῆς. Τώρα τὰ πάντα εἶναι γνωστά, πρόσωπα καὶ πράγματα. Ἐγίναν ὅλοι μαθηταὶ ἀλλήλων, « ἐμαθον » καὶ « ἐγνώσαν ».

«ΦΙ. ...τὴν φύσιν δ' ἔδειξας, ὦ τέκνον,
 ἐξ ἧς ἐβλαστες, οὐχὶ Σισύφον πατρός,
 ἀλλ' ἐξ Ἀχιλλέως, ὃς μετὰ ζώντων θ' ὄτ' ἦν
 ἦκου' ἄριστα, νῦν τε τῶν τεθνηκότων»¹.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω τετράστιχον ὁ Σοφοκλῆς συγκεντρώνει τὴν οὐσίαν τοῦ καιρίου παιδαγωγικοῦ θέματος τῆς ἐποχῆς του, ὅπερ ἐκφράζει τὸ διμερὲς ἐννοιολογικὸν σχῆμα «φύσις - παιδεία». Τῆς προβληματικότητος τοῦ θέματος κύριος φορεὺς εἰς τὴν παροῦσαν τραγωδίαν εἶναι ἡ μορφή τοῦ Νεοπτόλεμου. Ἐνῷ δὲ τὴν ἐποχικὴν θέσιν τοῦ προβλήματος καὶ τὴν ἱστορίαν του εἶδομεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ φαινόμενον «Νεοπτόλεμος» εἰς τὴν κατακλείδα τῆς ὅλης ἐρμηνείας τοῦ δράματος.

Αἱ ἐννοιαὶ «φύσις», «τέκνον», «πατήρ» καὶ «κλέος», αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸ ἀνωτέρω τετράστιχον ἐγκώμιον, εἶναι οἱ χρυσταλλίνης διανυγείας ἀστέρες, οἱ καταναγάζοντες τώρα τὸ στερέωμα τῆς τραγωδίας!

Ὁ Νεοπτόλεμος «ἐδειξε» τὴν «φύσιν» του², ἐνῷ ἔως τώρα, κατὰ τὸν χρόνον τῆς διακονίας του εἰς τὸν δόλον τοῦ Ὀδυσσέως, ἐφανερώνετο ἡ καλύπτουσα τὴν φύσιν του ἐπίδρασις τῆς προσκαίρου κακῆς παιδείας. Ἡ σχολιὰ διαπαιδαγωγικῆς τοῦ ἐφήβου εἰς τὸν δόλον καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἔμπρακτος ἐφαρμογή του, ὁ λόγος καὶ ὁ βίος τοῦ δόλου, εἶχον ἐπικαλύψει τὴν «φύσιν»³ καὶ ἠμπόδιζον νὰ φανῇ τὸ «πόθεν ἔφυ» ὁ ἐφηβος, τίνος φύτρον ἐβλάστησε, τίνος πατρὸς τέκνον εἶναι, ἀπὸ ποῦ κρατεῖ ἡ ρίζα του καὶ ὁ ἀληθινὸς χαρακτήρ του. Ἀλλ' ἡ διὰ τῶν τελευταίων τιμίων λόγων καὶ

1. Στ. 1310 κ.έ. Πρβλ. Ὁμ. κ 302 :

«ὡς ἄρα φωνήσας πόρε φάρμακον Ἀργεῖφόντης
 ἐκ γαίης ἐρύσας καὶ μοι φύσιν αὐτοῦ ἔδειξε».

2. Πρβλ. H. Diller, Der griechische Naturbegriff, N. Jbb. N. F. 2 (1939), σ 243, καὶ Ἀγγέλ. Στασινοπούλου - Σκιαδά, Der Kirke - Mythos, Kiel, 1962 (ἐνάισ. διατρ. δακτυλόγραφος), σ. 36 κ.έ., ἐνθα ἐρμηνεία τοῦ ἀνωτέρω χωρίου Ὁμ. κ 302 κ.έ.

3. Πρβλ. Ἀριστοφ. Σφη. 1457 κ.έ. :

«τὸ γὰρ ἀποστήναι χαλεπὸν
 φύσεις, ἦν ἔχοι τις αἰεί.
 καίτοι πολλοὶ τοῦτ' ἐπαθον'
 ἐυνόντες γνώμῃς ἐτέρων
 μετεβάλλοντο τοὺς τρόπους».

Πρβλ. Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. IV, 1127a 27 καὶ αὐτ. 1146a 19 κ.έ. «...ὁ Σοφοκλέους Νεοπτόλεμος ἐν Φιλοκλήτῃ ἐπαινετὸς γὰρ οὐκ ἐμμένων οἷς ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως διὰ τὸ λυπεῖσθαι ψευδόμενος».

πράξεων έκδηλωθεῖσα « ἀρετὴ » τοῦ Νεοπτολέμου, οὕσα ἐν ταύτῳ καὶ ἀποκάλυψις καὶ φανέρωσις τῆς γνησίας φύσεώς του, ἐξηγεῖται κατὰ τὸν Φιλοκτήτην ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἔφηβος οὗτος εἶναι τέκνον « ἀρίστου » πατρός. Κατὰ τὸν Εὐριπίδην ¹ « ἐν τοῖς τέκνοις... ἀρετὴ τῶν εὐγενῶν | ἔλαμψε ». Καὶ κατὰ τὸν Πίνδαρον ² « φυχὰ τὸ γενναῖον ἐπιπρέπει | ἐκ πατέρων παῖσι λῆμα ». Διότι ἡ ζωὴ τῶν τέκνων (σωματικῇ, πνευματικῇ, ἡθικῇ) εἶναι φυή, βλάστη, ἐκκινουσα ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ πατρὸς ³ καὶ συνεχίζουσα τὴν ἔναρξιν ταύτην τῆς γενέσεώς της διὰ περαιτέρω ἀναπτύξεως, χωρούσης κατὰ βιολογικὴν ἐντελέχειαν ⁴. « Τὸ μῆλο πέφτει κάτω ἀπ' τῆς μηλιάς », λέγει ἡ λαϊκὴ παροιμία. Καὶ ὁ Νεοπτόλεμος δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ τὸν γίνῃ ὅμοιος μὲ τὸν φυτεύσαντα αὐτὸν πατέρα Ἀχιλλέα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔγινεν ὅμοιος μὲ τὸν πολυμήχανον γεννήτορα Σίσυφον. Ἀνάλογον δὲ κλέος πρὸς τὸ κλέος ἀρετῆς, τὸ συνοδεῦον τὸν Ἀχιλλέα διὰ βίου καὶ τὴν μνήμην του μετὰ θάνατον, ἀναμένει καὶ τὸν Νεοπτόλεμον ⁵.

Διὰ τῆς εὐλαβοῦς ἀναπολήσεως τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς ἐντεῦθεν πνευματικῆς παρουσίας τῆς σκιάς του εἰς τὴν σκηνήν, ἐνισχύεται ἔτι μᾶλλον τὸ ἡθικὸν κλίμα της καὶ ἡ ἥρωϊκὴ αὐτοσυνείδησις τῶν δύο κυρίαρχων νῦν τῆς σκηνῆς τραγικῶν μορφῶν. Ὁ διάλογος αὐτῶν, κατακλείων τὴν δρᾶσιν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἡρακλέους, εἶναι ἥπιος ἀγὼν λόγων ⁶ καὶ στιχομυθία, οὐχὶ ἀγωνιστικὴ ἀντιλογία, οἷα ἡ εἰς τὸ τέλος τοῦ « Φιλοκτήτου » τοῦ Εὐριπίδου.

Ὁ λόγος τοῦ Νεοπτολέμου ἀρχίζει μὲ μίαν φιλόφρονα ἔκφρασιν τῆς

1. Ἀπόσπ. 232 Nauck.

2. Πυθ. Η', 44 - 45, πρβλ. Ὀλυμπ. Β', 94.

3. Πρβλ. στ. 88 κ.έ.:

« ἔφυν γὰρ οὐδὲν ἐκ τέχνης πράσσειν κακῆς,
οὔτ' αὐτὸς οὔθ', ὥς φασιν, οὐκφύσας ἐμέ ».

* Ὡσαύτως στ. 96, 336 « εὐγενής », 719, 874, 904, Σοφ. Ἡλέκτρ. 589 - 590, Ὀμ. Ζ 209 κ.έ. Ἀντίθετα ἐν στ. 1284. Πρβλ. καὶ στ. 384 περὶ Ὀδυσσεύς. Τὸ « φύσις », ἐν στ. 164 - 165 : « ταύτην... ἔχειν βιωτῆς αὐτὸν | λόγος ἐστὶ φύσιν », ἀκριβέστερον ἐρμηνευτέον : προέλευσις τῶν πρὸς τὸ ζῆν (ὄθεν ἡ βιωτὴ φύεται), ἀντὶ τοῦ συνήθους : τρόπος ζωῆς, εἶδος ζωῆς.

4. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς τῆς ἐννοίας « φύσις » ἐκδοχῆς, τῆς ἀποδιδούσης εἰς αὐτὴν περιεχόμενον γενέσεως, ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξις ἐχώρησεν εἰς τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν τῆς ἐννοίας ταύτης, ὡς ἐννοίας χαρακτηριζομένης ἀπὸ τὰ εἰς μονιμότητα καὶ σταθερότητα οὐσίας καταλήγοντα γενετικὰ γνωρίσματα τῆς « φύσεως ». Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐκδοχὴν φύσις = αἱ μόνιμοι φυσικαὶ καταβολαί, ὁ χαρακτήρ, ἡ προσωπικὴ φυσικὴ ἰδιουπία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀτομικῇ οὐσίᾳ του. Πρβλ. στ. 79, 902, 874 (πρβλ. καὶ Εὐρ. Βάκχ. 896).

5. Βλ. στ. 475 κ.έ., 478 κ.έ. Πρβλ. καὶ στ. 119, 1347.

6. Λόγος Νεοπτολέμου στ. 1314 - 1347, λόγος Φιλοκτῆτου στ. 1348 - 1372.

εὐαρεσκείας του διὰ τὸν φιλοκλήτειον ἔπαινον τοῦ πατρός του, κινεῖται δὲ εἰς τόνον σοβαρὸν ἐξομολογήσεως καὶ πειθοῦς, ἐν πλαισίῳ θρησκευτικῆς-θεολογικῆς ἐρμηνεύσεως τῶν βιοτικῶν τυχῶν τοῦ Φιλοκλήτου καὶ νέας ἐν αὐτῷ τοποθέτησεως τοῦ θέματος τῆς μεταγωγῆς του εἰς Τροίαν.

Ἡ γενικὴ ἀρχή, ἐφ' ἣς στηρίζεται κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον ἡ νέα τοποθέτησις τοῦ θέματος τοῦ Φιλοκλήτου, εἶναι ἡ ἐξῆς: Τὰ παθήματα τῶν ἀνθρώπων εἶναι διττά: πρῶτον, θείας προελεύσεως, «ἐκ θεῶν δοθεῖσαι τύχαι»¹, καὶ δεύτερον, ἀνθρωπίνης ὑπαιτιότητος «ἐκούσιοι βλάβαι»². Τὰ πρῶτα εἴμεθα ὁπωσδήποτε ἠναγκασμένοι νὰ ὑπομένωμεν, τὰ δεύτερα ὅμως, εἰς ἃ ἐκόντες ὑποβαλλόμεθα, δὲν εἶναι δίκαιον μῆτε νὰ συγχωροῦνται μῆτε νὰ προκαλοῦν τὸν οἰκτόν μας. Προκειμένου τώρα νὰ γίνῃ ἐφαρμογὴ τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν τοῦ Φιλοκλήτου, ὁ Νεοπτόλεμος προσπαθεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ κατευναστικῶς τὰς ἀγρίας διαθέσεις τοῦ Φιλοκλήτου, πρὸ βάλλων ἑαυτὸν ὡς εὐμενῆ³ σύμβουλον, νουθετοῦντα ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Διός.

Κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον, ὁ Φιλοκλήτης ἕως τώρα ἔπασχεν ἐκ θείας τύχης καὶ κατ' ἀνάγκην ὑπέμενε καρτερικῶς τὰ δεκαετῆ θεόθεν δεινὰ του. Τούτων τῶν δεινῶν τοῦ δίδεται τώρα, θεόθεν ἄλλιν, ἡ εὐκαιρία καὶ ἡ δυνατότης νὰ ἀπαλλαγῇ⁴, συμπλέων μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου εἰς Τροίαν. Ἀνθιστάμενος εἰς

1. Στ. 1316 κ.έ.

2. Στ. 1318. Περὶ ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων βλαβῶν πρβλ. Πλάτ. Νόμ. Θ 861e κ.έ.

3. Στ. 1321 κ.έ.:

«NE. σὺ δ' ἡγρόωσαι κοῦτε σύμβουλον δέχη,
ἐάν τε νουθετῇ τις ἐννοία λέγων,
στρυγεῖς, πολέμιον δυσμενῆ θ' ἡγούμενος».

Πρβλ. καὶ στ. 1163 κ.έ. ἔνθα ὁ χορὸς λέγει τὸν Νεοπτόλεμον ξένον τοῦ Φιλοκλήτου «ἐννοία πάρα πελάταν» καὶ στ. 1351, ἔνθα ὁ Φιλοκλήτης ἀναγνωρίζει τὴν εὐνοίαν αὐτὴν τοῦ Νεοπτολέμου. Ὁ Νεοπτόλεμος, γενικῶς ὁμίλων ἐνταῦθα (στ. 1321 κ.έ.) περὶ εὐμενῶν νουθεσιῶν καὶ συμβούλων, ἔχει φυσικὰ ὑπ' ὄψιν του πρῶτον ἑαυτὸν καὶ τὰς συστάσεις του. Ἄλλ' οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν διαφόρου περιεχομένου οὔτε τῶν Ἀτρείδων ἢ κατὰ τὸν χρησμόν ἐντολὴ οὔτε τοῦ Ὀδυσσεώς οἱ διὰ δόλου ἐπιδιοχθέντες ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ οὔτε αἱ μετέπειτα ὑποδείξεις τοῦ πολυμηχάνου εἶτε ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν βίας εἶτε διὰ τῆς πειθοῦς (στ. 982 κ.έ., 994, 997 κ.έ., 1061 κ.έ., 1296 κ.έ.). Ὁ Νεοπτόλεμος ὅμως, δι' εὐνόητους λόγους, ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ κάμῃ λόγον ἐνταῦθα περὶ Ἀτρείδων ἢ περὶ Ὀδυσσεώς, ὥσταν νὰ μὴ εἴχε συμβῇ κανὲν ἀδίκημα εἰς βάρος τοῦ Φιλοκλήτου. Περιορίζεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν πλευρὰν τοῦ θέματος καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως τὰ ἀτομικὰ ὠφελήματα τοῦ Φιλοκλήτου ἀπὸ τὴν μεταγωγὴν του εἰς Τροίαν, ἀποσιωπῶν τὰς ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας γενικὰς ὠφελείας τῶν Ἀχαιῶν, αἰτινες εἶναι διὰ τὸν Φιλοκλήτην κέρδη τῶν ἐχθρῶν του.

4. Πρβλ. στ. 1165 κ.έ.:

«ΧΟ. ἀλλὰ γνῶθ', εὖ γνῶθ' ἐπὶ σοὶ
κῆρα τάνθ' ἀποφεύγειν».

τὴν λύσιν ταύτην, ὑποβάλλει ὁ Φιλοκλήτης ἑαυτὸν εἰς τὰ δεινὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας, τὰς «ἐκουσίους βλάβας», διότι, ἐκὼν καὶ ὑπέικων εἰς τὸ πείσµα του καὶ τὸ πάθος του, ἐπιμένει νὰ παρατεῖν τὰ παθήµατά του, ἀρνούµενος νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Τροίαν, ὅπου εἶναι ἀσφαλὴς ἡ θεραπεία του ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἰάσεως, ὁ Φιλοκλήτης θὰ ἔξῃ καὶ δευτέρον ὠφέληµα: τὸ κλέος τοῦ πορθητοῦ τῆς Τροίας, ἡ ὁποία εἶναι πεπρωµένον, κατὰ τὴν σαφῆ µαντεῖαν τοῦ Ἑλένου, νὰ πέσῃ ἐντὸς τοῦ ἐρχοµένου θέρους, ἐφόσον θὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν κατ' αὐτῆς πόλεμον ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Φιλοκλήτης µὲ τὸ ἡράκλειον τόξον¹. Ἀρνούµενος λοιπὸν ὁ Φιλοκλήτης νὰ μεταβῇ εἰς Τροίαν, διαπραττει, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Νεοπτολέμου, τρία σφάλµατα: 1) ἀσεβεῖ πρὸς τὴν σαφῶς ἐκπεφρασµένην διὰ τοῦ χρησμοῦ θεῖαν ἐντολήν· 2) στερεῖ ἑαυτὸν τῆς ἰάσεως· καὶ 3) στερεῖ ἑαυτὸν τοῦ ὑπερτάτου κλέους τοῦ πορθητοῦ τῆς Τροίας.

Ὁ Φιλοκλήτης, πρὸ τῶν νουθεσιῶν τούτων τοῦ δεδοκιµασµένου φίλου του, πρὸς στιγµὴν κλονίζεται. «Οἴµοι, τί δράσω;»² εἶναι τὸ φραστικὸν προοίμιον τοῦ τυραννοῦντος αὐτὸν διλήµματος: θὰ µείνῃ εἰς τὴν Λήµνον, συνεχίζων τὸν ἄθλιον βίον του, ἢ θὰ συμπλεύσῃ µὲ τὸν Νεοπτόλεμον εἰς τὴν Τροίαν; Τὴν πρώτην λύσιν δὲν συζητεῖ διὰ μακρῶν, διότι τοῦ ἐν Λήµνῳ βίου ἡ ἱσοφειὰ εἰκὼν εἶναι ἐμφανής. Μνημονεύει µόνον τὸ βασικὸν µειονέκτηµα τῆς λύσεως αὐτῆς: ὅτι δηλαδὴ ἀποτελεῖ ἀνυπακοὴν πρὸς τὴν συμβουλήν ἀγαπητοῦ φίλου του. Περισσότερον συζητεῖ τὴν πρότασιν τῆς μεταβάσεώς του εἰς Τροίαν, ἀρχίζων πάλιν µὲ νέον βασανιστικὸν ἐρωτηµατικὸν προοίμιον: «ἀλλ' εἰκόθω δῆτ';»³ (νὰ ὑποχωρήσω, νὰ λυγίσω πάλιν;). Ποίους θὰ ἀντικρύσῃ ὁ Φιλοκλήτης, ὅταν εὕρεθῇ ἐκεῖ; Πῶς θὰ ἀνεχθοῦν τὰ μάτια του, ποὺ ἔχουν ἴδῃ ὅλα, ὅσα ἐπέρασε, νὰ βλέπουν καὶ αὐτὸ ἀκόµη τὸ θέαµα, τὴν συντροφίαν τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς µὲ τὸ θῦµά των; Μήπως ἀναµένουν ἐκεῖ τὸν Φιλοκλήτην ἄλλα βάσανα πολὺ χειρότερα ἀπὸ αὐτά, ποὺ ἔπαθεν ἀπὸ τοὺς ἰδίους Ἀτρεΐδας ἕως τώρα; Ἐπειτα εἶναι σωστὸ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ συνεργάζεται µὲ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τὸν καθύβρισαν «πατρός γέρας σὺλῶντες»⁴.

Ὡς μόνη διέξοδος ἀπὸ τὸ σκληρὸν διλήµµα εἶναι ἡ λύσις τοῦ «νόστου», ὁ ἀπόπλους ἀµφοτέρων, Φιλοκλήτου καὶ Νεοπτολέμου, διὰ τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τὴν λύσιν αὐτὴν θὰ χρεωστοῦν χάριν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον, τόσον ὁ μέλλων νὰ σωθῇ υἱός, ὁ Φιλοκλήτης, ὅσον καὶ ὁ πατὴρ του Ποίας⁵. Ἡ εὐχάριστος

1. Στ. 1335. Πρβλ. καὶ 1434 κ.έ.

2. Στ. 1350.

3. Στ. 1352.

4. Στ. 1365.

5. Στ. 1370 κ.έ.

ψυχική κατάστασις τῆς ἐγκαρδιότητος καὶ τῆς οἰκειότητος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν γίνεται ὁ διάλογος, δὲν ἀφίνει τὸν Φιλοκτήτην νὰ σκεφθῇ ἔδῳ κακὸν γεγονός διὰ τὸν πατέρα του, ὅπως ἔκαμεν, εἶδομεν, εἰς προηγουμένας μνείας τοῦ πατρὸς. Ἐδῶ τὸν φαντάζεται ἀκόμη ζωντανόν, διὰ νὰ παρουσιασθῇ ἔτι μεγαλύτερα καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν σωτῆρα Νεοπτόλεμον. Ὁ ἔφηβος διὰ τῆς πράξεώς του αὐτῆς θὰ ὠφελήσῃ φίλους του, ἐκτελὼν δοθεῖσαν ὑπόθεσιν· θὰ ἡσυχάσῃ δὲ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν πατρίδα του Σκύρον, μακρὰν τῶν κακῶν Ἀχαιῶν :

« ΦΙ. ἔα κακῶς αὐτοὺς ἀπόλλυσθαι κακοὺς » ¹.

Ἀντιθέτως, προτείνων τὸν πρὸς Τροίαν πλοῦν καὶ « ἐπωφελῶν κακοὺς » ², θὰ παράσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶναι ὁμοίας φύσεως μὲ τοὺς εὐεργετουμένους.

Ὁ διάλογος Φιλοκτήτου καὶ Νεοπτόλεμου προχωρεῖ τώρα (στ. 1373 κ.ἑ.) κάπως ζωηρότερος, ἀλλὰ μὲ διπλωματικότητα καὶ εὐστροφίαν. Ἐκαστος ἐκ τῶν ὁμιλούντων ρίπτει ἐκάστοτε τὸν προβολέα τῶν λόγων του εἰς τὴν περισσότερον ἐνδιαφέρουσαν καὶ ἐντυπωσιακὴν πλευρὰν τῆς κρινομένης λύσεως. Οὕτως ὁ Νεοπτόλεμος προβάλλει τὴν λύσιν τοῦ διὰ τὴν Τροίαν ἀπόπλου ὡς ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰ τρία γνωστὰ πλεονεκτήματα : τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὴν ἐντολὴν τῶν θεῶν, τὴν ὑπακοὴν εἰς σύστασιν ἑνὸς φίλου πιστοῦ τοῦ Φιλοκτήτου καὶ τὴν θεραπείαν τοῦ « ἐμπύου » ³ ποδὸς του, ἰδίως αὐτήν. Ὅλα τὰ ἄλλα συναφῇ πρόσωπα καὶ θέματα ἀποσιωπῶνται ⁴. Ὁ Φιλο-

1. Στ. 1369.

2. Στ. 1371. Ἐννοεῖ τοὺς Ἀτρεΐδας καὶ τὸν Ὀδυσσεά, πρὸς τὴν φύσιν τῶν ὁποίων εἶναι ὅλως διάφορος ἢ φύσις τοῦ Νεοπτόλεμου κατὰ τὰ λεχθέντα προηγουμένως στ. 1310 κ.ἑ.

3. Στ. 1378. Τὸν νοσοῦντα « δύστηνον » (στ. 291, 1377) πόδα, τὸν ὁποῖον καὶ προσωποποιεῖ ἐν στ. 1377, λέγει ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς « ἔμπυν βάσιν » ἐν στ. 698 « ἐνθηρον πόδα ». Πρὸς ἐρμηνεῖαν τοῦ ἐπιθέτου « ἐνθηρος », ὅπερ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής ἐξηγεῖ διὰ τοῦ « θηροδόχτος », ὁ Wilamowitz παρατηρεῖ : « Die Fliegen sitzen auf dem Eiter » (ἐν ἐκδ. Radermacher, σ. 82). Νομίζομεν, ὅτι τὸ ἐπίθετον δηλοῖ μᾶλλον τὴν ιδιότητα, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸ ἐμφωλεῦν (ἐν θηρος) εἰς τὸν πόδα « θερίῳ ». Ἐνθηρος εἶναι ὁ ἔχων μέσα του τὸ θερίῳ, τὸ κακὸ, τοῦ ὁποίου ἐνταῦθα συγκεκριμένη ὕλική μορφή εἶναι τὸ διὰ τοῦ δήγματος τοῦ ἰοβόλου ὄφρεως εἰσδύσαν καὶ ἔκτοτε ἐγκλειστον ἐκεῖ δρῶν δηλητήριον (πρβλ. καὶ Hartung παρὰ Γ. Μιστριώτῃ, ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ « Φιλοκτήτου », Ἀθῆναι, 1890, σ. 174). Τὴν ἰδέαν τῆς εἰσόδου καὶ ἐνοικήσεως κακῶν δυνάμεων, δαιμονίων καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων εἰς σωματικῶς καὶ ψυχικῶς πάσχοντας καὶ τῆς λύσεως αὐτῶν διὰ τῆς ἐξόδου τῶν κακῶν δυνάμεων καὶ πνευμάτων βλ. εἰς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου : Ματθ. η' 31, ιβ' 43-45, ις' 18 : « καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης », Μάρκ. ε' 8, Λουκ. η' 29, 32 κ.ἑ.

4. Μόνον ἐν στ. 1391 ἀναγκάζεται ὁ Νεοπτόλεμος νὰ μνημονεύσῃ τοὺς Ἀτρεΐδας ὑπὸ πνεῦμα ἐμμενὲς δι' αὐτούς.

κτῆτης, ἀντιθέτως, βλέπει τὸν εἰς Τροίαν πλοῦν ὡς ἀποσκοποῦντα (οὔτε εἰς θεραπείαν τοῦ οὔτε εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας οὔτε εἰς τὸ προσωπικόν του κλέος, ἀλλὰ) εἰς τὴν μισητὴν συνάντησίν του μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρώως, τὸν μεγαλύτερον ἐχθρὸν τοῦ δυστυχημένου ποδός του. Ἡ σύστασις τοῦ Νεοπτολέμου εἶναι κατὰ τὸν Φιλοκτῆτην «δεινὸς αἶνος»¹, φρικτὴ παραίνεσις. Κατὰ τὸν νουθετοῦντα ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ὑπόδειξις τῆς πραγματοποιήσεως «λῶ-
στων», λαμπρῶν, ἀρίστων ὠφελημάτων καὶ διὰ τοὺς δύο φίλους.

Ἡ ἐνταῦθα καὶ εἰς τὸν προηγηθέντα λόγον τοῦ Νεοπτολέμου (στ. 1314 κ.έ.) ὑπόμνησις ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἑξαρχαίς τῶν ὠφελημάτων, ποὺ θὰ ἔχῃ ὁ Φιλοκτῆτης ἀπὸ τὴν μεταγωγὴν του εἰς Τροίαν, φαίνεται κάπως ἀντίθετος πρὸς τὰς ἀντιζηρη-
μοθηρικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς περὶ ἀπολύτου ἀνθρωπίνου δικαίου ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἔως τώρα διεκήρυσσεν ὁ Νεοπτόλεμος. Ὡς ἐνθυμούμεθα δέ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνω-
τέρων τούτων ἀνθρωπίνων ἀρχῶν καὶ ἀξιών, ἀντέκρουσεν ὁ αὐτὸς Νεοπτόλεμος κατ' ἀρχὰς (στ. 86 κ.έ.) τὰς προτάσεις τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ βραδύτερον (στ. 895 κ.έ., 1074 κ.έ., 1224 κ.έ., 1236, 1246) ἐξουδετέρωσε τὰ ἀποτελέσματα τῆς μηχανορρα-
φίας καὶ ἀποκατέστησε τὸ δίκαιον. Εἰδικώτερον οἱ ἐρμηνευταὶ προσέκρουσαν εἰς τὸ δίστιχον 1382 κ.έ. :

«ΦΙ. καὶ ταῦτα λέξας οὐ κατασχόνῃ θεοὺς :

ΝΕ. πῶς γὰρ τις αἰσχύνοιτ' ἂν ὠφελούμενος ; »,

καὶ ἰδίως εἰς τὸ «ὠφελούμενος» τοῦ δευτέρου στίχου κατὰ τὴν παραδεδομένην γρα-
φὴν. Προεταῖθσαν τοῦ «ὠφελούμενος» ποικίλαι διορθώσεις, τῶν ὁποίων κυριωτέρα ἡ τοῦ Buttmann : «ὠφελῶν φίλους» (κατ' ἀναλογίαν ἴσως πρὸς τὸ ἐν στ. 1371 : «κακοὺς ἐπωφελῶν»), τὴν ὁποίαν δέχονται ὁ Jebb καὶ ὁ Wilamowitz. Νομίζομεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ διατηρήσωμεν τὴν γραφὴν «ὠφελούμενος», μετὰ τῶν περισσοτέρων ἐκδοτῶν (Radermacher, Pearson, Dain), ἐρμηνεύοντες τὴν μετοχὴν «ὠφελούμε-
νος» : ζητῶν (προσπαθῶν) νὰ ἐπιτύχῃ ὠφέλειαν. Πρὸς ταῦτα δὲ ὁμαλῶς συνάπτεται ἡ ἀμέσως ἐπομένη (στ. 1384) ἐρώτησις τοῦ Φιλοκτῆτου : διὰ ποίους εἶναι αὐτὴ ἡ ὠφέλεια, ποὺ λέγεις, διὰ τοὺς Ἀτρεΐδας ἢ δι' ἐμέ ;

Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν ἐπισημαινομένην ἐνταῦθα ἀντινομίαν καὶ ἀσυνέπειαν τῆς βιοθεωρίας τοῦ Νεοπτολέμου, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : Ἡ ἰδεολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ ἀτμόσφαιρα ἐνταῦθα διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν τοῦ προ-
λόγου, συνέπεια τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ διαδικασία τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης. Εἰς τὸν πρόλογον καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ὀδυσσεύς δὲν ὑπάρχει, ὅπως ἐνταῦθα, θρη-
σκευτικὴ θεμελιώσις τοῦ θέματος τῆς μεταγωγῆς, ἀλλ' ἀπλῶς κατάστρωσις δολίου αἰσχροῦ σχεδίου ἐκτελέσεως στρατιωτικῆς ἐντολῆς. Ἐπιδιώκεται ἡ παντὶ σθένει καὶ δι' αἰσχροῶν μέσων πραγματοποιήσις τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποστολῆς. Εἰς τὸν πρόλογον κυριαρχοῦσαι ἔννοιαι εἶναι : τὸ «κέρδος», τὸ «συμφέρον», τὸ «κλέπτειν», τὸ «ψεύ-
δος», τὸ «δόλος», τὸ «σοφίζεσθαι», τὸ «ἀναυδές», τὸ «ποικίλως αὐδᾶσθαι» (ἐν στ. 117 μόνον : «δορῆματα φέρεσθαι»), καθολικὸν δὲ ἐλαττήριον λόγον καὶ βίον τὸ ἀδι-
στάτως κερδαλέοφρον πνεῦμα τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἀντιθέτως, εἰς τὸν ἐνταῦθα λόγον τοῦ Νεοπτολέμου (στ. 1314 κ.έ.) καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν στιχομυθίαν, τὸ πλαίσιον τῆς νέας τοποθετήσεως τοῦ ὅλου θέματος τοῦ Φιλοκτῆτου, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ πρὸ δεκαετίας μέχρι τῆς παρουσίας συζητήσεώς του εἶναι θρησκευ-

τικόν. Τώρα τὸ πρῶτον ἀντιμετωπίζεται μὲ εἰλικρίνεια καὶ σοβαρότητα τὸ ζήτημα τῆς μεταγωγῆς, ὑφ' ἣν μορφὴν τὸ θέτει ἀπερίφραστος ἡ βουλή τοῦ Διός, ὡς θέμα ἐκουσίας συμμορφώσεως τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς θεϊαν ἐντολήν, ἐν καθάρῳ ἀπὸ τοῦ ἄγους τοῦ δόλου ἀμυσφαίρα. Ὁ Νεοπτόλεμος προσπαθεῖ νὰ καθάρῃ τελείως τὴν ἀτιμώσφαιραν αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὸ ἄγος τοῦ μίσους καὶ τοῦ πάθους, τὸ ὁποῖον κατατρύχει τὸν Νεοπτόλεμον· διὰ τοῦτο καὶ ἀποφεύγει οἰανδήποτε συσχετίσιν ἢ μνείαν ἐνταῦθα τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ πάσης παλαιότερας ἢ προσφάτου μισητῆς εἰς τὸν Φιλοκλήτην λεπτομερείας. Ὅτι ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὴν θεϊαν ἐντολήν ἔχει καὶ συνακόλουθα πλεονεκτήματα, αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνυποδεικνύει καὶ τονίζει ὁ Νεοπτόλεμος, ἀφοῦ ὁμως προηγήθῃ ἡ θρησκευτικὴ τοῦ ὅλου θέματος τοποθέτησις καὶ ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον νοουθεσίαι καὶ φιλικῆς συμβουλῆς καὶ « φρενῶν ἔσω » ἐγγραφῆς τοῦ ἀντιμετώπισις αὐτοῦ. Διὰ τὰ συμπαρομαρτοῦντα ὁμως ταῦτα πλεονεκτήματα δὲν μεταχειρίζεται ὁ Νεοπτόλεμος καμμίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας ἐννοίας καὶ λέξεις τοῦ προλόγου (κέρδος, συμφέρον κ.λπ.), ἀλλ' ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας τοῦ « ὠφελεῖσθαι » προηγείται ἡ ἡθικὴ καὶ ἀνθρωπίνῃ καταξίωσις τῆς ὠφελείας, ἐπιγεννήματος καὶ οὐχί ἐλαττηρίου τῆς ἐκτελέσεως θρησκευτικοῦ καὶ ἡθικοῦ χρέους :

« ΝΕ. κα λη γὰρ ἡ 'πίκτησις, 'Ελλήνων ἕνα
κρίθέντ' ἄριστον, τοῦτο μὲν παιωνίας
ἐς χεῖρας ἔλθειν, εἶτα τὴν πολύστονον
Τροίαν ἐλόντα κλέος ὑπέρτατον λαβεῖν ». (Στ. 1344 κ.ε.).

Πρβλ. καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸν ἐρωτήσαντα Φιλοκλήτην « τί φῆς ποτε ; » :

« ΝΕ. ἂ σοί τε κἀμοὶ λῶσθ' ὄρω τελούμενα ». (Στ. 1380 κ.ε.).

Εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν πρόκειται ὠφελιμοκρατικὴ βιοθεωρία τοῦ Νεοπτολέμου οὐδὲ νοοτροπία ἄλλοτρια, ἀλλ' οἰκεία εἰς τὸν φύσει ἀντιχρησιμοθηρικὸν « προοδύσειον » Νεοπτόλεμον. Οὐδεμία ἄρα παρ' αὐτῷ νῦν ἀντινομία ἢ ἀσυνέπεια.

Κατὰ τὸν Φιλοκλήτην ἡ παραίνεσις τοῦ Νεοπτολέμου ἐνέχει καὶ ἀσέβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς· διότι συνιστᾷ παράβασιν τῆς δικαίας ἀρχῆς « ὠφελεῖν τοὺς φίλους καὶ βλάπτειν τοὺς ἐχθροὺς καὶ κακοὺς », τὴν ὁποίαν ἐπιδοκιμάζουν καὶ οἱ θεοί. Ἡ εἰς Τροίαν μετάβασις εἶναι κατὰ μὲν τὸν Νεοπτόλεμον τιμὴ καὶ ὄφελος κατ' ἐξοχὴν διὰ τὸν Φιλοκλήτην (καὶ τὸν ἴδιον τὸν Νεοπτόλεμον), κατὰ δὲ τὸν Φιλοκλήτην ὄφελος μόνον διὰ τοὺς Ἀτρείδας. Πρᾶξις θεοφιλῆς κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον καὶ ἀρίστη. Νοουθεσία, δι' ἣν ὁ Νεοπτόλεμος πρέπει νὰ αἰσχύνεται τοὺς θεοὺς, κατὰ τὸν Φιλοκλήτην. Ἡ διαφωνία, βλέπομεν, εἶναι πλήρης· διότι ἕκαστος ὁμιλεῖ, ἀπὸ διαφόρου καὶ ἀποκλειστικῆς σκοπιᾶς βλέπων τὰ πράγματα. Τίνος ἡ σκοπιὰ καὶ τὸ ἐπίπεδον κεῖνται ὑψηλότερον, θὰ τὸ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα, θεωροῦντες τὸ φαινόμενον « Φιλοκλήτης » ἐν τῷ συνόλῳ του. Ὁ Νεοπτόλεμος, μετὰ τὴν πρὸς Φιλοκλήτην τελικὴν σύστασιν, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν τραγικὴν ὕβριν :

« ὦ τὰν, διδάσκου μὴ θρασύνεσθαι κακοῖς »¹,

διαπιστώνει πλέον, ὅτι ὁ Φιλοκλήτης δὲν ἔννοεῖ νὰ τὸν καταλάβῃ καὶ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς ὅσα τὸν συμβουλεύει :

«ΦΙ. ὁλεῖς με, γιγνώσκω σε, τοῖσδε τοῖς λόγοις.

ΝΕ. οὐκὼν ἔγωγε· φημί δ' οὐ σε μανθάνειν.

ΦΙ. ἐγὼ οὐκ Ἀτρείδας ἐκβαλόντας οἶδά με ;

ΝΕ. ἀλλ' ἐκβαλόντες εἰ πάλιν σώσονσ' ὄρα.

ΦΙ. οὐδέποθ' ἐκόντα γ' ὥστε τὴν Τροίαν ἰδεῖν»¹.

Ἀποκλεισθείσης οὕτως ὀριστικῶς τῆς λύσεως τοῦ ἀπόπλου διὰ τὴν Τροίαν, ὁ Νεοπτόλεμος διερωτᾶται, ἂν ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ διακοπῇ πᾶσα περαιτέρω συζήτησις καὶ νὰ καταλήξουν εἰς τὴν πρώτην λύσιν τοῦ διλήμματος, νὰ μείνῃ δηλαδή ὁ Φιλοκλήτης εἰς τὴν Αἴημον, συνεχίζων τὸν ἔως τώρα βίον του « ἄνευ σωτηρίας »².

Παρὰ τὴν λύσιν ὅμως αὐτὴν, τὴν χειρίστην βεβαίως, ἐκκρεμεῖ ἡ ὑπόσχεσις, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημένως ἔως τώρα εἶχε δώσει ὁ Νεοπτόλεμος, καὶ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτὴν³ τοῦ ὑπενθυμίζει πάλιν ὁ Φιλοκλήτης. Ὁ ἔφηβος δεσμεύεται ἀπὸ τὴν δήλωσίν του, ὅτι θὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἐρμηίτην εἰς τὴν πατρίδα του. Ἡ ὑπόσχεσις αὐτὴ εἶχε δοθῇ ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δόλου καὶ κατ' ἐπανάληψιν, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἔφθασαν οἱ δύο ἄνδρες εἰς ἀρχὴν πραγματοποίησεως τῆς ἐπαγγελίας, ἐκκινούντες⁴ διὰ τὸ πλοῖον καὶ ἐμποδιζόμενοι ἀπὸ τὰ γνωστὰ αἰτία τῶν διαφόρων « μελλήσεων » τῆς τραγικῆς δράσεως. Κατὰ τὸν Φιλοκλήτην πάντως ὑπάρχει μία ρητὴς δοθεῖσα ὑπόσχεσις τοῦ Νεοπτολέμου, ἀναμένονσα τὴν πραγματοποίησίν της ἀπὸ τὸν ἀναμφιβόλως ἔντιμον καὶ εἰλικρινῆ τὴν φύσιν ἔφηβον. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν Νεοπτόλεμον τὰ πράγματα δὲν εἶναι διάφορα. Διότι, μετὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ τραγικοῦ κλίματος ἀπὸ τὸ ἄγος τοῦ δόλου καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ « κόσμου » τῆς ἁρμονικῆς τάξεως εἰς τὴν σχέσιν τοῦ νέου μὲ τὸν Φιλοκλήτην, ὑπέρκειται

1. Στ. 1388 - 1392.

2. Στ. 1395 κ.έ.

3. Στ. 1367 : « ΦΙ. ...ἀλλὰ μ', ὁ ξυνήνεσας,

πέμφων πρὸς οἴκους »,

στ. 1398 : « ΦΙ. ἂ δ' ἦνεσάς μοι δεξιᾶς ἐμῆς θιγών,

πέμπειν πρὸς οἴκους, ταῦτά μοι πρᾶξον, τέκνον ».

4. Ἐν στ. 526 κ.έ. γίνεται ἡ πρώτη ἐκκίνησις διὰ τὴν ἐπιβίβασιν εἰς τὸ πλοῖον πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀνακοπτομένη ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐμπόρου. Ἐν στ. 645 κ.έ. δευτέρᾳ ἐτοιμασίᾳ πρὸς ἀπόπλου, ἀναβληθέντα λόγῳ τῆς κρίσεως τῆς νόσου τοῦ Φιλοκλήτου. Ἐν στ. 888, μετὰ τὴν κρίσιν, ἀνανέωσις, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δόλου πάντοτε, τῆς ἰσχύος τοῦ συμβολαίου τοῦ ἀπόπλου διὰ τὴν Ἑλλάδα : « ἐπεὶ περ οὕτω σοὶ τ' ἔδος' ἐμοὶ τε δρᾶν ». Νῦν (στ. 1402) τρέπονται διὰ τρίτην φορὰν πρὸς τὴν ναῦν μὲ τὸν ἰδιον προορισμὸν τοῦ ἀπόπλου, ἀλλ' ἐν εἰλικρινεῖ ἀμφοτέρωθεν προθέσει καὶ συμφωνίᾳ. Καὶ τρίτῃ ὅμως ἀνακοπῇ λόγῳ τῆς θεοφανείας.

τῆς ἐκτεθείσης ἀνωτέρω διαλογικῆς διαφωνίας τῶν δύο ἀνδρῶν πρὸς ἀλλήλους ἢ συντελεσθεῖσα ψυχικὴ των ταύτισις, ἢ ταύτισις τῆς μοίρας τοῦ ἐνδὸς μὲ τὴν μοῖραν τοῦ ἄλλου. Διὰ τοῦτο, ἄνευ ἄλλης ἀντιρροήσεως, ὁ Νεοπτόλεμος προθυμοποιεῖται ἀμέσως νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν καὶ μὲ τὴν συνείδησιν τῆς κοινῆς μοίρας παρακελεύεται :

« ΝΕ. εἰ δοκεῖ, στείχωμεν » ¹.

Ἄμφότεροι τώρα εἶναι εἰλικρινῶς ἔτοιμοι διὰ τὴν Ἑλλάδα. Δύο φροντίδες μόνον ὑπολείπονται. Ἡ μία τυραννεῖ τὸν Νεοπτόλεμον :

« ΝΕ. αἰτίαν δὲ πῶς Ἀχαιῶν φεύσομαι ; » ²

Πῶς θὰ ἀποφύγῃ ὁ Νεοπτόλεμος τὰ ἐκδικητικὰ μέτρα τῶν Ἀχαιῶν, μὴ ἐκτελέσας τὴν ἐντολήν των ; Ὁ Φιλοκτήτης ὅμως τὸν καθησυχάζει λέγων :

« ΦΙ. ... μὴ φροντίσης.

... βέλεσι τοῖς Ἡρακλέους

... εἴρω πελάζειν σῆς πάτρας... » ³.

Τὰ βέλη τοῦ Ἡρακλέους ἐγγυῶνται ἀσφαλῆ προστασίαν. Ἡ δευτέρα φροντίς, τὴν ὁποῖαν ὑποδεικνύει ὁ Νεοπτόλεμος, ἀφορᾷ εἰς χρέος τοῦ Φιλοκτήτου : νὰ προσκυνήσῃ τὴν « χθόνα » ⁴ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔζησε, νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὸ ἄντρον καὶ τὴν νῆσόν του πρὸ τοῦ ἀπόπλου διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τὴν ὥραν ἀκριβῶς αὐτὴν τελεῖται ἡ « θεοφάνεια », ἐπιφαίνεται ἐν θείᾳ αἴγλῃ ἐπὶ τοῦ θεολογίου τὸ θεϊκὸν ἀρχέτυπον τοῦ Φιλοκτήτου, ὁ θεὸς γενόμενος ἥρως Ἡρακλῆς.

Τὴν « θείαν ἐπιφάνειαν » κατέστησεν ἀναγκαίαν ἡ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ὀργανωθεῖσα « σύστασις τῶν πραγμάτων » τοῦ μύθου, ἣτις κατέληξεν εἰς λύσιν τοῦ δράματος ἀντίθετον πρὸς τὴν λύσιν τῆς μυθικῆς παραδόσεως, κατέληξε δηλαδὴ εἰς τὴν λύσιν τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ τῆς κατὰ τὸν μῦθον ἐπανόδου εἰς τὴν Τροίαν. Ὅτι, ἐνῶς ὁ Νεοπτόλεμος κατέβαλε προοπάθειαν ἐκτελέσεως τοῦ θρησκευτικοῦ χρέους τῆς συμμορφώσεώς του πρὸς τὴν θείαν βουλήν, μεταχειρισθεὶς τὴν πειθὴ καὶ ἐπιδείξας καλὴν θέλησιν, καὶ πρὸς τὸ ἠθικὸν χρέος του ἀνταπεκρίθη, ἐνεργήσας συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του καὶ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, ἐν τούτοις τὸ μὲν ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα δὲν ἐπῆλθε, τὸ δὲ μῖσος καὶ πάθος καὶ πείσμα τοῦ Φιλοκτήτου ἐδημιούργησε τοιοῦτον ἀδιέξοδον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον δυνατὴ, ὥς οἱ πλείστοι ἐρμηνευταὶ δέχονται, λύσις τοῦ δράματος, ἀπορρέουσα ἐκ

1. Στ. 1402.

2. Στ. 1404.

3. Στ. 1404 κ. ἐ.

4. Στ. 1408.

τῆς πλοκῆς του καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν θεϊαν ἐντολὴν καὶ τὴν μυθικὴν παράδοσιν καὶ ἀλήθειαν.

Περὶ τὴν σοφόκλειον αὐτὴν κατάληξιν τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου ἐγένοντο πολλαὶ συζητήσεις μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ τῶν κριτικῶν. Ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται σχεδὸν ὁμοφωνία, εἶναι ἡ ὀρθὴ γνώμη, ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ εἰς τὸ δράμα τοῦτο δὲν εἶναι εὐριπιδείου τύπου θεοφάνεια· διότι ὁ ἐπιφανεὶς ἀπὸ μηχανῆς θεὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς εἰς ἐκ τῶν ἀθανάτων, ἀλλ' ὁ ἥρωας θεός, ὁ συνδεδεμένος διὰ παλαιᾶς φιλίας καὶ διὰ κοινῆς μοίρας μὲ τὸν Φιλοκλήτην καὶ ὁ δωρητὴς τοῦ ἀητιήτου ὄπλου εἰς τὸν ἐν ἀνθρώποις φίλον του.

Τὰ ἰδιαίτερα αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ Ἡρακλέους ἐξαίρονται ἤδη εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ θεολογίου αὐτοσύστασιν του πρὸς τὸν κατακείμενον λόγῳ τῆς ἀναπηρίας του Φιλοκλήτην, ὁ ὁποῖος, ἀκούων πρῶτον τὴν φωνὴν τοῦ φίλου θεοῦ, ὑψώνει πρὸς αὐτὸν ἀμέσως τὸ βλέμμα¹. Ὁ εὐμενὴς θεὸς ἐκθέτει κατ' ἀρχὰς τὰ φιλικὰ πρὸς τὸν Φιλοκλήτην ἐλατήρια τῆς θείας ἐπιφανείας του καὶ τὸν σκοπὸν τῆς, προοιμιάζεται δὲ ἀπενυθύνων τὴν ἰδίαν παραίνεσιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμε πρότερον καὶ ὁ Νεοπτόλεμος:

«*HP. σὺ δ' ἐμῶν μύθων ἐπάκουσον*»²,

ὧς παρώτρυνε καὶ ὁ ἔφηβος:

«*NE. ...ὦν δέ σου τυχεῖν ἐφίεμαι*

ἄκουσον...

καὶ ταῦτ' ἐπίστω καὶ γράφου φρενῶν ἔσω»³.

Οἱ δύο λόγοι, τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τοῦ Ἡρακλέους, ἔχουν περαιτέρω καὶ ἄλλα κοινά. Τὸν Δία ἐπιμαρτύρεται ὁ Νεοπτόλεμος⁴. Τοῦ Διὸς τὰ βουλευμάτα ἔρχεται νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ὁ Ἡρακλῆς⁵. Τὴν πρὸς τὸν Φιλοκλήτην εὐνοίαν προβάλλει ὁ Νεοπτόλεμος ὡς κίνητρον τῶν ὑποδείξεων καὶ τῆς νοουθεσίας του⁶. Τὴν κοινότητα τῆς μοίρας του μὲ τὸν Φιλοκλήτην ὑπομινύσκει ὁ Ἡρακλῆς· διότι τὸ «ἐν τοῖς πόνοισιν αὔξεσθαι»⁷ εἶναι τὸ πεπωμένον εἰς

1. Στ. 1411 κ.έ., πρβλ. στ. 1445 κ.έ.

2. Στ. 1417.

3. Στ. 1315 κ.έ., 1325.

4. Στ. 1324.

5. Στ. 1415.

6. Στ. 1322 κ.έ., 1375.

7. Τοῦτο λέγει ὁ Εὐριπίδης ἐν Ἰκέτ. 323 διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία, ἂν εὐδαιμονῇ καὶ δόακις εὐδαιμονεῖ, τοῦτο τὸ ἐπιτυγχάνει «πολλὰ μοχθοῦσα». Ἡρωϊκὰ ἀντίστοιχα τῆς ἱστορικῆς μοίρας τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ὁ βίος τοῦ Ἡρακλέους καὶ ὁ τοῦ Φιλοκλήτου. Πρβλ. καὶ Ἰκέτ. 577.

ἀμφοτέρους¹. Ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι ὁ ἐν ἀνθρώποις ὁμοιοπαθὴς καὶ φίλος τοῦ Φιλοκλήτου· ὁ Ἡρακλῆς εἶναι τὸ ἐν θεοῖς πρότυπον τοῦ Φιλοκλήτου. Ὁ θεὸς ἐπαναλαμβάνει μὲ περισσοτέρας λεπτομερείας εἰς τὸν Φιλοκλήτην τὰ αὐτὰ εὐτυχῇ ἐπακολουθήματα τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὴν Τροίαν, τὰ ὁποῖα ἤδη εἶχεν ἀναπτύξει εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ λόγου του ὁ Νεοπτόλεμος. Καὶ οἱ δύο σύμβουλοι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διαθρύπτουν τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καὶ τῆς φιλοδοξίας τοῦ Φιλοκλήτου².

Ἡ μόνη διαφορά μεταξὺ τῶν δύο λόγων εἶναι ἡ προερχομένη ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν προσώπων. Ὡρως - θεὸς ὁ Ἡρακλῆς, παρέχων πλήρη ἐχέγγυα αὐθεντικῆς μεταβίβασεως καὶ ἐρμηνείας τῆς βουλῆς τοῦ Διός, προσέτι δὲ καὶ ἀπολύτως πειστικῆς εἰλικρινείας καὶ δεδοκimasμένης παλαιᾶς φιλίας. Φίλος καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, ἀλλ' ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος τὴν φιλίαν καὶ ἐντιμότητα καὶ εἰλικρινείαν του ἀπέδειξεν ἄργα καὶ ἀφοῦ προηγήθῃ ὁλόκληρος πλεκτάνη μηχανορραφίας, τῆς ὁποίας ὁ Νεοπτόλεμος ἐγένετο ὄργανον καὶ ὁ Φιλοκλήτης θύμα. Ὁ Ἡρακλῆς ὁμιλεῖ μὲ θεϊαν αὐθεντίαν, ὥσάν νὰ μὴ γνωρίζῃ τίποτε ἀπὸ τὰ τέως δρώμενα, οὔτε τὴν μηχανορραφίαν τοῦ Ὀδυσσεύς οὔτε τὸ πάθος καὶ τὸ πείσμα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Φιλοκλήτου. Ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι ἡναγκασμένος νὰ μεταχειρισθῇ ἐπιδεξίαν ἐπιχειρηματολογίαν πειθοῦς, ἀποκρύπτουσιν τὰ δυσάρεστα καὶ φωτίζουσιν τὰ εὐάρεστα τοῦ ὅλου θέματος τῆς ἐπανάδου εἰς τὴν Τροίαν. Καὶ οἱ δύο ὅμως ὁμιλοῦντες, ἄνθρωπος καὶ θεός, κατατείνουν εἰς τὸ νὰ πείσουν τὸν Φιλοκλήτην ἕκαστος μὲ τὴν βαρύτητα τοῦ κύρους του. Κατὰ ταῦτα ἡ θεοφάνεια δὲν εἶναι ὑπερβατικὴ διακοπή, ἀλλὰ συνέχισις τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσπαθείας πρὸς πραγμάτωσιν τῆς θείας διὰ τοῦ χρησμοῦ ἐντολῆς. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνανέωσις τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸν Φιλοκλήτην διὰ νέου φορέως τῆς πειθοῦς³, πειθοῦς ὅμως οὐχί, ὥς μέχρι τοῦδε, ἀπλῶς νουθετούσης, ἀλλ' ἐντελλομένης καὶ ἐντόνως παραινούσης⁴ καὶ μετὰ βεβαίολο-

1. Στ. 1419 κ.ε. Πρβλ. Θουκ. Ι, 123, 1 : « *πάτριον ἡμῖν ἐκ τῶν πόνων τὰς ἀρετὰς κτᾶσθαι* ». Ναὸν τῆς Εὐκλείας, ἀνάθημα ἀπὸ Μήδων ἐν Ἀθήναις, μνημονεύει ὁ περιηγητὴς Πausanias (Ι, 14, 4).

2. Πρὸς τὰ τῶν στ. 1344 κ.ε. :

« *NE. ... Ἑλλήνων ἕνα
κρίθεντ' ἄριστον...
...κλέος ὑπέρτατον λαβεῖν* »,

πρβλ. τὰ ἐν στ. 1425 :

« *HP. ἀρετῇ τε πρώτος ἐκκρίθεις στρατεύματος* ».

3. Πρβλ. στ. 1447 « *ΦΙ. οὐκ ἀπιθήσω σοῖς μύθοις* », στ. 1409 - 1410. Πρβλ. καὶ Δίωνα Χρυσ. ΙΙΙ (= 36 Budé) 17 : « *Ἡρακλῆς πείθει τὸν Φιλοκλήτην ἐκόντα εἰς τὴν Τροίαν πλεῦσαι* ».

4. Πρβλ. στ. 1434 « *καὶ σοί... παρήνεσα* ». *For ἄλλοι μεταφράζουσιν ὡς ἔστιν*

τητος προλεγοῦσης τὰ μέλλοντα¹. Κατ' ἀναγκαῖον προκαθορισμὸν τῆς πεπωμένης μοίρας, ἡ Τροία θὰ ὑποκύψῃ τώρα διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀητήτων ὄπλων τοῦ Ἡρακλέους.

Ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια εἶναι ἡ τελευταία παραίνεσις καὶ ὑποθήκη τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην καὶ τὸν Νεοπτόλεμον. Ἄς μὴ τὴν λησμονήσουν κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἐκπόρθησιν τῆς Τροίας! Ἡ θεοσέβεια, τὸ «εὐσεβεῖν τὰ πρὸς θεοὺς», εἶναι πρώτη καὶ ἀθάνατος ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, λέγει ὁ Σοφοκλῆς, κατακλείων τὸ θρησκευτικὸν μήνυμα τῆς τραγωδίας του διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἡρακλέους.

Εἰς τὰς ἐντολὰς καὶ συστάσεις τοῦ θεοῦ πειθαρχεῖ ἄνευ ἀντιρροήσεως ὁ Φιλοκτήτης². Ὁ μονόλιθος τοῦ πείσματος καὶ τοῦ πάθους του διὰ μιᾶς κατέπεσε καὶ συνετρίβη πρὸ τοῦ βάρους τῆς ἐπιβολῆς τῆς θείας μεγαλειότητος. Καὶ ὁ Νεοπτόλεμος συμμορφοῦται πρὸς τὴν θείαν θέλησιν. Καὶ ὁ ἄνεμος εἶναι οὐριος. Ὁ καιρὸς τοῦ ἀπόπλου ἐπείγει, λέγει ὁ Ἡρακλῆς. Οὐδεμία χρονοτριβὴ καὶ οὐδεμία «μέλλησις» πλεον τοῦ πλοῦ καὶ τοῦ «νόστου», τὴν γραμμὴν πλεύσεως τοῦ ὁποῖου ὑπέδειξεν ὁ θεῖος δεικτής!

Ὁ ἀποχαιρετισμὸς μόνον ὑπολείπεται. Ὁ τέως ἀπόβλητος ἀπευθύνει τὸ «χαῖρε» τοῦ χωρισμοῦ πρὸς τὸ «μέλαθρον» προῶτον, τὸ σπήλαιόν του, τὴν πολυχρόνιον ἄγρυπνον φρουρὰν καὶ σκέπην του. Ὅμοίως ἀποχαιρετίζει καὶ ἡ Ἀντιγόνη τὸν τύμβον, τὴν «αἰετφορον οἴκησιν» της, καὶ ὁ Αἴας τὰ γνῶριμα «πάραλα ἄντρα» εἰς τὴν Τροίαν καὶ τὸ «ἐπάκτιον νέμος». Τὸ χαιρετιστήριον φώνημα στρέφει ἐν γοργῇ συνεχείᾳ ὁ ἀπερχόμενος πρὸς τὰς νύμφας τῶν λειμῶνων καὶ τῶν ὑδάτων, τὰ κύματα τοῦ πόντου, τὸν προβλήτα, τὸ Ἑρμαῖον ὄρος, τὸ ἀντιφωνοῦν τοὺς στεναγμοὺς τοῦ χεимаζομένου ἀπὸ τὴν καταιγίδα τῶν δεινῶν, τὰ νερὰ τῶν πηγῶν τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος καὶ τὴν θαλασσόζωστον γῆν τῆς Λήμνου³:

«ΦΙ. χαῖρ', ὦ Λήμνον πέδον ἀμφάλον,
καὶ μ' εὐπλοία πέμπων ἀμέμπτως,

1. Τὰ ρήματα τοῦ θεοῦ εἶναι κατὰ ταῦτα ἀνάβασις, ἀναβασμός, εἶναι μία ἔξαρις, δεινώσις, «Steigerung» τῆς πειθοῦς ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνθρωπίνου εἰς τὸ θεῖον ἐπίπεδον τοῦ χρησιμοποῦντος λόγον. Ὅλα τὰ θεῖα ρήματα εἶναι ἡ προστακτικὴ ἐγκλίσις ἢ ὀριστικὴ μέλλοντος (στ. 1417: ἐπάκουσον, 1433: κόμιζε, 1436: φυλάσσετον, 1440: ἐννοεῖσθε, 1449: μή... μέλλετε, 1421: ὀφείλεται παθεῖν, 1424: παύση, 1427 κ.έ.: νοσφεῖς, πέρσεις, πέμψεις, πέμψω). Παρατηρητέον, ὅτι ἡ εἰς τοὺς χρησμούς συνήθης χρῆσις ρηματικῶν τύπων προστακτικῆς ἢ μέλλοντος ὀριστικῆς ἐπικυρώνει τὸν χρησιμοποιοῦντα χαρακτῆρα τῶν ἐνταῦθα ὁμοίας γλωσσικῆς μορφῆς λόγων τοῦ Ἡρακλέους ὡς ἐρμηνευτικῶν τῆς ἐντελλομένης θελήσεως τοῦ Διός.

2. Ἐν στ. 1463 ὁ Φιλοκτήτης λέγει μόνον, ὅτι αὐτὸ τὸ ταξίδι τοῦ ἦλθεν ἀνέλπιστον: «δόξης οὐ ποτε τῆσδ' ἐπιβάντες».

3. Στ. 1464 κ.έ. Πρβλ. καὶ τὴν πρώτην πρὸς ἀπόπλου ἀπόπειραν ἐν στ. 533 κ.έ.

ἔνθ' ἡ μεγάλη Μοῖρα κομίζει
γνώμη τε φίλων χῶ πανδαμάτωρ
δαίμων, ὃς ταῦτ' ἐπέκρανεν».

«Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή»¹, θὰ ἔλεγεν ἔδῳ ὁ ἐπικὸς ραψωδός. Τὸ ἔργον καταλήγει εἰς τὴν πλήρη ἐκτέλεσιν τῆς βουλῆς τοῦ Διός, ἀφ' ἧς ἤρχισεν ἡ δρᾶσις του καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ματαίως ἀντέστησαν οἱ θνητοί!

«ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ»

Ἡ θεία ἐπιφάνεια εἶναι τὸ τελευταῖον σημεῖον τῆς θείας γραμμῆς τοῦ ἔργου, ἧτις κατ' οὐσίαν μὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρὸ δεκαετίας περιπέτειαν τοῦ Φιλοκλήτου, θεατρικῶς δὲ ἀπὸ τὴν νέαν βουλήν τοῦ Διός, ποὺ ἐξέφρασεν ἡ μαντεία τοῦ Ἑλένου καὶ ἡρμήνευσεν ὀριστικῶς ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλέους. Μετὰ τῆς θείας ταύτης γραμμῆς εἶναι συνημμένη καὶ συμπεπλεγμένη ποιη-
λοτρόπως ἡ ἀνθρωπίνη γραμμὴ τῆς τραγωδίας, τὰ δὲ σημεῖα τῆς συνυφῆς καὶ διασταυρώσεως, τῆς δράσεως καὶ ἀντιδράσεως τῶν δύο γραμμῶν, ὥς καὶ τὰς μορφὰς τῆς τραγικῆς συγκρούσεως Ἀνθρώπου καὶ Μοίρας, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, εἴδομεν κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν ἐρμηνείαν. Ἡ παροῦσα κεφαλαιώδης θεώρησις σκοπὸν ἔχει νὰ ἐπισκοπήσῃ ἐν τῷ συνόλῳ τὸ πεδῖον τοῦ τραγικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ οὐοίου τελεῖται ἡ δραματικὴ κίνη-
σις τοῦ ἔργου.

Τὸ πεδῖον τῆς τραγικότητος εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀνθρώπινον, εἰς τὴν παροῦσαν μάλιστα τραγωδίαν τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον, πλα-
σιούμενον ἀπὸ τὸν θεῖον κόσμον τῆς κρατουσῆς ἀρμονίας καὶ τάξεως. Τὸ θεῖον τοῦτο πλαίσιον εἶναι εἰς μὲν τὴν θεατρικὴν προῖστορίαν τοῦ ἔργου ἢ πρὸ δεκαετίας θεία βουλή, εἰς δὲ τὴν θεατρικὴν ἱστορίαν του, ἧτοι τὴν δρᾶσιν τῆς ἐρμηνευθείσης τραγωδίας, ἡ νέα βουλὴ τοῦ Διός, ἡ σαφῶς ἐκφρασθεῖσα διὰ τῆς μαντείας τοῦ Ἑλένου. Ἡ πρὸς τὴν πρώτην θεῖαν θέλησιν «ἀμαρτία» τοῦ Φιλοκλήτου, τῆς ὁποίας λεπτομερείας δὲν μᾶς παρέχει, ὥς εἴδομεν, τὸ ἔργον, ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς προῖστορίας τοῦ δράματος, δηλαδὴ τῶν δεκαετῶν «θεῶν παθημάτων»² τοῦ Φιλοκλήτου. Τούτων ἡ ἐπικὴ καὶ λυρική περιγραφή καὶ ἡ ἄσμεος βίωσις γίνεται ἐντὸς τοῦ δραματικοῦ χώρου τῆς τραγωδίας, ἡ τραγικὴ ὁμως ἀγωνία τοῦ θεατοῦ τρέφεται ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς παρατάσεως καὶ δεινώσεως τῶν παθημάτων, λόγῳ τῆς ἀπολύτου καὶ πεί-
σμονος ἀντιθέσεως τοῦ Φιλοκλήτου πρὸς τὴν νέαν θεῖαν ἐντολὴν τοῦ χρησιμοῦ.

Ἐντὸς τοῦ δραματικοῦ χώρου τοῦ ἔργου ὑπάρχει, πλὴν τῆς ἀνωτέρω

1. Ὁμ. Α, 5.

2. Στ. 192 κ.έ., 1326 κ.έ.

ἀπολύτου καὶ καθολικῆς συγκρούσεως Φιλοκτήτου καὶ Μοίρας, καὶ ἡ σημειωθεῖσα μερικὴ ἀντίθεσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, διὰ τῆς γνωστῆς τροποποιήσεως τοῦ χρησμοῦ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ἥτοι διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ δόλου ἀντὶ τῆς πειθοῦς. Κατὰ ταῦτα, τὴν θεατρικὴν δρᾶσιν τοῦ « Φιλοκτήτου » τοῦ Σοφοκλέους τὸ πρῶτον μὲν θέτει εἰς κίνησιν ἡ θεία θέλησις καὶ ἐντολὴ τοῦ χρησμοῦ, συντηρεῖ δὲ καὶ ἐξελίσσει ἡ πρὸς τὴν θεῖαν βουλὴν ἐναντίωσις τῶν ἀνθρώπων, ἡ μηχανορραφία καὶ ἡ ὅλη τραγικὴ σχέσις τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἔργου πρὸς ἀλλήλους.

Γνώρισμα καὶ τῶν τριῶν προσώπων τοῦ δράματος εἶναι τὸ πάσχειν. Εἶναι καὶ τὰ τρία πρόσωπα πάσχουσαι τραγικαὶ μορφαί, ἀλλ' εἰς λόγον τραγικότητος ἡ διαβάθμισις των ἔχει ὡς ἑξῆς : Πρῶτῃ καὶ κατ' ἐξοχὴν τραγικὴ μορφή τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ἥρωας Φιλοκτήτης, ὁ κυρίως πάσχων ἄνθρωπος τῆς τραγωδίας. Ἀκολουθεῖ ἡ μορφή τοῦ Ὀδυσσεῶς, εἰσπράξαντος ὀλικὴν ἀποτυχίαν ἀπὸ ἀριστοτεχνικῆς καταστρώσεως καὶ ὀργανώσεως ἐμπορίαν δόλου. Καὶ τρίτῃ, ὑστέρᾳ εἰς τραγικότητα, ἔρχεται ἡ μορφή τοῦ Νεοπτόλεμου, ἐνὸς ἀπλῶς τραγικοῦ ἐν τῇ καλῶσύνῃ καὶ ἀπειρίᾳ καὶ ἀγνότητι τοῦ ἐφήβου. Ἡ μὲ τὴν τραγικότητα τῶν προσώπων τοῦ ἔργου συνημμένη ἀποτυχία εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀνθρωπίνας μορφὰς τῆς τραγωδίας. Εἰδικώτερον ἡ ἀποτυχία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐμφανὴς εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Φιλοκτήτου, ὅστις ἀπέτυχεν ἀκριβῶς εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διακαῶς ἀπὸ δεκαετίας ἐπόθει. Ἀντὶ τοῦ νόστου εἰς Φθίαν, ὁ Φιλοκτήτης συγκατατίθεται, θεῖα ὑψηγήσει, εἰς τὸν τέως μισητὸν ἀπόπλουν πρὸς Τροίαν. Πορευόμενος ὅμως τώρα εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Ἀχαιῶν, συνεργεῖ πρὸς ἐπιτυχίαν ἔργου, τοῦ ὁποίου ἡγοῦνται θανάσιμοι ἐχθροὶ του. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ἀποτυχία γενικῶς τῆς προσπαθείας πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ Φιλοκτήτου καὶ εἰς τὰς τρεῖς φάσεις τῆς, ἥτοι τὴν φάσιν τῆς μηχανορραφίας καὶ τοῦ δόλου, τὴν φάσιν τῆς βίας καὶ τὴν τῆς πειθοῦς, ἐφόσον φορεῖς αὐτῶν, ἰδίως δὲ τῆς πειθοῦς, ἦσαν οἱ ἄνθρωποι : ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Νεοπτόλεμος.

Ὁ τραγικὸς λόγος τοῦ « Φιλοκτήτου » προῆλθεν ἀπὸ τὴν δραματικὴν κάρπωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, τῶν παθημάτων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου πάσχειν καὶ ἐν ταύτῃ τοῦ συμπονεῖν καὶ συμπάσχειν, προῆλθεν ἀπὸ τὴν δραματοποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καὶ ἀνεπαρκείας εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς Μοίρας ἢ τῆς θείας θελήσεως. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Σοφοκλέους, ἐκφράζον καὶ ἐρμηνεύον τὴν ἀνθρωπίνην ὀδύνην καὶ περιπέτειαν, ἐπισημαίνει καὶ μὴνύει τὴν ἀγνοίαν¹ ὡς κυρίαν αἰτίαν τῶν ἀνθρωπίνων

1. Περβ. Πινδ. Νερμ. 5', 6 κ.ε. (Snell) :

« καίπερ ἐφαμερίαν οὐκ εἰδότες οὐδὲ μετὰ νύκτας

ἄμμε πότμος

ἄντιν' ἔγραφε δραμεῖν ποτὶ στάθμαν »,

περβ. καὶ Πυθ. Η', 95.

παθημάτων και αποτυχιών εις τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἴτε πρὸς τὸ θεῖον εἴτε πρὸς τοὺς συνανθρώπους των. Ὡς λύτρωσιν ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν ἀδιέξοδον τῆς ἀγνοίας ταύτης ὁ Σοφοκλῆς προβάλλει εἰς τὴν τραγῳδίαν τοῦ τὸ «ἐκμανθάνειν» (μανθάνειν, ἐξειδέναι, κατειδέναι, σαφῶς εἰδέναι)¹, οὕτινος προϋπόθεσις εἶναι τὸ «εὖ φῦναι» καὶ τὸ «ἐκδιδάσκειν»². Τὸ σοφόκλειον μῆνυμα εἶναι ἡ ἀληθὴς διδασκαλία καὶ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ «εὖ γινῶναι»³, ἰδίᾳ δὲ ἡ πασῶν ἀνωτέρα μορφή γνώσεως, ἡ αὐτογνωσία, τὸ δελφικὸν καὶ σωκρατικὸν πρόσταγμα «γνῶθι σεαυτὸν!».

Ὁ Σοφοκλῆς διὰ τοῦ «Φιλοκλήτου» μᾶς ἔδωκε τὸ δρᾶμα τοῦ ἀγνωστοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κατατρυχομένου ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῆς ἀγνοίας ἢ τῆς ἑλλιποῦς ἢ ἐσφαλμένης γνώσεως. Ὅλων τῶν κρίσιμων φάσεων τοῦ ἔργου ἀποκορύφωσις εἶναι ἡ περὶ τὴν γνῶσιν ἀπορία, τὸ βασανιστικὸν ἐρώτημα «τί δρῶμεν;»⁴. Καὶ ὅλων τῶν περιοχῶν τῆς τραγικῆς ἀπογνώσεως αἱ πρὸς λύτρωσιν ἀτραποὶ φωτίζονται ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας τῆς γνώσεως.

Τὸ ἔργον εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης μία ἀπὸ σκηνῆς φιλοσοφίας, μία θεατρικῶς ἐκπεφρασμένη μεταφυσικὴ τῆς μαθήσεως. Τοῦ φαινομένου τῆς μαθήσεως φορεῖς εἶναι, εἰδομεν, καὶ τὰ τρία πρόσωπα τῆς τραγῳδίας, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὁ Νεοπτόλεμος. Καὶ εἶναι φορεῖς τῆς μαθήσεως, ὅχι μόνον ὡς λειτουργίας εἰσδοχῆς, κατὰ συνειδητὸν ἢ μὴ τρόπον, ἢ προσκλήσεως τοῦ εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνεργείας προσφορᾶς, παροχῆς ἢ ἐκμαιεύσεως γνώσεως. Τῆς δὲ μαθήσεως προβάλλονται, ἐν θεατρικῇ ἐνσαρκώσει, ὅχι μία, ἀλλ' ὅλαι αἱ μορφαί, ὡς μορφαὶ βίου, βιώματος μαθήσεως, κινουμένου ἀπὸ τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τῆς σφαλερᾶς γνώσεως⁵ καὶ ἐμπειρίας⁶, τῆς πλατωνικῆς «δόξης», μέχρι τοῦ εὖ κατ' ἀνθρώπον γινῶναι, καὶ πέραν τούτου μέχρι τοῦ κατὰ θεὸν ὄντως γινῶναι. Αὐτὴν τὴν κλιμάκωσιν ἀπὸ τοῦ φαινομένου «μάθησις» μέχρι τῆς οὐσίας τῆς μαθήσεως, ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων ἢ καὶ τελειοτέρων ἀνθρώπων φάσεων αὐτῆς πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν-μεταφυσικὴν μορφήν τοῦ τελείως γινῶναι, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν προκειμένην τραγῳδίαν ἐκφράζει ὁ θεῖος λόγος τοῦ Ἡρακλέους, εὐρίσκομεν ἀργότερα εἰς τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου περὶ ὀλκῆς καὶ ἀνατάσεως ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ νοητὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰδέας.

1. Στ. 71, 79, 138, 559, 917 κ.έ., 971, 1343, 1389, 1421.

2. Στ. 436, 604, 1387. Περὶ τοῦ «φῦναι», τῆς «φύσεως», βλ. κατωτέρω.

3. Στ. 1165.

4. Στ. 757, 895 κ.έ., 908, 963, 969, 974, 1063, 1350, 1393.

5. Πρβλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Α', 28 κ.έ.

6. Πρβλ. Ἀλκμ. 109 Diehl «πεῖρά τοι μαθήσις ἀρχά».

✱

“Ολα τὰ πρόσωπα τῆς τραγωδίας ἐδοκιμάσθησαν ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῆς ἀγνοίας καὶ ὅλα ἐκινήθησαν καὶ ὑψώθησαν ἀπὸ τῆς ἀγνοίας ἢ ἀτελοῦς γνώσεως πρὸς τὴν τελειότεραν γνῶσιν. Ὁ Φιλοκτῆτης, ἔξ ἀγνοίας καὶ ἄνευ ἠθικῆς ἐνοχῆς ἐναντιωθεὶς τὸ πρῶτον εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἐπλήρωσε τὴν «*ἁμαρτίαν*» τοῦ αὐτῆν μὲ τὰ δεκαετῆ δεινὰ τοῦ καὶ τώρα πάλιν, ἐντὸς τοῦ τραγικοῦ χώρου τοῦ ἔργου, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους καὶ τοῦ πείσματος, καίπερ «*διδασκόμενος*» ὑπὸ τοῦ Νεοπτολέμου «*μὴ θρασύνεσθαι κακοῖς*»¹, ἐν τοῦτοις ἐμμένει ἀπολύτως εἰς τὴν ἀγνοίαν τοῦ, τὴν ἐσφαλμένην γνώμην τοῦ, καὶ κατὰ τὸν Νεοπτόλεμον «*οὐ μανθάνει*». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Νεοπτόλεμος εἰς τὴν παρατήρησιν αὐτῆν ἄγεται βλέπων τὰ πράγματα ἀπὸ σκοπιᾶς ὑψηλοτέρας. Ἀλλ’ ἡ ἐμμονὴ τοῦ Φιλοκτῆτου εἰς μίαν ἀρχῇθεν ἔξ ἀγνῶν συναισθηματικῶν ἐλατηρίων μορφωθεῖσαν γνώμην καὶ στάσιν, ἀντίθετον πρὸς τὴν κοινὴν λογικὴν καὶ τὸν ὑγιᾶ νοῦν τοῦ μέσου ἀνθρωπίνου τύπου — κλαστικὸν παράδειγμα τιαυτῆς ἐμμονῆς ἢ «*μῆνης*» τοῦ Ἀχιλλέως! — εἶναι γνῶρισμα τῶν ὑπὲρ τὸ κοινὸν μέτρον ἱσταμένων ἡρωικῶν ἀνθρωπίνων φύσεων, ποὺ δὲν ὑποκύπτουν εἰς νοικοκυρευμένης σκέψεως εὐκόλους συμβιβασμούς. Θὰ τὴν ἐξακριβρίζαμεν ὡς ὥραϊαν ἀφροσύνην ἢ ἄφρονα «*λεβεντιά*», ἢ ὅποια, κύπτουσα ὑπὸ τινα ἀνδρικὸν ναρκισσισμὸν αὐτοσυνηδύσεως καὶ αὐτοπεποιθήσεως, δὲν βλέπει ἢ δὲν θέλει νὰ ἴδῃ εἰς τὸ δι’ αὐτὴν καίριον «*σήμερον*» — δηλαδή, προκειμένου περὶ τοῦ Φιλοκτῆτου, εἰς τὸ θεῖον μήνυμα τοῦ χρησμοῦ — τῆς «*σωτηρίας τὸ κεφάλαιον*» καὶ τοῦ «*μυστηρίου τὴν φανέρωσιν*». Ὅλα τὰ μέσα τῆς ἀνθρωπίνης διδασκαλίας, παραινέσεως καὶ πειθοῦς δὲν μετέπεισαν τὸν Φιλοκτῆτην. Οὗτος ἐνέμενεν εἰς τὴν πρώτην γνώμην τοῦ, τὴν ὁποίαν τοῦ ὑπέδειξεν ἡ πείσμων καὶ ἀνένδοτος «*φύσις*» τοῦ. Μόνον δὲ ἡ μορφή τοῦ Ἡρακλέους, μὲ τῆς παλαιᾶς στενῆς φιλίας τὴν ἀπαλὴν θαλπωρὴν καὶ τοῦ θείου λόγου τὸ φῶς, τὴν κατὰ Πίνδαρον «*αἶγλαν διόσδοτον*»², διέλυσε καὶ διεσκέδασε τὴν καλύπτουσαν τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ Φιλοκτῆτου σκοτίαν τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀγνοίας. Καὶ τῆς θρησκευτικῆς δὲ συνεδιήσεως τοῦ Φιλοκτῆτου τὸ συγκεχυμένον περιεχόμενον, τὸ κυμαινόμενον μεταξὺ εὐλαβείας καὶ ἀνευλαβείας πρὸς τὸ θεῖον, ὅπως τὸ ἐμφανίζουσιν αἱ ποικίλαι καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀντιφατικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ³.

1. Στ. 1387.

2. Πινδ. Πυθ. Η', 95 κ.έ. 'Ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ πρβλ. Πινδ. ἀπ. 108b.

3. Στ. 315 κ.έ., 389 κ.έ., 436 κ.έ., 446-452, 484 κ.έ., 736 κ.έ., 776 κ.έ., 782, 992, 1035-1042, 1095 κ.έ. (κρίσις χοροῦ), 1382, Πρβλ. Πινδ. Ὀλυμ. Α', 95 κ.έ., Θ' 37 κ.έ., 103 κ.έ.

διεκοσμήθη ὑπὸ τῆς θείας διδασκαλίας¹. Ἡ εὐσέβεια, ἥδη κεντρικὴ ἔννοια τῆς ἀντιλογίας Ὀδυσσεὺς καὶ Νεοπτολέμου εἰς τὸν πρόλογον², ἐκφράζουσα τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, ἀποτελεῖ καὶ τῆς θείας νομοθεσίας τὴν κατακλειδα³ εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ ἔργου, προβαλλομένη ὡς ὑπερτάτη ἀξία τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θεὸθεν μάθησις ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Φιλοκτῆτην τὸ νόημα τῆς «μεγάλης Μοίρας» του!⁴ Τὸ «μάθος» τοῦ Φιλοκτῆτου δὲν ἔγινε «πάθει»⁵, ἀλλὰ «λόγῳ», θεῖῳ λόγῳ! Ὁ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πέσματος καὶ τῆς ἀγνοίας του κύπτων Φιλοκτῆτης, διὰ τοῦ θεόθεν «μανθάνειν», ὠδηγήθη πρὸς τὴν «ἄνασσαν Ἀλάθειαν», ἥ ὁποία κατὰ τὸν Πίνδαρον εἶναι «ἀρχὰ μεγάλας ἀρετᾶς»⁶.

Ἀλλὰ τὸ «μανθάνειν» καὶ «γρῶναι» δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα διδασκαλίας, κατὰ σύστημα δηλαδὴ ἀσκουμένης διδακτικῆς ἐνεργείας ἢ ἄλλης διαχύτου παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν συνάνθρωπον. Εἶναι καὶ συνάρτησις τῆς «φύσεως» τοῦ μανθάνοντος. Ὁ «Φιλοκτῆτης» τοῦ Σοφοκλέους ἀποτελεῖ ποιητικὴν ἀπήχησην τοῦ προβλήματος τῆς μαθήσεως ὑπὸ τὴν διμερῆ μορφήν του «φύσις - μάθησις» ἢ «φύσις - παιδεία». Ὁ δὲ Ἀθηναῖος τραγικὸς ἔχει κοινὴν τὴν πίστιν μὲ τὸν ὑποφῆτην τοῦ παλαιότερου ἀριστοκρατικοῦ ιδεώδους τῆς παιδείας Πίνδαρον⁷, ὅτι εἰς τὸ ζεῦγος «φύσις - μάθησις» περισσότερον βαρύνει ἢ «φύσις», ἡ ἔμφυτος ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔμφυτος ἀνθρωπίνη οὐσία του, ἀπὸ τὴν μάθησιν καὶ ἰδίως τὴν μάθησιν, ποὺ προσέφερεν ὁ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐκπροσωπούμενος κόσμος τῶν Σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔργου. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ παράγοντος «φύσις» ἐδείχθη ἤδη ἀνωτέρω εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου «Φιλοκτῆτης», τοῦ ὁποίου τὴν ἡρωϊκὴν φύσιν ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐπηρεάσῃ ὁ ἀνθρώπινος λόγος.

Ἐντελῶς ἰδιαίτεράν ὅμως σημασίαν ἀποκτῇ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐννοιολογικοῦ ζεύγους «φύσις - παιδεία» εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἑτέρου φαινομένου τῆς τραγωδίας, εἰς τὸ ὁποῖον, καθὼς ἐδειξεν ἡ ἀναλυτικὴ ἐρμηνεία, κατ' ἐξοχὴν φανερῶνεται ἡ αἰωνία τραγικότης τῆς ἀνθρωποπλασίας. Τοῦτο εἶναι

1. Στ. 1415 κ.έ.

2. Στ. 85.

3. Στ. 1440 κ.έ.

4. Στ. 1466.

5. Αἰσχ. Ἀγαμ. 176, πρβλ. 1529, 1564, Χοηφ. 313, Ἡροδ. Α', 207.

6. Πινδ. ἀπόπ. 205. Ἡ σύνδεσις καὶ συσχετίσις αὐτῆς τῆς γνώσεως μὲ τὴν ἀρετὴν θεμελιώνει τὴν σοκρατικὴν ἠθικὴν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὄντως γινώσκων τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξῃ τὸ κακόν. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἄκων κακός. Πρβλ. Πινδ. ἀπ. 226 «οὐτὶς ἐκὼν κακὸν εὗρετο».

7. Ὀλυμπ. Β' 86 κ.έ., Ζ' 53 κ.έ., 92 κ.έ., Θ' 100 κ.έ. αὐτὸ δὲ φησὶ κράτιστον ἄπαν...», Νεμ. Α' 26, Γ' 40 κ.έ.

τὸ φαινόμενον « Νεοπτόλεμος » ἢ « ἕνας ἔφηβος μεταξύ δύο ὀρίμων ».

Τριῶν δυνάμεων συνισταμένη εἶναι τὸ φαινόμενον « Νεοπτόλεμος »¹. Πρώτη εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἔσω, ἡ ἐκ τῶν ψυχικῶν ἀδύτων τοῦ Νεοπτολέμου ἐκπηγάζουσα ἡ δύναμις τῆς φύσεως, τῆς φυσικῆς ἰδιοσυστάσις, τῆς ἀγνότητός του καὶ τῆς προτέρας ἀγωγῆς τοῦ ἐφήβου. Παραστάτις τῆς ἐφηβικῆς φύσεως εἶναι δευτέρα δύναμις, ὁ οἶκτος, ἡ ῥοπή, ἡ ἐκπορευομένη ἀπὸ τὸ ἄψυχον καὶ ἔμψυχον περιβάλλον τοῦ Νεοπτολέμου, ἥτοι ἀπὸ τὸν Φιλοκτῆτην καὶ τὸν κόσμον του. Φύσις καὶ οἶκτος εἶναι ἀντιμέτωποι μίᾳ τρίτῃ ἰσχυρᾷ δυνάμει καὶ αὕτη εἶναι ἡ δολία πειθὼ καὶ παροδήγησις τοῦ Ὀδυσσεώς. Παροδηγῶν δόλος τοῦ Ὀδυσσεώς ἀφ' ἑνός, φύσις τοῦ Νεοπτολέμου καὶ τὸν οἶκτον κινουῖσα τραγικότης τοῦ Φιλοκτῆτου εἶναι αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις, τῶν ὁποίων ὁ διαλεκτικὸς ἀγὼν ὑφαίνει τὸ φαινόμενον « Νεοπτόλεμος » ἐν τῇ ὅλῃ τραγικῇ ἀνελίξει του εἰς τὸ ἔργον.

Κατ' οὐσίαν ἡ τραγικὴ αὕτη ἀνέλιξις εἶναι ἐσωτερικὴ πορεία τοῦ Νεοπτολέμου ἀπὸ τοῦ Ὀδυσσεώς πρὸς τὸν Φιλοκτῆτην καὶ ἐν ταύτῃ ἐπιστροφῇ τοῦ ἐφήβου εἰς τὴν ἰδίαν του « φύσιν », ἐπάνοδος εἰς τὸ ἴδιον ἐγὼ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσκαίρως ἀπεπλάνησεν αὐτὸν ἡ παρεμβολὴ τῆς ὁδυσσεύου « παιδαγωγικῆς ». Ἡ ρευστότης καὶ ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς τοῦ ἐφήβου δὲν σημαίνει μετουσίωσιν αὐτῆς οὐδὲ ἔλλειψιν ἐνότητος τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Νεοπτολέμου, ἀλλὰ πρόσκαιρον παροδήγησίν του εἰς λόγους καὶ ἔργα ἀλλότρια ἑαυτοῦ καὶ τῆς « φύσεώς » του, τὰ ὁποῖα οὗτος μόνος ἔπειτα ἐμπράκτως ἀναίρει ἑπανευρίσκων ἑαυτόν.

* *

Ἡ ἀνθρωπίνη « φύσις » καὶ τὸ δυνατόν τῆς ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ κεντρικὰ προβλήματα ὅχι μόνον τῶν χρόνων τοῦ Σοφοκλέους, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ παιδαγωγικῆς σκέψεως. Κατὰ τὸν 5ον ὄμως π.Χ. αἰῶνα τὸ πρόβλημα τοῦτο εὗρε τὴν πρώτην θεωρητικὴν του θεμελίωσιν, ἀφότου οἱ Σοφισταὶ καὶ ὁ Σωκράτης ἔστρεψαν τὴν φιλοσοφικὴν ζήτησιν ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς πρὸς τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Σοφοκλῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 5ου αἰῶνος ἐβίωσε τὸ φαινόμενον τῆς νεολαίας τῆς ἐποχῆς. Δύο δρόμοι — οἱ ἴδιοι δρόμοι καὶ τότε καὶ τώρα καὶ πάντοτε — ἠνοίγοντο πρὸς τῆς ὀργῆς πρὸς μὲν ῥωμῶσιν καὶ δρᾶσιν ἀθηναϊκῆς νεολαίας. Ὁ ἕνας δρόμος ἔφερε πρὸς τὸν σοφιστὴν, ὁ ἄλλος πρὸς τὸν Σωκράτην. Ἀπὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίας πραγματείας μᾶς εἶναι γνωστοὶ οἱ δύο αὐτοὶ δρόμοι². Οἱ περισσότεροι Ἀθηναῖοι ἐφηβοὶ ἠκολού-

1. Τὸ κλέος τοῦ Νεοπτολέμου ψάλλει ὁ Πίνδαρος ἐν Νεμ. Ζ' 34 κ.ε.

2. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ζωὴν εἶναι οἱ δύο αὐτοὶ δρόμοι εὐδιάκριτοι. Εὐδιάκριτοι καὶ οἱ ἐπ' αὐτῶν ὀδεύοντες, ἡγούμενοι καὶ ἀκόλουθοι.

θουν τότε και τους δύο δρόμους, τὸν πρῶτον μάλιστα ἐπὶ πληρωμῇ τῆς ἡγεσίας. Τὴν λύτρωσιν τῆς νεανικῆς ἀγωνίας των πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὗρον εἰς τὴν σοφιστικὴν « ἰδεολογίαν », τὴν ἀγιάζουσιν τὸ συμφέρον καὶ κατηχοῦσαν εἰς τὸ ρευστὸν δίκαιον καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν-πολιτικὴν ἐπιτυχίαν. Ἄλλοι ἔφηβοι προσετίμησαν νὰ γίνουν καὶ νὰ μείνουν « *συνόντες* » τοῦ ἀληθινοῦ Διδασκάλου καί, ἐφόσον ἡ φύσις των τοὺς ἐβοήθει, νὰ κάμουν μαζί του καὶ ἔπειτα μόνοι τὴν κοπιώδη ἀνάβασιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἰδέαν.

Τοῦτο τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς ἐξέθρεψε τὴν παιδευτικὴν ἀγωνίαν τοῦ ποιητοῦ τοῦ « Φιλοκλήτου ».

Τὸ πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀγωγῆς, ὡς συνήθως λέγεται, ὁ Σοφοκλῆς εὗρισκεν ἤδη εἰς τὸν περὶ Φιλοκλήτου μῦθον τῆς παραδόσεως. Κατὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν ὁ Φιλοκλήτης ἦτο μία ἀμετάπειστος, ἄκαμπτος, ἀνεπίδεκτος ἀνθρωπίνης ἐπιδράσεως φύσις. Ἀλλὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἀγωνίαν τοῦ ποιητοῦ δὲν ἱκανοποιεῖ ἡ δραματοποιήσις μόνης τῆς ἐσχηματισμένης καὶ σκληροτραχήλου μορφῆς τοῦ ὀρίμου ἀνδρὸς Φιλοκλήτου. Διὰ τοῦτο ὁ Σοφοκλῆς ἐπλούτισε τὸν μῦθον τῆς παραδόσεως μὲ τὴν προσθήκην τῆς μορφῆς τοῦ ἐφήβου Νεοπτολέμου, τοῦ ὁποῦν τὴν φύσιν ἔθεσεν ὁ ποιητὴς ὑπὸ τὴν δοκιμασίαν τοῦ « *σοφοῦ παλαιστοῦ* » Ὀδυσσεύς. Μόνον δὲ διὰ τῆς παραξενύξεως τοῦ Νεοπτολέμου εἰς τὸν Ὀδυσσεά ἀνέκλυτε τὸ δῆλ. πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀπείρου ἀώρου πρὸς τὸν ἔμπειρον καὶ « *σοφόν* » ὄριμον, ὅπως τὸ ἐξοῦσεν ἡ ἐποχὴ τοῦ Σοφοκλέους. Ἔτσι εἰς τὸ πρῶτον πρόβλημα, τὸ φαινόμενον « Φιλοκλήτης », προσετίθετο τώρα, σοφοκλείῳ εὐρέσει, τὸ δευτέρον πρόβλημα, τὸ φαινόμενον « Νεοπτόλεμος », ὡς μία ἐκφρασις, ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς τραγωδίας, τῆς τυπικῆς σχέσεως σοφιστοῦ καὶ ἐφήβου.

Δύο ἐρωτήματα¹ κρατοῦν τεταμένην τὴν προσοχὴν τοῦ θεατοῦ τῆς τραγωδίας:

α) Τί θὰ κάμῃ ὁ Νεοπτόλεμος; Καὶ

β) Τί θὰ ἀπογίνῃ μὲ τὸ χαλύβδινον πείσμα τοῦ Φιλοκλήτου;

Ἀλλὰ τὸ πρῶτον πρόβλημα ἐπροχώρησεν εἰς τὴν λύσιν του τῇ βοηθείᾳ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ προβλήματος. Τὸ πάθος καὶ τὸ πείσμα τοῦ Φιλοκλήτου ἐβοήθησαν τὸν Νεοπτόλεμον νὰ ἐπανεύρῃ τὴν φύσιν του. Ἐν τούτοις τὴν γενικὴν ἀποτυχίαν ἐξουδετέρωσε καὶ τὴν τελικὴν λύσιν ἔδωκε μόνον ὁ κραταῖος καὶ φιλάνθρωπος « *δαίμων* ». Ἐν τέλει πάντες ἐκ θεοῦ ὄντως « *ἔγνωσαν* » καὶ « *ἔμαθον* »!

Ἡ κατάληξις τῆς τραγωδίας μὲ τὴν περὶ εὐσεβείας νοουθεσίαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς ἐρμηνείας ἡμῶν ἢ περὶ θείας γνώσεως καὶ μαθήσεως κατα-

1. Πρβλ. Weinstock, Sophokles, σ. 89.

κλείς, δεικνύνουν, ὅτι εἰς τὸν « Φιλοκτήτην » τοῦ Σοφοκλέους πρόκειται μία δραματικὴ ἐνσάρκωσις τῆς συνάψεως τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ παιδευτικὸν πρόβλημα. Ὡς τελετουργικὴ ὑπόκρουσις τῆς συνάψεως ταύτης τοῦ θεῖου μὲ τὸ ἀνθρώπινον ἡγεῖ εἰς τοῦ ἐρμηνευτοῦ τὰ ὅτα καὶ τὴν καρδίαν ἡ μεγάλοστομος παραγγελία τοῦ ψαλμωδοῦ : « *δράξασθε παιδείας μήποτε ὀργισθῇ Κύριος | καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας!* » (Ψαλμ. Β' 12).

Τοῦ διδύμου αὐτοῦ φωτὸς ἡ ἀνταύγεια προσπίπτει καὶ εἰς τὸ ἡθικὸν πρόβλημα τῆς τραγωδίας, ὑπὸ τὰς δύο μορφάς, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ ὑπερσημάνανεν εἰς τὸ Α' μέρος, ἥτοι τὴν ἡθικοκοινωνικὴν καὶ τὴν ἡθικοπολιτικὴν μορφήν του. Κατ' οὐσίαν τὸ πρόβλημα εἶναι ἐνιαῖον. Πρόκειται ἐνταῦθα τὸ πασίγνωστον καὶ σήμερον καὶ πάντοτε πρόβλημα τῆς « διπλῆς ἡθικῆς ». Εἶναι μία ἡ ἡθικὴ, ἀπόλυτος, ἀνθρωπίνη, ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ καὶ διὰ πάντας ἰσχύουσα, ἡ ἡθικὴ εἶναι διπλῇ, ἄλλῃ διὰ τὰ ἄτομα καὶ ἄλλῃ διὰ τὴν οὐμάδα, τὴν οἰανδήποτε πολιτικὴν, ἐθνικὴν ἢ ἄλλην κοινότητα ;¹ Μὲ ποῖα κριτήρια θὰ κριθῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς πρὸς τὴν πρὸ δεκαετίας καὶ τὴν παρούσαν δρᾶσίν του ἔναντι τοῦ Φιλοκτῆτου ; Θὰ κριθῇ ὡς ἄνθρωπος σκληρός, ἀνοικτίρμων καὶ δόλιος ἢ ὡς εὐσυνειδήτος ἐντολοδόχος καὶ πιστὸν ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῆς πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς του κοινότητος ; Τί θὰ ἔκαμνεν εἰς τὴν περίπτωσίν του ὁ Σωκράτης καὶ τί ἕνας ἀδίστακτος πολιτικός ; Πῶς φαίνεται κρίνων τὴν δρᾶσιν τοῦ Ὀδυσσεὺς ὁ Σοφοκλῆς ;

Εἰς τὴν « Ἀντιγόνην » τοῦ ὁ Σοφοκλῆς ὕψωσε τὸν θεῖον νόμον ὑπὲρ τὸν πολιτικὸν-ἀνθρώπινον. Εἰς τὸν « Αἴαντα » προσέβαλε τὸν Ὀδυσσεά ὡς ἀνθρωπιστήν. Καὶ ἐδῶ ; Ἄς μείνῃς τὸ ἐρώτημα συνειδητὰ ἀνοικτόν, εἰς μίαν εὐκαταίαν προέκτασιν τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἀπὸ τοὺς θεατὰς τῆς παρούσης τραγωδίας καὶ τοὺς ἀναγνώστας τῆς μελέτης μου, μὲ τὸ ἀσφαλὲς μέσον τῆς ἀληθινῆς παιδείας, τῆς ὁποίας τὴν πεμπουσίαν προσφέρει τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους τὸ πανανθρώπινον μήνυμα !

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ

1. Ὁ Πλάτων τῆς ἡθικῆς τὴν ἐνότητα ἐκφράζει κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ φιλοσόφου ἄρχοντος.